

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

Hoofdstudie Kinderopvang: kinderopvang in Nederland

Tavecchio, L.W.C.; IJzendoorn, M.H. van; Verhoeven, M.J.E.; Reiling, E.J.; Stams, G.J.J.M.

Citation

Tavecchio, L. W. C., IJzendoorn, M. H. van, Verhoeven, M. J. E., Reiling, E. J., & Stams, G. J. J. M. (1996). Hoofdstudie Kinderopvang: kinderopvang in Nederland. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/10161>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/10161>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

**KINDEROPVANG IN NEDERLAND:
EEN EMPIRISCH ONDERZOEK NAAR DE AFSTEMMING TUSSEN
OUDERS EN PROFESSIONELE OPVOEDERS IN RELATIE TOT DE KWALITEIT
VAN KINDEROPVANG**

**L.W.C. Tavecchio
M.H. van IJzendoorn
M.J.E. Verhoeven
E.J. Reiling
G.J.J.M. Stams**

Leiden, oktober 1996

Rijksuniversiteit Leiden, Vakgroep Algemene Pedagogiek

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	i
Samenstelling begeleidingscommissie	iii
Lijst van tabellen en figuren	iv
1 Inleiding: vraagstelling en theoretische achtergrond van het onderzoek	1
1.1 Inleiding	1
1.2 Doelstelling en vraagstelling van het onderzoek	2
1.3 Theoretische achtergrond	3
1.3.1 Inleiding	3
1.3.2 Korte schets van de Nederlandse kinderopvang	3
1.3.3 Theoretisch-pedagogische uitgangspunten	10
1.4 Opbouw van het rapport	16
2 Opzet van het onderzoek	18
2.1 Onderzoeksstrategie	18
2.2 Survey	18
2.2.1 Steekproeftrekking	18
2.2.2 Respons en uitval	19
2.2.3 Procedure Survey	20
2.2.4 Samenstelling van de steekproef en representativiteit	21
2.2.5 Overzicht belangrijkste achtergrondvariabelen	27
2.3 Kwalitatieve dieptestudie	28
2.3.1 Steekproeftrekking	29
2.3.2 Respons en uitval	29
2.3.3 Procedure Kwalitatieve Dieptestudie	30
2.3.4 Samenstelling van de steekproef en representativiteit	31
2.3.5 Overzicht belangrijkste achtergrondvariabelen	33
2.4 Opzet analyse	33
3 Instrumenten	34
3.1 Meetinstrumenten Survey	34
3.1.1 Constructie van de vragenlijsten	34
3.1.2 Instrumenten	35
3.2 Meetinstrumenten Kwalitatieve Dieptestudie	39
3.2.1 Parental Awareness Interview en Childrearing Awareness Interview	39
3.2.2 Erickson, Sroufe en Egeland schalen	41
3.2.3 Early Childhood Environment Rating Scale (ECERS) en Infant/Toddler Environment Rating Scale (ITERS)	44
3.2.4 Arnett-schaal	49
3.2.5 Samenvattend overzicht van concepten en meetinstrumenten	50

4	Resultaten	53
4.1	Inleiding	53
4.2	Resultaten Survey	53
4.2.1	Afstemming tussen opvoeders: gemiddelde verschillen	53
4.2.2	Afstemming tussen opvoeders: correlatieve analyses	57
4.2.3	De samenhang van afstemming met andere variabelen	58
4.2.4	Ondersteuning van professionele opvoeders: gebruik, waardering en behoefte	61
4.3	Resultaten Kwalitatieve Dieptestudie	65
4.3.1	Inleiding	65
4.3.2	Observatie van interacties in de kinderopvang	66
4.3.2.1	De ECERS/ITERS schalen	66
4.3.2.2	De Arnett-schalen	68
4.3.3	De kwaliteit van de kinderopvang in het licht van kenmerken van de opvang en van de professionele opvoeders	69
4.3.3.1	Formele kenmerken en kwaliteit	69
4.3.3.2	Verticale opvang en kwaliteit	72
4.3.3.3	Opvoedingsattituden en kwaliteit	73
4.3.4	Afstemming tussen ouders en professionele opvoeders in relatie tot de kwaliteit van de opvang	76
4.3.4.1	Communicatie en kwaliteit	76
4.3.4.2	Afstemming van attituden en gedrag in relatie tot kwaliteit	78
5	Samenvatting	82
5.1	Vraagstelling en methode	82
5.2	Vragenlijstonderzoek	83
5.3	Kwalitatieve dieptestudie	85
5.3.1	Kwaliteit van de kinderopvang	85
5.3.2	Kenmerken van opvang en opvangwerkers in relatie tot kwaliteit	86
5.3.3	De relatie tussen afstemming en kwaliteit	87
5.4	Belangrijkste conclusies	88
5.5	Aanbevelingen voor beleid en verder onderzoek	89
5.5.1	Met betrekking tot beleid	89
5.5.2	Met betrekking tot onderzoek	90
	Literatuur	91

VOORWOORD

In deze studie staat het opvoeden in gezin en kinderopvang centraal. Het onderzoek is financieel mogelijk gemaakt door het Ministerie van VWS en het Programmerings College Onderzoek Jeugd (PCOJ; subsidie nr. 144). In september 1994 startte het onderzoek, met dit rapport in oktober 1996 als resultaat.

Het onderzoek, een grootschalig survey en een arbeidsintensieve dieptestudie, heeft een omvangrijke hoeveelheid informatie opgeleverd. Zo is er, in nauwe samenwerking met het onderzoek "Opvoeden in Nederland" een pedagogisch begrippenkader ontwikkeld met implementatiemogelijkheden waar het gaat om het aanreiken van pedagogische concepten die van belang zijn voor het werk van professionele opvoeders.

Tot op heden was er nog niet zo veel bekend over de vorm en inhoud van de onderlinge contacten tussen ouders en leidsters of gastouders. Binnen dit onderzoek is ruime aandacht besteed aan de communicatie en samenwerking tussen ouders en professionele opvoeders. Dit heeft geleid tot een nader inzicht in interacties en relaties zoals die binnen de kinderopvang plaatsvinden. Daarnaast werd een aantal aspecten van de kwaliteit van de Nederlandse Kinderopvang in een breder internationaal perspectief geplaatst.

Voor dit onderzoek hebben 1485 ouders en professionele opvoeders uitgebreide vragenlijsten ingevuld en uit deze groep zijn 197 respondenten uitvoerig geïnterviewd en geobserveerd. We zijn alle ouders en professionele opvoeders dan ook zeer erkentelijk voor hun waardevolle inbreng in het onderzoek.

Ten behoeve van dit onderzoek is door de opdrachtgever een begeleidingscommissie ingesteld. Onze dank gaat uit naar de leden van deze commissie die tijdens het onderzoek als een vruchtbaar klankbord hebben gefunctioneerd.

We zijn eveneens dank verschuldigd aan mw. dr M. Deković, dr H. Groenendaal en mw. drs L. Gerrits van de Universiteit te Utrecht. Onder hun deskundige leiding zijn de onderzoekers getraind in het afnemen van verschillende instrumenten.

Tot slot willen we de volgende personen bedanken voor hun positieve bijdrage aan dit onderzoek: mw. drs J. Tournier-Hoogewey voor haar enthousiaste inbreng bij diverse werkzaamheden binnen het project; Agnes Brauers, Elmy Greijn, Philomeen van Baardewijk (student-assistenten) voor hun logistieke ondersteuning en hun aandeel in de dataverzameling; de studenten Liek Meijer, Ellen Davids, Petra Blansjaar, Esther van Renesse, Monique Westerlaken en Patsy Plaschek voor hun onvermoeibare inzet bij de dataverzameling; de audio-visuele dienst van de Faculteit Sociale Wetenschappen voor de accurate toelevering van de diverse apparatuur; Kinderdagverblijf Krullebaar te Leiden en Stichting Kinderopvang Ede voor hun bijdrage als 'proeftuin' voor het testen van de verschillende instrumenten; het deskundigheidsklankbord, gevormd door Liesbeth Schreuder (NIZW), Bianca Bijlsma (SKF) en Annelies Vlaanderen (KDV Huize Henriëtte te Amsterdam) voor hun kritisch commentaar op de vragenlijsten. Ed van de Kerff ontwierp het logo.

Het project is uitgevoerd onder leiding van dr L.W.C. Tavecchio. De projectkern bestond verder uit mw. drs M.J.E. Verhoeven (dagelijkse leiding), mw. drs E.J. Reiling, prof. dr M.H. van IJendoorn en drs G.J.J.M. Stams. Deze groep is gezamenlijk verantwoordelijk voor het hier gepresenteerde eindrapport.

SAMENSTELLING BEGELEIDINGSCOMMISSIE

In de loop der tijd hebben de volgende personen deel uitgemaakt van de begeleidingscommissie:

Dr A.A.J. Bartels (voorzitter)
Mevr. A. van Beek
Dr F.A. Goossens
Dr H. Groenendaal
Mevr. L. Kleerekoper
Prof. dr D.A.V. van der Leij
Mevr. drs L. Schreuder
Mevr. A.M.N. Vermeulen
Prof. dr M. de Winter

Namens het PCOJ werd aan het overleg deelgenomen door mevr. drs W.I. Poot en drs J. van Kampen.

LIJST VAN TABELLEN EN FIGUREN

Tabel 1	Respons in de vier soorten opvang	19
Tabel 2	Non-respons in de vier soorten opvang	19
Tabel 3	Geselecteerde kinderopvangvoorzieningen per regio	22
Tabel 4	Opleidingsniveau van moeders en vaders	23
Tabel 5	Opleidingsniveau ouders 25-44 jaar, in vergelijking met CBS-gegevens	23
Tabel 6	Werkstatus ouders	24
Tabel 7	Huishoudinkomen gezin (totale netto-inkomen per maand)	25
Tabel 8	Opleidingsniveau van leidsters in kinderdagverblijven en naschoolse opvang	26
Tabel 9	Opleidingsniveau van gastouders en oppas	27
Tabel 10	Achtergrondvariabelen in vier soorten kinderopvang	28
Tabel 11	Regionale spreiding van participerende kinderopvangvoorzieningen	31
Tabel 12	Overzicht respondenten	31
Tabel 13	Formele kenmerken van participanten in kinderdagverblijf, naschoolse opvang, gastouderbureaus en informele arrangementen	32
Tabel 14	Correlaties tussen de ECERS/ITERS schalen voor kinderdagverblijven en naschoolse opvang	48
Tabel 15	Gemiddelden en standaarddeviaties van opvoedingsstijlen, de relatie kind-prof. opvoeder, de relatie ouder-prof. opvoeder en opvoedingsdoelen in 4 soorten kinderopvang	54/55
Tabel 16	Correlaties tussen scores van professionele opvoeders en ouders op opvoedingsstijl, relatie kind-prof. opvoeder, relatie ouder-prof. opvoeder en opvoedingsdoelen in 4 soorten kinderopvang	59
Tabel 17	Gemiddelden en sd's van Mate van Welbevinden van het kind in de opvangsituatie in groepen met negatieve, gemiddelde en positieve discrepanties in opvoedingsstijl	60
Tabel 18	Correlaties tussen de kwaliteit van Communicatie en Verschillen in Evaluatie van de relatie kind-professionele opvoeder in vier soorten opvang	61
Tabel 19	Onvoldoende voorbereiding op taken per opvangsoort (percentages)	62
Tabel 20	Opleidingsaspecten die onvoldoende aan de orde zijn geweest	62

Tabel 21	Aspecten die problemen opleveren	63
Tabel 22	Behoeftte aan begeleiding en ondersteuning	63
Tabel 23	Bronnen van deskundigheidsbevordering	64
Tabel 24	Kwaliteit van de kinderopvang in Nederland: De uitkomsten van de Early Childhood Environment Rating Scales (ECERS) en de Infant/Toddler Environment Rating Scales (ITERS)	66
Tabel 25	Kwaliteit van kinderopvang in verschillende landen	67
Tabel 26	Correlaties tussen de Arnett-schalen en de ECERS/ITERS schalen in kinderdagverblijven en naschoolse opvang	69
Tabel 27	Gemiddelden en standaarddeviaties van de Arnett schalen voor Autoritair en Stimulerend Opvoedingsgedrag in verschillende opvangvoorzieningen	69
Tabel 28	Correlaties tussen formele kenmerken van de kinderopvang en kwaliteit van opvang in kinderdagverblijf, gastouderopvang en naschoolse opvang	70
Tabel 29	Resultaten van de hiërarchische discriminantanalyse op de relatie tussen kwaliteit en formele kenmerken van de opvang	72
Tabel 30	Attituden van kinderopvang werkers in kinderdagverblijf, naschoolse opvang en gastouderopvang	74
Tabel 31	Complexiteit van redeneren over opvoeding: gemiddelden en correlaties	75
Tabel 32	Correlaties tussen de attituden van de professionele opvoeder en de kwaliteit van opvang in drie verschillende opvoedingsarrangementen	76
Tabel 33	Communicatie tussen professionele opvoeders en ouders in kinderdagverblijf, naschoolse opvang en gastouderopvang	77
Tabel 34	Correlaties tussen professionele opvoeder-ouder communicatie en kwaliteit van opvang	78
Tabel 35	Afstemming tussen ouders en professionele opvoeders in relatie tot kwaliteit van opvang	79
Tabel 36	Verband tussen opvoedingsattituden en opvoedingsgedrag van moeders, vaders, en professionele opvoeders	80
Tabel 37	Correlaties tussen ouder-kind interactie en kwaliteit van opvang	81
Figuur 1	Relatie professionele opvoeder-kind: Perceptie en tevredenheid	56
Figuur 2	Relatie professionele opvoeder-ouder: Perceptie en tevredenheid	56
Figuur 3	Verschillen in opvoedingsstijl	57

1 INLEIDING: VRAAGSTELLING EN THEORETISCHE ACHTERGROND VAN HET ONDERZOEK

1.1 INLEIDING

Reeds enkele maanden na de geboorte begint voor veel kinderen een regelmatige interactie met verschillende opvoeders. Omdat de vérstreckende betrokkenheid van meerdere opvoeders bij de zorg voor een kind zo vroeg in de ontwikkeling een tamelijk recent fenomeen is, rijst de vraag hoe en in welke mate attitudes en opvattingen van de diverse opvoeders overeenstemmen of juist uiteenlopen. Daarnaast kan men zich afvragen hoe de inbreng van verschillende opvoeders wordt gecoördineerd en of er sprake is van onderlinge afstemming. In het netwerk van bij het kind betrokken opvoeders spelen, naast de ouders, professionele opvoeders uit de kinderopvang een steeds grotere rol. Empirisch onderzoek naar de relatie tussen "opvoeding thuis" en "opvoeding in de kinderopvang" is in Nederland nog nauwelijks uitgevoerd. De "pedagogische afstemming" tussen ouders en professionele opvoeders vormt daarom een centraal thema van de onderhavige studie.

Hayes, Palmer & Zaslow (1990) onderscheiden meerdere "golven" in het onderzoek naar (de effecten van) kinderopvang. De eerste golf is achteraf te karakteriseren als de *alarmfase* met als kernvraag: "Is kinderopvang slecht voor de ontwikkeling van het kind?" Een tweede golf - die nog aanhoudt - richt zich meer op invloeden op de kinderlijke ontwikkeling die samenhangen met variaties in het type kinderopvang.

Het hier gerapporteerde onderzoek staat voor een deel nog in de traditie van deze tweede golf maar ook midden in de derde, namelijk onderzoek waarin de nadruk ligt op zowel de thuissituatie als de opvangsituatie als omgevingen die elkaar wederzijds beïnvloeden. Vanuit deze visie kan de ontwikkeling van het kind het best begrepen worden in het licht van ervaringen die in *beide* opvoedingsomgevingen worden opgedaan (zie ook Clarke-Stewart, Gruber & Fitzgerald, 1994).

In eerdere studies concludeerden enkele onderzoekers dat ouders en professionele opvoeders grotendeels met elkaar overeenstemden over aspecten rondom de kinderopvang (Nelson & Garduque, 1991), terwijl andere onderzoekers juist vonden dat ouders en professionele opvoeders verschillende visies hadden op het gedrag van kinderen (Feagans & Manlove, 1994).

Het is onduidelijk welke consequenties verschillen in opvoedingsopvattingen en -gedrag tussen diverse bij een kind betrokken opvoeders voor de ontwikkeling van het kind kunnen hebben. Bij jonge kinderen zouden (grote) verschillen tussen opvoeders gevoelens van desoriëntatie en onveiligheid teweeg kunnen brengen en lijkt afstemming tussen opvoeders een belangrijke voorwaarde voor continuïteit van de zorg. Anderzijds kan enig "gebrek aan afstemming" het kind in zekere zin ook de gelegenheid bieden vaardigheden te ontwikkelen die het hem of haar mogelijk maken later beter om te gaan met een heterogeen netwerk van relaties. Bovendien kunnen binnen een heterogeen netwerk tekorten in een bepaalde relatie worden gecompenseerd door andere leden van het netwerk, bijvoorbeeld op het gebied van gehechtheid (Tavecchio & Van IJzendoorn, 1987). Erwin, Sanson, Amos en Bradley (1993) vonden geen duidelijke aanwijzingen dat de mate van afstemming tussen moeders en professionele opvoeders van groot belang was voor de aanpassing van het kind aan het dagverblijf of de gastouderopvang.

In het kader van deze studie wordt met name aandacht besteed aan de beschrijving van verschillen en overeenkomsten in de opvattingen van moeders, vaders en professionele

opvoeders op het gebied van opvoedingsgedrag en -stijl, opvoedingsdoelen, kwaliteit van de opvang, de onderlinge communicatie en de behoefte van de professionele opvoeders aan ondersteuning bij hun opvoedingstaak.

1.2 DOELSTELLING EN VRAAGSTELLING VAN HET ONDERZOEK

Het centrale thema van de Hoofdstudie Kinderopvang is de 'pedagogische afstemming tussen professionele opvoeders en ouders'. Het gaat hierbij om een onderzoek naar de Nederlandse opvoedingssituatie van kinderen tot 6 jaar.

Een drietal deelthema's krijgt hierbinnen speciale aandacht: een nadere invulling van het concept 'pedagogisch handelen' in de verschillende opvoedingssituaties; een 'evaluatie' van dit pedagogisch handelen in opvangsituaties in relatie tot de opvoeding die ouders zelf geven en tot slot een 'evaluatie' van de manier waarop en de mate waarin instellingen, opleidingen, steunfuncties e.d. ondersteuning geven bij dit pedagogisch handelen in relatie tot verwachtingen/behoefte van werkers in de kinderopvang.

In dit onderzoek wordt pedagogische afstemming tussen professionele opvoeders en ouders zowel vanuit het perspectief van de kinderopvang als vanuit het perspectief van de ouders bezien. Deze centrale vraagstelling is als volgt in **onderzoeksvragen** door de opdrachtgever samengevat:

1. Welke zijn de (expliciete en impliciete) opvoedingsdoelen van werkers in de verschillende kinderopvangvoorzieningen (formeel en informeel)?
2. Hoe wordt aan deze doelen in de praktijk vorm gegeven en welke knelpunten worden daarbij ervaren?
3. In welke mate is er sprake van complementariteit in opvoedingsdoelen en verwachtingen bij professionele opvoeders en ouders?
4. Hoe worden verschillen in opvattingen en handelwijzen tussen professionele opvoeders en ouders aan de orde gesteld en overbrugd, zowel in formele als informele zin?
5. Op welke wijze(n) worden professionele opvoeders ondersteund in hun opvoedingsoverdracht; hoe waarderen zij deze steun en wat zijn hun wensen wat dit betreft?

Daarbij dient gelet te worden op voldoende variatie in variabelen zoals opleidingsniveau en leeftijd ouders en professionele opvoeders, situering voorzieningen (stad/platteland/wijk), leeftijd kind, tijdsduur van verblijf in kinderopvangvoorziening.

De **algemene probleemstelling** is door Leiden als volgt geformuleerd:

Het primaire doel van het onderzoek is inzicht te verkrijgen in de relatie tussen 'opvoeding thuis' en 'opvoeding in de kinderopvang'. Daarbij gaat het met name om de overeenkomsten, verschillen en pedagogische afstemming tussen ouders en professionele opvoeders, gerelateerd aan de kwaliteit van de opvang en het welbevinden van het kind in de opvangsituatie. De onderzoeksvragen zoals geformuleerd door het College kunnen door middel van de volgende **kernconcepten** uitgewerkt worden: *opvoedingsopvattingen* van ouders en werkers in de kinderopvang; *opvoedingsdoelen* van ouders en werkers in de kinderopvang; *pedagogisch handelen*: vormgeving van deze doelen (= opvoedingsgedrag en -stijl) en de daarbij ervaren knelpunten; *complementariteit*: overeenkomsten en verschillen in pedagogisch handelen tussen ouders en werkers in de kinderopvang; *pedagogische afstemming*: communicatie over en overbrugging van verschillen in opvattingen en gedrag tussen ouders en opvangwerkers en tot slot *ondersteuning bij de opvoedingsoverdracht* van opvangwerkers: evaluatie van vraag en aanbod.

Parallel aan het hier gerapporteerde onderzoek werden in Duitsland en Portugal (Tietze et al.,

1996) en de U.S.A. (Helburn, 1995; Phillipsen et al., 1995) grootschalige onderzoeken naar de kwaliteit van de kinderopvang uitgevoerd. Daarin werd gedeeltelijk gebruik gemaakt van hetzelfde instrumentarium als in de onderhavige Nederlandse studie (o.a. de ECERS-, ITERS- en Arnett-schalen). Dit bood de mogelijkheid om de verkregen resultaten rechtstreeks te vergelijken en een aantal aspecten van de kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang in een breder internationaal perspectief te plaatsen.

1.3 THEORETISCHE ACHTERGROND

1.3.1 Inleiding

Het programmeringscollege is van mening dat in de nabije toekomst de opvoedende taak van ouders steeds meer verdeeld zal worden tussen ouders/verzorgers en werkers in de kinderopvang. Uit verschillend onderzoek (Hol, e.a., 1993; Singer, 1991, 1993; Swets-Gronert, 1993) is naar voren gekomen dat kinderopvang steeds meer een kwestie is van samen opvoeden. De snelle professionalisering van de kinderopvang vraagt om verheldering van het pedagogisch handelen (opvoedingsopvattingen, -doelen, -gedrag). Uit het werkveld (Hol, e.a., 1993) blijkt dat het samen-opvoeden in de praktijk regelmatig knelpunten oplevert (onzekerheid over de invulling van het pedagogisch beleid, ouderparticipatie etc.). Zodra kinderopvangvoorzieningen duidelijke uitgangspunten en een duidelijke werkwijze hebben ontwikkeld, zal de communicatie met de ouders over het pedagogisch handelen inzichtelijker worden, waardoor wederzijdse afstemming mogelijk wordt bevorderd.

1.3.2 Korte schets van de Nederlandse Kinderopvang

Kinderopvangvoorzieningen en -activiteiten zijn bedoeld voor kinderen in de leeftijd van nul tot maximaal dertien jaar. Het gebruik is vrijwillig en de activiteiten richten zich op verzorging, begeleiding en opvoeding van kinderen. Volgens de Commissie Kwaliteit Kinderopvang (1994) is het gebruiksdoel van kinderopvang ouders/verzorgers in de gelegenheid te stellen andere taken te vervullen. Opvang is volgens de Commissie het bieden van een goede verzorging en opvoeding aan kinderen, op een wijze waarmee de ouders tevreden zijn. De kwaliteit van de kinderopvang moet worden bepaald door het verantwoord vervullen van deze opvangfunctie. Hiervoor zullen door de kindercentra pedagogische concepten moeten worden ontwikkeld die zijn toegespitst op opvoeding in groepsverband binnen een instelling.

In deze studie komen vier vormen van kinderopvang aan de orde voor kinderen in de leeftijd van 0-6 jaar, te weten kinderdagverblijven, naschoolse opvang, gastouderopvang en de oppas uit het informele circuit. Kinderdagverblijven worden gedefinieerd als voorzieningen die bestemd zijn voor kinderen van 0 tot 4 jaar die op alle (werk-)dagen van de week 5 of meer uren aaneengesloten geopend zijn. Er zijn verschillende soorten kinderdagverblijven te onderscheiden zoals bijvoorbeeld halve dagopvang (minimaal 5 uur per (werk-)dag geopend), hele dagopvang (minimaal 8 uur per (werk-)dag geopend) en 24-uurs opvang (van den Nieuwenhuizen, 1995). Het verschil tussen gesubsidieerde kinderdagverblijven en volledig particulier gefinancierde kinderopvang is door de Stimuleringsperiode kleiner geworden. Elk kinderdagverblijf heeft op dit moment een flink aantal bedrijfsplaatsen nodig wanneer het financieel wil kunnen overleven. Voor de bepaling van de kwaliteit vallen alle kinderdagverblijven onder dezelfde AMvB. Daarom is bij de steekproef van dit onderzoek geen onderverdeling gemaakt tussen de verschillende soorten kinderdagverblijven. De buitenschoolse en naschoolse opvang zijn voorzieningen die bedoeld zijn voor de schoolgaande kinderen in de leeftijd van 4 tot 12 jaar. Deze centra zijn geopend of vóór schooltijd, tussen de middag, na schooltijd en in de schoolvakanties (= buitenschoolse opvang) of alleen na schooltijd en in de schoolvakanties (=

naschoolse opvang) (Van den Nieuwenhuizen, 1995). Gastouderopvang wordt beschreven als een voorziening die gericht is op (georganiseerde) bemiddeling bij thuisopvang. De bedoeling is om een koppeling tot stand te brengen tussen ouders/verzorgers (vraagouders) en personen die bereid en in staat zijn kinderen bij hen thuis op te vangen (gastouders) (van den Nieuwenhuizen, 1995). Deze vorm van opvang kan zeer flexibel zijn: opvang van 24 uur per dag of 7 dagen per week is mogelijk (Smit, 1992). Tot slot is er de informele opvang waar kinderen in het huis van de ouders of het huis van de oppas tegen betaling worden opgevangen zonder dat bij deze overeenkomst tussen oppas en vraagouder een georganiseerde instantie aanwezig is (geweest). In dit onderzoek zijn we met name geïnteresseerd in die vorm van informele opvang, die een gestructureerd en regelmatig terugkerend karakter heeft. Men kiest voor deze vorm van opvang uit overwegingen van werken/studeren of andere bezigheden buiten de eigen vrije tijd. Er volgt nu een korte schets van de ontwikkeling van alle genoemde opvangvoorzieningen in een historisch perspectief.

Kinderdagverblijven

De Nederlandse Kinderopvang heeft een lange historie achter de rug. Het begon in de eerste helft van de negentiende eeuw met de opvoeding van kinderen van de allerarmsten in de zogenaamde 'matressenschooltjes en bewaarscholen'. Deze opvoeding was van slechte kwaliteit. Nadat de Amsterdamse geneesheer Coronel had vastgesteld dat in de bewaarscholen vooral 'bewaard' werd en niet tot nauwelijks gespeeld kon worden, werd in 1869 De Vereniging tot Verbetering der Kleine Kinderbewaarplaatsen opgericht. De kinderopvang werd tot na de Tweede Wereldoorlog gefinancierd door particulier initiatief. Na de Tweede Wereldoorlog werden de bewaarplaatsen kinderdagverblijven genoemd en met deze naamsverandering veranderde ook de algemene intentie van m.n. verzorging naar verzorging en opvoeding. Er kwam ook enige subsidie van de overheid los. Tot de jaren '60 bleef de kinderopvang gericht op 'probleemgevallen' uit met name de lagere sociale klasse. Rond de jaren '70 werd voor het eerst in de geschiedenis aan de regering gevraagd om kinderopvang voor niet 'probleemgevallen'. Een aantal vrouwen wilde werken en zocht opvang voor hun kinderen. Echt gehoor kregen ze niet. Het aantal werkende moeders nam in deze periode sterk toe. De groei van het aantal kinderdagverblijven bleef hierbij flink achter. Alleen de peuterspeelzalen floreerden, maar deze hadden nauwelijks een opvangfunctie (Pelzer, Miedema, 1990).

In de jaren '80 werd de recessie meer en meer gevoeld. Steeds minder vrouwen kozen ervoor hun baan een aantal jaren op te geven. Acties ten gunste van meer kinderdagverblijven kwamen wederom tot stand. Nieuwe ideeën over kinderopvang leken goed te passen in de veranderende rollen van mannen en vrouwen, maar ook bij de veranderende familievormen. Langzamerhand raakten de kinderdagverblijven hun negatieve beeld kwijt. Kinderopvang kwam met regelmaat op de politieke agenda. Maar alleen in 1981, tijdens een regering met socialisten en christen-democraten, werd er een echt kinderopvang beleid geïntroduceerd. Er kwam echter onder de volgende coalitie tussen christen-democraten en liberalen geen nationaal beleid tot stand (Clerkx en Van Ijzendoorn, 1992).

Op 1 januari 1990 is de Stimuleringsmaatregel Kinderopvang gestart. Deze rijksbijdrageregeling had als doel het aantal kinderopvangvoorzieningen in Nederland fors uit te breiden. Maar daarnaast wilde de regeling ook de kwaliteit van de opvang waarborgen (Smit, 1992). Hiermee is de positie van de kinderopvang in de laatste jaren enorm veranderd. Tot 1989 was de kinderopvang een pure welzijnsvoorziening. De financiering kwam met name van de overheid en de ouderbijdragen. Bij hoge uitzondering droeg het bedrijfsleven financieel bij. De Stimuleringsmaatregel Kinderopvang 1990 berust echter op het uitgangspunt dat ouders, overheid en het bedrijfsleven een gezamenlijke financiële verantwoordelijkheid dragen voor de kinderopvang. En de bedoeling is dat het aandeel van het bedrijfsleven in de financiering van de kinderopvang het grootste wordt (van den Nieuwenhuizen, 1995). Daarmee wordt de

kinderopvangsector een zogenoemde 'marktsector'.

De geïnstitutionaliseerde kinderopvang is op dit moment een onderdeel van de Welzijnswet 1994. Dit houdt o.a. in dat de gemeentebesturen belast zijn met het uitvoerend werk van de overheidstaak: de vormgeving van het beleid op lokaal niveau. Het gaat hierbij om zaken als het in stand houden en uitbreiden van de capaciteit, het subsidiëren van kinderopvang, beleid inzake verkoop en verhuur van bedrijfskindplaatsen, te ontwikkelen kwaliteitsbeleid en toezicht op de kinderopvang. De stimuleringsmaatregel 1994-1995 - een vervolg op de Stimuleringsmaatregel Kinderopvang 1990 - brengt andere verhoudingen met zich mee tussen bedrijfsplaatsen en gesubsidieerde plaatsen. Het effect hiervan op de sector kinderopvang, nu voor een belangrijk deel afhankelijk van het bedrijfsleven, is dat men veel bedrijfsmatiger moet gaan werken, zonder dat men daarbij het doel van kinderopvang uit het oog verliest (Van den Nieuwenhuizen, 1995).

Tijdens de Stimuleringsperiode 1990-1994 heeft de Commissie Kwaliteit Kinderopvang in twee jaar tijd een viertal adviezen geschreven (Commissie Kwaliteit Kinderopvang, 1994). Deze adviezen behandelen de onderwerpen kwaliteit, de functie van de kinderopvang, de positie van de ouders en de positie van de beroepskracht. In het slotadvies krijgt de gastouderopvang en de pedagogiek in de kinderopvang de nodige aandacht. De kwaliteit van kinderopvang is voor 5 jaar geregeld via een Algemene Maatregel van Bestuur (AMvB). Deze bepaalt dat gemeenten in verordeningen kwaliteitsvoorschriften opnemen die beogen een aantal minimale kwaliteitseisen te garanderen. Deze verordeningen gelden voor de gesubsidieerde en de volledig particulier gefinancierde kinderopvang. De bepalingen zijn globaal geformuleerd om de gemeentelijke beleidsvrijheid te waarborgen. Na 5 jaar zal de sector zelf verantwoordelijk zijn voor het kwaliteitsbeleid. De organisatie van werkgevers in de kinderopvang is bezig met de ontwikkeling van dit kwaliteitsstelsel.

Naschoolse opvang

Naschoolse opvang is een relatief nieuwe werksoort binnen de kinderopvang. Bij de start van de Stimuleringsmaatregel Kinderopvang was er nog niet zoveel bekend over de inhoud en werkwijze van deze vorm van opvang. Momenteel wordt er steeds meer onderzoek gedaan naar de mogelijkheden van naschoolse opvang, m.n. van de wat oudere kinderen.

In 1970 (en ook daarvoor) sprak men van 'sleutelkinderopvang'. Deze opvang werd beschouwd als middel om kinderen van de straat te houden. Rond 1975 kwam er aandacht voor 'schoolkinderenopvang', opvang voor kinderen van 6 tot 12 jaar. De term naschoolse opvang bestond toen nog niet. Op dit moment kan in zijn algemeenheid geconstateerd worden dat het gebruik en de groei van naschoolse opvang achterblijft bij andere vormen van opvang. Zo laten CBS-cijfers van Kindercentra 1994 een geringe groei zien van 10.800 opvangplaatsen in 560 voorzieningen in 1993 naar 10.900 opvangplaatsen in 600 voorzieningen in 1994. Daar staan tegenover 45.800 opvangplaatsen hele-dagopvang (CBS, 1995). Concreet betekent dat het volgende: voor bijna 12 procent van alle kinderen in Nederland is plaats in een kinderdagverblijf, en voor nog niet één procent van de kinderen tussen 4 en 12 jaar is plek in de naschoolse opvang.

Een mogelijke oorzaak van de achtergebleven groei van naschoolse opvang ligt in het feit dat tijdens de stimuleringsmaatregel veel geïnvesteerd is in hele-dagopvang, hetgeen ook logisch was. Na verloop van tijd krijgt men echter doorstroom van kinderen naar de naschoolse opvang. Dat valt nu grotendeels samen met het aflopen van de Stimuleringsmaatregel. Met andere woorden, er is geen geld meer voor het opzetten van naschoolse opvang.

Een andere oorzaak is dat veel CAO- of bedrijfsregelingen de faciliteiten voor kinderopvang tot de leeftijdscategorie 0-4 jaar beperken. Tot 4 jaar willen bedrijven wel mee betalen maar na deze leeftijd vinden zij dat ouders zelf verantwoordelijk zijn voor de opvang. Ook wordt de prijs door bedrijven (èn door ouders) wel eens als barrière genoemd: de opvang wordt relatief

duur gevonden voor het soms beperkte aantal uren.

De schaarste aan centra voor naschoolse opvang kan ouders echter in de problemen brengen. De behoefte aan continuering van de opvang ontstaat vooral bij ouders van vierjarigen op een kinderdagverblijf.

Er zijn verschillende vormen van naschoolse opvang. Zo zijn er legio initiatieven voor oprichting van een naschoolse opvang gekoppeld aan kinderdagverblijven. Een ruimtelijke koppeling in het centrum heeft als grootste voordeel continuïteit: de opvang blijft op een vertrouwde plek en gaat op dezelfde voet verder. Dit is vooral voor de jongere kinderen van belang. Een naschoolse opvang in een apart centrum komt het meest voor in verschillende Europese landen. Men gaat er van uit dat deze werkwijze de beste mogelijkheden biedt om een eigen pedagogische visie te ontwikkelen, los van school of kinderdagverblijf (Peeters, 1994). Naschoolse opvang bij gastouders komt in Nederland relatief weinig voor. Zo is ook uit deze studie gebleken dat schoolkinderen nauwelijks gebruik maken van gastouderopvang. Dit heeft waarschijnlijk te maken met een relatief lage verdienste voor de gastouders en problemen rondom vervoer van en naar school. Ouders kiezen ook vaak voor een centrum voor naschoolse opvang i.p.v. een gastouderbureau omdat ze reeds goede ervaringen hebben met het kinderdagverblijf en het contact met andere kinderen belangrijk vinden. In de Scandinavische landen komt een naschoolse opvang binnen de school veel voor. Bij deze vorm van opvang moet men er voor waken dat er geen schools klimaat ontstaat en dat de leidsters niet de leerkrachten van de school zijn. In deze landen is men al ver met de ontwikkeling van een eigen pedagogiek voor de naschoolse opvang.

Tot slot, samenwerking met andere voorzieningen: de Raad voor het Jeugdbeleid pleit al lang voor een 'tweede huis', een bundeling per wijk van voorzieningen voor ouders en kinderen: het consultatiebureau, de kinderopvang, de nso, de speeltuin, de speel-o-theek, alles in een gebouw bij elkaar. Het geeft de kinderen een vertrouwde plek in de buurt, deskundigen kunnen elkaar makkelijker vinden en raadplegen en doordat ruimte en overhead kunnen worden gedeeld is het ook in financieel opzicht aantrekkelijker (Pot, 1993).

Naschoolse opvang van schoolkinderen moet voorzien in een kwalitatief goede opvang voor en na de schooluren en op de schoolvrije dagen. Deze opvangvorm mag geen verlenging inhouden van de schooltijd. Elke schoolse aanpak die gericht is op doelgericht leren moet uit de naschoolse opvang geweerd worden. Alhoewel georganiseerde activiteiten belangrijk zijn hebben de meeste kinderen behoefte aan ongestructureerde vrije tijd die ze zelf vorm kunnen geven. Spelen en plezier maken is belangrijker dan presteren. Uit onderzoek is gebleken dat kinderen het belangrijk vinden zelf te bepalen hoe hun vrije tijd wordt ingevuld en met wie. Essentieel is dat kinderen tijdens hun vrije tijd invloed hebben op de activiteiten, ook als deze bijvoorbeeld in de vakantieperioden georganiseerd worden door de leiding. Dit vereist aangepaste ruimten en een gevarieerd spel- en speelgoed aanbod. De sfeer moet huiselijk zijn en de inrichting gezellig, met knusse hoekjes. Ook de buitenruimte moet de nodige aandacht krijgen, het kind moet er kunnen fietsen, rennen en sporten (Peeters, 1994).

Uit onderzoek van Meijvogel (1994) is gebleken dat de aanwezigheid van speelkameraden voor de kinderen het allerbelangrijkste is. Door steeds kleinere gezinnen krijgen kinderen minder de kans om essentiële vaardigheden te oefenen zoals vrienden maken, conflicten oplossen en te leren omgaan met verschillen tussen mensen. De naschoolse opvang kan hier een belangrijke aanvulling zijn op het thuismilieu. Vooral gemengde leefgroepen (verschillende leeftijden) zouden kinderen de mogelijkheid bieden om deze sociale vaardigheden te oefenen. Bovendien kunnen kinderen zo een hechter band met de leidster krijgen omdat ze een aantal jaren samen doorbrengen.

Zelfstandigheid en zelfredzaamheid zijn sleutelwoorden voor een pedagogisch verantwoorde naschoolse opvang. Belangrijk is dat de opvoeder de oudere kinderen vertrouwt en verantwoordelijkheid geeft. Voor leidsters is dat wennen, want ze zijn gewend om een groep te hebben waar de deur dicht gaat. Er wordt van hen een flexibele inzet gevraagd, bijvoorbeeld bij het regelen van vervoer naar clubs. Ze worden meer begeleiders naarmate de kinderen ouder worden.

Zowel in Nederland als in het buitenland besteden onderzoekers steeds meer aandacht aan de naschoolse opvang. Zo houdt het ENSAC (European Network for School-age Childcare), opgericht in 1986, zich bezig met alle vormen van naschoolse opvang van jeugdigen in de leeftijd van 4 tot en met 18 jaar. Regelmatig worden er door de 20 deelnemende landen congressen gehouden om inzicht te krijgen in de maatschappelijke context en de organisatie van de naschoolse opvang en om internationaal ideeën, praktijkervaring en onderzoeksresultaten uit te wisselen.

De VS kent grote voorzieningen voor naschoolse opvang. De kinderen worden er begeleid in hun keuzes en naarmate ze ouder zijn gaan ze een aantal vaardigheden verdiepen. Dat kan heel ver gaan zoals balletles of een muziekinstrument bespelen of aan sport doen. De docenten hebben een vakopleiding en zijn uitgekozen omdat ze goed met kinderen kunnen omgaan. Zo ontwikkelt zich in veel landen een soort club-idee voor oudere kinderen dat gekenmerkt wordt door uitdagende activiteiten, niet bevoogdend, wel: veiligheid en afzonderingsmogelijkheden.

Toch komt dan een pedagogisch vraagstuk om de hoek kijken: hoeveel vrijheid vind je dat schoolkinderen nodig hebben? En hoe kun je met name oudere kinderen binnen een groepssituatie de vrijheid geven om het pand te verlaten? Een eerste voorwaarde is overleg met de ouders en de kinderen, en het schriftelijk vastleggen van individuele afspraken. Daarnaast zou de naschoolse opvang een open voorziening moeten worden, een tweede thuis, waar je vrienden kunt ontmoeten en huiswerk kunt maken en van waaruit je naar sport gaat en weer terug komt. Samenwerking met andere voorzieningen lijkt gewenst, zoals met buurthuis, speeltuin of bibliotheek (Meijvogel, 1994).

Gastouderopvang

Gastouderopvang is een vorm van opvang die in Nederland nu ongeveer 25 jaar bestaat. De laatste tijd wordt de gastouderopvang steeds meer uitgedaagd om zich verder te professionaliseren en haar positie te bepalen in de kinderopvangwereld. Redenen hiervoor zijn ondermeer dat de gastouderopvang nogal eens gezien wordt als een min of meer geformaliseerde vorm van informele opvang. Verder lijkt de toename van het aantal kindplaatsen in de gastouderopvang relatief achter te blijven binnen het beleid van de stimuleringsmaatregel. En last but not least is gebleken dat de gastouderopvang nogal opkijkt tegen kinderdagverblijven. Dit alles heeft er toe geleid dat gastouderopvang nog steeds te weinig als volwaardige werksoort wordt beschouwd, zowel door het veld (waaronder de gastouderopvang zelf) als door het publiek. Daar lijkt verandering in te komen. Alles wijst erop dat de gastouderopvang de nodige ontwikkelingen aan het doormaken is en dat onderzoekers, zowel nationaal als internationaal, deze veranderingsprocessen volgen.

Er is een aantal ontwikkelingen rondom gastouderbureaus in Nederland te signaleren. Zo is in de zomer van 1994 een expert-meeting georganiseerd door het NIZW waarin door veertig experts in de gastouderopvang gediscussieerd is over visie, toekomst en uitgangspunten rondom de gastouderopvang. Dit heeft geleid tot het "Werkdocument Gastouderopvang" (NIZW, 1995) waarin een belangrijke aanzet tot een begrippenkader voor de gastouderopvang gegeven wordt. Tevens is er een aantal uitgangspunten vastgelegd en zijn mogelijkheden voor de toekomst beschreven. Het werkdocument beschrijft het kernprodukt van een gastouderbu-

reau als "het werven en selecteren van vraagouders en gastouders, het bemiddelen tussen vraag en aanbod en het volgen en begeleiden van kinderopvang die plaatsvindt in het huis van een door het bureau geselecteerde gastouder". Daarnaast kunnen gastouderbureaus ook andere diensten leveren. Verder worden in het werkdocument de belangrijkste kernbegrippen van gastouderopvang genoemd: flexibiliteit (in opvangtijden, opvangduur en dienstenaanbod), kleinschaligheid (besloten in de huiselijke omgeving van de opvang) en pedagogische afstemming (overeenstemming in opvoedingsopvattingen). Kwaliteit en continuïteit worden als de twee belangrijkste peilers voor kinderopvang gezien. Het werkdocument noemt tot slot nog een aantal aanbevelingen zoals opnemen van kernproduct en kernbegrippen in het beleid van alle gastouderbureaus in Nederland, het ontwikkelen van een algemeen geldend prijsbeleid (momenteel zijn er verschillen in gehanteerde prijzen tussen gastouderbureaus die oplopen tot 300 procent), het instellen van fiscale maatregelen waardoor het gastouderschap aantrekkelijker wordt en het realiseren van opleidingsmogelijkheden (deskundigheidsbevordering en begeleiding bij uitoefening van taken als gastouder).

Naast al deze stormachtige ontwikkelingen binnen de gastouderopvang wordt er zowel in Nederland als buiten de grenzen nogal wat onderzoek verricht naar verschillende aspecten binnen de gastouderopvang. Zo heeft Research voor Beleid te Leiden (Marinus, 1994) een onderzoek gedaan naar de achterstand in groei van de gastouderopvang en de grote onderlinge verschillen tussen gastouderbureaus in aanpak en resultaat. Diverse knelpunten, zowel in financieel opzicht als ten aanzien van de rechtspositie van de gastouders, de relatieve onbekendheid met gastouderopvang en een negatief beeld onder niet-gebruikers van gastouderopvang, zijn onder de loep genomen. Het onderzoek heeft geleid tot aanbevelingen, zoals de noodzaak tot verheldering van de positie van gastouderbureaus binnen het totale kinderopvangveld door het ontwikkelen van een stelsel van kwaliteitszorg, het ontwikkelen van een handboek voor gastouderbureaus met een meer concrete uitwerking van taken, publiciteit en werkconferenties om ervaringen uit te wisselen.

Binnen het onderzoek "Kwaliteitseisen aan kinderopvang" (Miltenburg e.a., 1992) wordt ingegaan op de opvattingen over kwaliteit en een kwaliteitsstelsel van kinderopvang in Nederland. Binnen de groep gastouders pleit de helft voor professionalisering van de gastouder en dus voor opleidingseisen en salaris op minimaal assistent-leidster-niveau. De andere groep wenst ongeschoolde gastouders op een ongecompliceerd huis-tuin en keuken-niveau. Samenvattend worden de kwaliteitseisen als volgt beschreven: een gastouder moet dezelfde contactuele vaardigheden hebben in haar omgang met kinderen en ouders als leidsters, zij moet aan hogere eisen voldoen wat betreft het aansluiten bij de opvoeding thuis dan de leidsters, gerichte activiteiten behoren tot het domein van de geschoolde leidster en er worden hogere eisen gesteld aan de beschikbaarheid van de gastouder in verband met de (onregelmatige) werktijden van de ouders. Het moet 'klikken' tussen gast- en vraagouder. Verder pleit men voor betere arbeidsvoorwaarden en een fatsoenlijke rechtspositie. Regelmatige bijscholing en carrièreperspectief lijken belangrijk, evenals de erkenning van gastouderschap als 'gewoon beroep'.

Op internationaal niveau is het onderzoeksrapport "Family Day Care in Europe" (Karlsson, 1994) verschenen. Dit rapport geeft inzicht in de gastouderopvang, zoals deze in verschillende Europese landen (16 in totaal) gestalte krijgt. Dit type opvang blijkt in veel landen een grote plaats in te nemen. Zo maken bijvoorbeeld in Frankrijk 400.000 kinderen gebruik van gastouderopvang, in Engeland zijn dat er 250.000 (in Nederland 12.191 kinderen). Gastouderopvang speelt dus een belangrijke rol in het leven van heel veel kinderen en ouders. In verschillende landen is onderzoek gedaan naar de verschillen tussen opvang door een kindercentrum en door een gastouder, de tevredenheid van ouders over de opvang en de opleiding van professionele opvoeders. Uit de analyses blijkt dat er grote verschillen zijn in de ontwikkeling van de gastouderopvang in verschillende landen. Zo zijn in de meeste landen de

arbeidsvoorwaarden voor de gastouderopvang niet bevredigend, zowel m.b.t. salaris, rechtspositie als opleiding. Op basis van alle Europese onderzoeken zijn aanbevelingen gedaan. Een greep hieruit:

Om een gastouderopvang van goede kwaliteit te garanderen is het nodig dat een gastouder geregistreerd is, voldoet aan bepaalde eisen zoals bijv. leeftijd, werkervaring, opleiding, gezondheid, thuisomgeving, spelmateriaal. Verder zou er voor iedereen die met kinderen wil werken een basisopleiding ontwikkeld moeten worden met de mogelijkheid tot specialisaties in de verschillende werksoorten. Hierdoor heeft men mogelijkheden om naar andere werkvelden binnen de kinderopvang over te stappen. Regelmatig supervisie als ondersteuning is vereist en biedt tevens inzicht in andere behoeften van de gastouders. De situatie voor kind, ouders en gastouder moet regelmatig bezien worden als een basis voor carrière-ontwikkeling en verbetering van de geboden diensten. De positie van de gastouders op de arbeidsmarkt moet worden verbeterd om zo de waarde en het belang van hun werk weer te geven.

Deze aanbevelingen lijken in sommige landen niet realistisch, in andere landen worden ze geaccepteerd als doelen waaraan men reeds werkt. Zo ontvangen bijvoorbeeld in Finland gastouders maandelijks een salaris en heeft men een rechtspositie waarin vakantie, ziekteverlof en ouderschapsverlof geregeld is.

Het informele circuit

Ouders kiezen vaak een vorm van kinderopvang op basis van hun waardering van de specifieke kenmerken. Ouders die de voorkeur geven aan een kinderdagverblijf hechten vooral veel waarde aan de professionaliteit en het pedagogische 'extra' dat de opvang zou bieden naast het gezin. Hierbij denkt men dan aan de sociale ontwikkeling door contacten met leeftijdsgenootjes. Ouders die het opgroeien in een gezinssfeer erg belangrijk vinden kiezen juist voor een gastouder of een oppas aan huis (Singer, 1993). Voor ouders die geen gebruik maken van professionele kinderopvang, maar toch opvang voor hun kinderen nodig hebben is er een aantal alternatieven. Zij kunnen oppas aan huis nemen, betaald of onbetaald, ze kunnen ruiloppas met andere ouders regelen, een au pair in huis nemen, zelf thuis gaan werken of een part-time baan nemen. Veel ouders regelen echter een oppas aan huis, dit kan een familielid of buurvrouw zijn die al dan niet betaald wordt. Een andere mogelijkheid is een oppas aan huis die men via een advertentie gevonden heeft. Deze oppas krijgt een financiële vergoeding.

Een oppas aan huis heeft zowel voor- als nadelen. Voordelen zijn bijvoorbeeld dat de ouder geen rekening met de openingstijden van een kinderdagverblijf hoeft te houden, de oppas hoeft niet vaker of langer te komen dan nodig is (dit in tegenstelling tot regels over minimale aanwezigheid van een kind op een kinderdagverblijf), het kind blijft in zijn eigen vertrouwde omgeving (eventueel met broertje en zusjes), als het kind ziek is kan de opvang thuis gewoon door gaan en het kind kan zijn sociale contacten in de buurt aanhouden. Natuurlijk kleven er ook nadelen aan een oppas thuis. Zo vindt niet iedereen het prettig een 'vreemde' in huis te hebben als de ouder zelf afwezig is. Het kind zelf heeft minder gelegenheid om met leeftijdsgenootjes te spelen. Bovendien is het niet altijd eenvoudig om op een zakelijke manier een aantal opvoedingsafspraken te maken met een oppas, bijvoorbeeld over belonen en straffen, zindelijkheidstraining, enz. Een oppas kan heel andere opvattingen over opvoeden hebben en een heel andere opvoedkundige benadering hanteren. Als een oppas zich niet aan de regels houdt, ontstaan er problemen. Het kan moeilijk zijn om hierover te praten omdat beide partijen in een afhankelijke positie zitten. Om te voorkomen dat problemen zich opstapelen is het van groot belang dat er regelmatig met elkaar overlegd wordt. Een ander probleem is dat bij een oppas thuis de kwaliteit van de opvang niet wordt bewaakt. Verder kan een oppas elk moment besluiten om er mee te stoppen, waardoor de continuïteit in gevaar komt. Voor jonge kinderen is het heel vervelend als zij steeds weer aan een nieuwe oppas moeten wennen (Marx, 1993).

Het aantal ouders dat gebruik maakt van oppas uit het informele circuit is onbekend. Wel is duidelijk dat het hier een hele grote groep betreft. Exact cijfermateriaal is echter niet voorhanden omdat er tot nu toe in Nederland nauwelijks onderzoek is verricht naar deze vorm van kinderopvang. Het informele karakter van deze opvangvorm maakt het moeilijk deze groep te traceren. In Amerika is eveneens weinig bekend over deze vorm van opvang die, naar men veronderstelt, een nogal privé karakter heeft en van gezin tot gezin tamelijk verschilt. Vaak is het een familieaangelegenheid die erg veel lijkt op de moederlijke zorg. Op grond van twee Amerikaanse onderzoeken van Clarke-Stewart (1987) en Goelman et al. (1987) en een Engels onderzoek van Melhuish (1991) komt naar voren dat de oppas en het gastgezin beter lijken te zijn voor de emotionele aandacht en de taalontwikkeling. Bovendien lijken minder infectieziekten voor te komen in de gezinsomgeving. De intellectuele en sociale ontwikkeling en de ontwikkeling van de grove motoriek lijken meer gestimuleerd te worden in kinderdagverblijven.

In een recent onderzoek naar ervaringen van kinderen binnen gezin en kinderopvang in Amerika (Clarke-Stewart et al., 1994) was een van de conclusies, dat met name moeders het prettiger vonden als hun kinderen naar een kinderdagverblijf gingen met ervaren leidsters en een gestructureerd programma: een kinderopvangvoorziening met praktische voordelen voor de moeder en educatieve voordelen voor het kind. Vaders daarentegen gaven er de voorkeur aan de kinderen thuis te houden, bij moeder of een oppas. De moeders vonden de stimulerende omgeving van een kinderdagverblijf belangrijker en geloofden dat een één-op-één zorg - of door de oppas, of door een familielid of door moeder zelf - minder educatieve waarde had dan groepsopvoeding.

Uit de bovenstaande beschrijving blijkt dat de kinderopvang in Nederland, in relatie tot veel andere landen een langzame start en ontwikkeling heeft doorgemaakt. Door de economische en emancipatorische ontwikkeling, gekoppeld aan de Stimuleringsmaatregel van 1990 is zij in een stroomversnelling terecht gekomen. Dit blijkt uit inspanningen vanuit praktijk, beleid en wetenschap.

1.3.3 Theoretisch-pedagogische uitgangspunten

Waar het onderzoek primair gericht is op de pedagogische afstemming tussen professionele opvoeders en ouders is het allereerst van belang vast te stellen *of, en zo ja, hoe en in welke mate de opvoeders thuis en in de kinderopvang van elkaar verschillen*, niet alleen in opvattingen en verwachtingen ten aanzien van allerlei aspecten van 'opvoeding', maar ook met betrekking tot feitelijk (opvoedings)gedrag. In het College-voorstel genoemde concepten met betrekking tot 'opvoeding' zijn o.a.: 'opvattingen over opvoeding', 'opvoedingsdoelen' en 'pedagogisch handelen'. Voor de verdere explicitering en operationalisering van met name deze concepten is zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij het in het project 'Opvoeden in Nederland in de jaren negentig' gehanteerde conceptuele kader met betrekking tot 'opvoeding' en 'opvoedingsgedrag'.¹ In het kader van het onderzoek naar kinderopvang zijn zij als volgt nader uitgewerkt:

Opvattingen over opvoeding, nader te definiëren als de 'cognities' van de opvoeder² met betrekking tot de opvoeder-kind relatie. Uit onderzoek blijkt dat cognities van opvoeders (de

¹ Overleg is gevoerd met prof. Hermanns in Amsterdam en met de beide Utrechtse vakgroepen Jeugd, Gezin en Levensloop en de vakgroep Pedagogiek, in het bijzonder met Dr. M. Dekovic, Dr. H. Groenendaal en Drs. L.Gerrits om in beide projecten zoveel mogelijk van dezelfde instrumenten gebruik te maken.

² Met 'opvoeder' wordt in dit verband steeds zowel de ouder als de werker in de kinderopvang bedoeld.

manier waarop de opvoeder over de opvoeder-kind relatie denkt) van invloed zijn zowel op het opvoedersgedrag als op het kind zelf (Deković & Gerris, 1992).

Als *hoofddimensies* zijn hierin te onderscheiden perspectief nemen, d.w.z. opvattingen over het kind en begrip van de ervaringen van het kind vanuit diens gezichtspunt en de morele dimensie, d.w.z. rechten en verantwoordelijkheid van de opvoeder t.o.v. het kind (cf. Newberger, 1980; Newberger & Cook, 1983). Cognities over de opvoeder-kind relatie hebben betrekking op bij de opvoeder aanwezige concepties over het kind, de opvoeder-kind relatie en de rol van opvoeder. De wijze waarop de opvoeder-kind relatie wordt geconceptualiseerd wordt uiteindelijk gekarakteriseerd in termen van vier (opeen)volgende niveaus (Deković & Gerris 1992):

Niveau 1: Egoïstische oriëntatie

Niveau 2: Conventionele oriëntatie

Niveau 3: Subjectief-individualistische oriëntatie

Niveau 4: Interactionele oriëntatie

(Deze 4 niveaus worden in paragraaf 3.2.1 bij de instrumentbeschrijving nader uiteengezet).

Opvoedingsdoelen: nader te definiëren als de door de opvoeder wenselijk geachte en na te streven "eindsituatie" met betrekking tot de ontwikkeling van het kind (cf. Scholte & Sontag, 1992, p. 13).

De opvoeding van kinderen is ondermeer afhankelijk van attitudes van ouders ten aanzien opvoedingsdoelen. Opvoedingsdoelen zijn ouderlijke percepties die een waarderingsaspect in zich hebben. Het gaat dus om algemene achterliggende criteria aan de hand waarvan ouders keuzen maken en waardoor ouders zich laten leiden in hun handelen ten opzichte van hun kind. Zo zijn er ouders die hun kind willen opvoeden tot een autonoom individu, terwijl andere ouders meer waarde hechten aan conformiteit. Deze tegenstelling tussen gericht zijn op conformiteit of gericht zijn op zelfbepaling is zeer fundamenteel in de theorie van Kohn (1959a, 1959b, 1963). Uit onderzoek van Kohn blijkt namelijk dat er sprake is van consistentie in waardenoriëntaties op een veelheid van domeinen. Achter zeer uiteenlopende waardenoriëntaties gaat een dieperliggende dimensie schuil. Deze is er de oorzaak van dat allerlei waardenoriëntaties zich niet als onafhankelijk van elkaar manifesteren. Volgens Kohn zou deze dimensie omschreven kunnen worden als zelfbepaling versus conformisme. Ook opvoedingswaarden van ouders kunnen vanuit deze basisdimensie getypeerd worden (Meijnen, 1977; van IJzendoorn & Tavecchio, 1982).

In Nederland is door Vermulst, Gerris en Siebenheller (1987) onderzoek gedaan naar de onderliggende betekenisdimensies van 77 opvoedingsdoelen. Een factoranalyse toonde aan dat de 77 opvoedingsdoelen te herleiden waren tot drie factoren. Op de eerste factor laden vooral doelen waarin een sterk accent ligt op aanpassing van het kind aan de eisen van de samenleving. Op een tweede factor laden doelen die duiden op autonomie en zelfstandigheid van het kind. Bij de derde factor gaat het om persoonlijkheidsvorming van het kind versus bevorderen van prestaties en bekwaamheden van het kind. Bij de eerste factoren komen derhalve de basale dimensies terug die door Kohn zijn beschreven (uit: Deković en Janssens 1994).

De opvoedingsdoelen binnen dit onderzoek zijn geselecteerd op basis van hierboven beschreven onderzoek. Samengevat zijn de volgende *hoofddimensies* hierin te onderscheiden: conformiteit (aanpassing van het kind aan de eisen die de samenleving stelt, zich houden aan regels en voorschriften), autonomie (zelfbepaling, onafhankelijke en zelfstandige opstelling), prestatie (ontwikkeling van persoonlijke bekwaamheden) en sociaal gevoel (empathie en begrip voor medemens) (cf. Gerris et al., 1993).

Opvoedingsgedrag: nader te definiëren als de mate waarin in het gedrag sprake is van ondersteuning (warmte, koestering, affectie, acceptatie en responsiviteit), regulering of beheersing, structuur (de kwaliteit van instructie en uitleg aan het kind) en respect voor autonomie. Naast deze kerndimensies van het opvoedingsgedrag (zie o.a. Ten Haaf, 1993) wordt ook aandacht besteed aan belangrijke opvoedingsstijlkenmerken als autoritair (accent

op machtsuitoefening, restrictiviteit) en autoritatief ('reasoning', een open, inductieve benadering van het kind, gericht op redeneren en uitleg/inzicht geven en 'demandingness', een aanzet tot zelfstandig gedrag) (Block, 1981).

"Opvoeding" wordt hier opgevat als het gedrag dat primaire verzorgers (binnen deze studie ouders en professionele opvoeders) in de dagelijkse omgang met het kind vertonen en dat expliciet gericht is op het kind.

In het kader van de kinderopvang is het daarnaast van groot belang aandacht te besteden aan specifieke kenmerken die van invloed zijn op de kwaliteit van *groepsopvoeding*: ondersteunen van de sociale en emotionele ontwikkeling, creëren/handhaven van een veilige, gezonde (leer)omgeving, creëren van positieve en produktieve relaties met het gezin, bevordering van lichamelijke en intellectuele competentie (zie o.a. Competency Standards for Infant/Toddler Caregivers, 1984).

Pedagogische afstemming: naast bovenstaande, direct aan 'opvoeding' gerelateerde, variabelen spelen in het College-voorstel ook concepten een rol die te maken hebben met pedagogische afstemming tussen ouders en professionele opvoeders (bijv. verschillen in opvattingen en gedrag) en overbrugging van deze verschillen. Waarden en normen van ouders kunnen onderling erg verschillen, evenals die van leidsters. Openstaan voor elkaars ideeën is van belang, omdat verschillende opvoedingssituaties elkaar goed kunnen aanvullen (complementariteit). De pedagogische afstemming tussen professionele opvoeders en ouders kan zich zowel op micro-, meso- als op macro-niveau afspelen. Op grond van een literatuurstudie is het begrip pedagogische afstemming nader omschreven. Binnen een samenwerkingsrelatie tussen ouders en werkers in de kinderopvang dient afstemming plaats te vinden op alle niveaus waar de activiteiten van de kindercentra op het gebied van pedagogisch handelen zich afspelen. Dit alles hangt heel nauw samen met de wijze van opvoeden in de twee verschillende opvoedingssituaties. Kernbegrippen die naar voren komen zijn bijvoorbeeld samenwerking, informatie-uitwisseling, wederzijdse ondersteuning, inspraak, ouderparticipatie, gesprekken tussen ouders en leidsters/gastouders/oppas.

Pedagogische afstemming verwijst naar activiteiten die ondernomen moeten worden om te komen tot een methode waarin de samenwerking tussen ouders en beroepsopvoeders met betrekking tot de verzorging en opvoeding van het kind uitgewerkt wordt. De achterliggende doelstelling is het vergroten cq verbeteren van pedagogische kwaliteit van het werken van de beroepsopvoeders (èn de ouders) .

Een organisatie voor kinderopvang hanteert een geheel aan procedures, inhoudelijke aandachtspunten en hulpmiddelen met betrekking tot het opvoedend handelen, ten behoeve van het kind in de opvangsituatie (pedagogisch beleid). Daarnaast zou de afstemming/samenwerking m.b.t. de zorg/opvoeding voor het individuele kind tussen ouders en kinderopvang op zodanige wijze geregeld moeten worden, dat recht wordt gedaan aan de wensen en behoeften van de ouders (ontwikkeling van ouderbeleid), aan de belangen van het kind alsmede aan het specifieke karakter van het werk in de kinderopvang. Om tot kwaliteitsverbetering van de kinderopvang te komen zou binnen een samenwerkingsrelatie tussen ouders en beroepsopvoeders afstemming plaats moeten vinden op alle niveaus waar de activiteiten van de kindercentra op het gebied van pedagogisch handelen zich afspelen.

Pedagogische afstemming vindt derhalve op verschillende niveaus plaats:

Op macro-niveau betreft het:

- het (pedagogisch) beleidsplan of pedagogisch werkplan van de instelling, waarin de pedagogische visie, normen en waarden, samenwerking met ouders etc. beschreven staat
- de regels en richtlijnen voor het handelen in het kindercentrum, afbakening van opvoedingstaken en verantwoordelijkheden.

Afstemming kan hier plaatsvinden door middel van formele participatie zoals informatie-uitwisseling (aan de hand van een pedagogisch beleidsplan kunnen ouders beslissen of de

geboden situatie al dan niet geschikt is voor hun kind; een kindercentrum kan besluiten dat aan de specifieke wensen van de ouders m.b.t. de behoeften van het kind niet tegemoet gekomen kan worden bijvoorbeeld tijdens het aanmeldings- of kennismakingsgesprek); inspraak via de oudercommissie of gebruikersraad in het in deze plannen beschreven opvoedkundig handelen, de gehanteerde normen en waarden (het pedagogisch beleid moet flexibel zijn omdat het inspeelt op wisselende behoeften van kinderen); inspraak in de visie op de verantwoordelijkheid van leidinggevenden en ouders voor de opvoeding van het kind (terreinafbakening); informatie over hoe ouders kwaliteit van een kinderopvangvoorziening kunnen toetsen en over klachtenprocedures.

Op meso-niveau komen zaken aan de orde als:

- de regels en richtlijnen voor het handelen in de groep. De activiteiten op dit niveau zijn zichtbaar in de 'groepsregels', en in het activiteitenplan van de leidinggevenden voor deze groep.
- de wenperiode, zowel van kind als van ouders

Afstemming zou kunnen plaatsvinden door middel van informatie-uitwisseling (hebben de betrokkenen zich aan de nieuwe situatie kunnen aanpassen, een formeel afstemmingsgesprek over het algemeen functioneren van het kind, de dagelijkse routinehandelingen, groepsactiviteiten, groepsregels); uitwisseling van opvoedingsideeën en opvoedingsvragen in bijv. oudergesprekken of ouderavonden; ouderparticipatie (aanwezigheid en hulp bij activiteiten en festiviteiten); logboek (vrij verslag van het groepsgebeuren die dag).

Op micro-niveau tenslotte gaat het over:

- de zorg voor en de opvoeding van dit individuele kind
- praktijksituaties waarin leidsters handelend moeten optreden en waarbij sprake is van het doorgeven van waarden en normen

Het afstemmen van de opvoeding in de opvangsituatie op de opvoeding van de ouders/verzorgers thuis vindt dan plaats door middel van individuele afspraken over de zorg en opvoeding van dit kind (afstemming van de opvoeding); uitwisseling tijdens haal- en brengcontacten; het uitwisselen van een schriftje tussen ouders en leidinggevenden; een dialoog over de opvoeding van het kind met de ouders/verzorgers. De kinderopvang moet voortdurend aandacht besteden aan informatie bestemd voor de ouders m.b.t. het opvoedingsklimaat van de opvangvoorziening, de groep, het gastgezin, informatie van ouders m.b.t. het verzorgen en opvoeden van dit individuele kind, belangrijke ontwikkelings- en opvoedingsignalen vanuit de professionele opvoeder.

Vergelijking van de onderzoeksgegevens leidt tot inzicht in overeenkomsten en verschillen in opvoedingsopvattingen, -doelen en pedagogisch handelen tussen ouders en werkers in de kinderopvang.

Communicatie tussen ouders en professionele opvoeders ten behoeve van pedagogische afstemming: het perspectief dat veel kinderen zullen opgroeien in twee leefwerelden moet leiden tot een bewustzijn bij alle betrokkenen van de grote verschillen in waarden en normen waar kinderen al op zeer jonge leeftijd mee geconfronteerd kunnen worden. Zo kunnen er problemen ontstaan wanneer sprake is van een groot verschil in sociale status en opleidingsniveau tussen ouder en professionele opvoeder. Het begrip 'samen-opvoeden' zal gestalte moeten krijgen. Dit betekent verheldering en afstemming van wederzijdse verantwoordelijkheden, een afbakening van taken en bevoegdheden en erkenning van de waarde van gezinsopvoeding én groepsopvoeding, met ieder zijn eigen invloed en dynamiek. Volgens Hol, Van der Krabben & Huisman (1993) is het belangrijk dat professionele opvoeders zich realiseren dat ouders, als eerst verantwoordelijken voor hun kind, het gevoel hebben dat hun gezag en invloed op voor hen essentiële zaken, (zeer) beperkt is. Ouders hebben recht op informatie, inspraak, klachtbehandeling, privacy, adviesrecht, medezeggenschap en instemming.

Kwaliteit van de kinderopvang: Kwaliteit is een subjectief begrip, afhankelijk van het doel en het oordeel van de gebruiker. Kwaliteit is ook een dynamisch begrip dat per beoordelaar, situatie en in de tijd kan veranderen. Vanuit verschillende perspectieven en door verschillende belanghebbenden kan kwaliteit beoordeeld worden. Zo zijn er de ouders en kinderen als gebruikers van kinderopvang en de bedrijven als gebruikers van kinderopvang voor hun werknemers (het 'klant-perspectief'); voor deze groep spelen openingstijden, kosten, flexibiliteit verzorging, pedagogisch klimaat, ouder-inspraak, ouder-leidstercontact e.d. een belangrijke rol. Dan is er het 'professionele perspectief' gegeven door leidsters, gastouders, directrices, coördinatoren, maar ook door opleiders en vakbewegingen; het gaat hier met name om arbeidsomstandigheden, middelen en mogelijkheden om pedagogische doelen te halen, etc.. De overheden (het 'sociale perspectief') zien erop toe dat met kinderopvang beleidsdoelen worden gerealiseerd zoals de integratie van allochtone kinderen of kinderen met een handicap, maar ook kostenbeheersing, toegankelijkheid, spreiding en controleerbaarheid. Tot slot zijn er de wetenschappers (het 'theoretisch perspectief') die op basis van theorieën en onderzoek kwaliteitseisen stellen, bijvoorbeeld opvoedkunde en ontwikkelingspsychologie stellen eisen op inhoudelijk niveau, economen stellen eisen op financieel niveau, politicologie en bestuurskunde houden zich met beleidszaken bezig etc. (Miltenburg e.a., 1992). Over een groot aantal kwaliteitseisen bestaat overeenstemming. Men denkt dan op de eerste plaats aan formele kwaliteitseisen (geschikte vooropleiding, goede arbeidsvoorwaarden, flexibele openingstijden, ratio, groepsgrootte, groepsindeling, hygiëne, veiligheid). Daarnaast worden ook andere eisen gesteld zoals een duidelijk pedagogisch beleid (opvoedingsopvattingen, attitudes), een positieve houding jegens kinderen en goede communicatieve vaardigheden waardoor professionele opvoeders in staat zijn met ouders en collega's te overleggen en te kunnen afstemmen.

Uit onderzoek (Miltenburg e.a., 1992) is gebleken dat kwaliteitseisen op gespannen voet met elkaar kunnen staan. Enkele voorbeelden: de relatie tussen flexibele opvang (in verband met de werktijden van de ouders), de belangen van het kind (continuïteit) en de belangen van de leidster (gunstige werktijden); verschillende verwachtingen ten aanzien van de pedagogische inhoud en de afstemming; onduidelijkheid over de positie van de ouders met name hun zeggenschap. Opvattingen over kwaliteit van ouders en leidsters kunnen nooit helemaal samenvallen. Dat onderzoek naar 'kwaliteit' voor kinderen moeilijk en complex is, behoeft geen betoog. Het is niet eenvoudig om de invloed van afzonderlijke kwaliteitskenmerken zoals bijvoorbeeld groepsgrootte of opleiding van de leidsters afzonderlijk te meten. Ook komen veel kenmerken in de praktijk nogal eens in vaste combinaties voor. Tot nu toe is er over de kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang uit systematisch empirisch onderzoek nog niet veel bekend. In deze studie komt een aantal van de bovengenoemde kwaliteitsaspecten aan de orde. Het gebruik van de ECERS/ITERS observatieschalen en de Arnett-schalen in de dieptestudie (zie § 3.2.3) heeft ons tevens in staat gesteld bepaalde internationaal gehanteerde indicatoren voor de kwaliteit van kinderopvang bij de analyse van de in dit project verzamelde gegevens te betrekken (§§ 4.3.2, 4.3.3 en 4.3.4).

Ondersteuning bij de opvoedingsopdracht van werkers in de kinderopvang: een evaluatie van vraag en aanbod: werkers in de kinderopvang zien hun werkzaamheden door de snelle professionalisering veranderen. Met als oogmerk dienstverlening aan de klant, met name ouders, moet vanuit een pedagogisch raamwerk een pedagogisch beleid ontwikkeld worden dat samenhang vertoont met een ouderbeleid. Wat de kinderopvang nu nodig heeft zijn leidsters die op de werkvloer kunnen communiceren met ouders en met elkaar (mede-opvoeder zijn) en die het pedagogisch beleid om kunnen zetten in pedagogisch handelen. Opvoedingsondersteuning kan gezien worden als een geheel van maatregelen dat bij primaire opvoeders (ouders, werkers in de kinderopvang en gastouders) competent opvoedingsgedrag beoogt te bevorderen, incompetent opvoedingsgedrag beoogt weg te nemen, dan wel de (verdere) ontwikkeling van incompetent opvoedingsgedrag beoogt te voorkomen (Scholte &

Sontag, 1992). Deze maatregelen behelzen zowel theoretische als praktische pedagogische ondersteuning.

Hermanns (1992) omschrijft opvoedingsondersteuning als 'al die activiteiten die specifiek tot doel hebben de opvoedingssituatie van kinderen te verbeteren'. Deze activiteiten richten zich niet op het kind, zoals bijvoorbeeld het onderwijs vooral doet, maar richten zich op de situatie waarin het kind wordt opgevoed. In deze situatie zijn opvoedingsondersteunende activiteiten gericht op de opvoeders, maar ook op de context waarin de opvoeding plaatsvindt: het gezin, de kinderopvang, de buurt, de media enzovoort. Kort samengevat heeft opvoedingsondersteuning tot doel de opvoeders te helpen opvoeden.' Concrete opvoedingsondersteunende activiteiten zijn voorlichting over ontwikkeling en opvoeding, zowel ten aanzien van de gezinsopvoeding maar evenzeer ten aanzien van de opvoeding in kinderopvang of andere opvoedingssituaties buiten het gezin. Daarnaast is het realiseren van een vraagbaak en adviesmogelijkheid voor opvoeders van belang waarin op concrete opvoedingsvragen wordt ingegaan en waar tevens voldoende deskundigheid aanwezig is om ouders te adviseren over intensievere hulp. Een andere opvoedingsondersteunende activiteit is het stimuleren, organiseren en begeleiden van systemen van zelfhulp en sociale ondersteuning rondom kinderen en opvoeding. Tot slot is er ondersteuning in de vorm van het geven van (ongevraagd) advies over de sociale en fysieke context waarin opvoeding en ontwikkeling plaatsvinden (Hermanns, 1992).

Opvoedingsondersteuning is een breed begrip dat vaak voor de één weer een andere inhoud heeft dan voor de ander. Binnen de kinderopvang kan de leidster steun aan de ouders bieden. Echter, andersom kunnen de ouders ook aan leidsters ondersteuning bieden bij de opvang en opvoeding van het kind. De steun die ouders en leidsters van elkaar (hopen te) krijgen is in veel gevallen niet van dezelfde orde. Zo hebben leidsters vooral behoefte aan informatieve steun: zij willen het kind en het gezin beter leren kennen en begrijpen. Ouders daarentegen kunnen naast informatie over de verzorging en opvoeding van hun kind ook een emotionele en beoordelingssteun willen krijgen, een soort geruststelling of juist bevestiging van vermoedens (de Lege & Swets-Gronert, 1990). Ouders voelen zich regelmatig onzeker. Dit geldt echter ook voor professionele opvoeders. Deze opvoedingsonzekerheid heeft veelal te maken met veranderingen in de context waarin opvoeding plaatsvindt.

Uit onderzoek (Woldringh & Peeters, 1993) blijkt dat 95% van de ouders van kinderen onder de vier jaar opvoedingsvragen bespreekt met familie en vrienden. Ongeveer 20% zou een deskundig advies willen hebben. De meeste ouders lijken behoefte aan informatie te hebben en een aanzienlijk aantal heeft ook af en toe behoefte aan een advies. Binnen dit onderzoek is in het survey aandacht besteed aan de vraag in hoeverre professionele opvoeders (leidsters en gastouders) behoefte hebben aan ondersteuning bij hun opvoedende taken. Het beroep van leidster is zeer veelomvattend en lijkt aan steeds meer eisen te moeten voldoen. Nog altijd wordt onvoldoende erkend dat werken in de kinderopvang een volwaardig beroep is. Een aantal factoren is daarvoor verantwoordelijk. Zo heerste er lang de opvatting dat opvoeden, verzorgen en begeleiden van kinderen onbetaald liefdewerk was dat vrijwel uitsluitend door moeders thuis werd verricht. Voor het werken in de kinderopvang zou dan ook geen specifieke beroepsopleiding nodig zijn.

Daarnaast zijn onder invloed van emancipatorische en sociaal-economische ontwikkelingen steeds meer moeders met kleine kinderen blijven werken. Echter, het uitbesteden van een gedeelte van de verzorging en opvoeding aan derden is wel lange tijd omstreden geweest. Een dergelijke dubbele moraal doet afbreuk aan het bestaansrecht van kinderopvangvoorzieningen en het werken daarin als beroepskracht. Tot slot, het buitenshuis opvoeden van jonge kinderen vindt in Nederland nog niet zo lang plaats waardoor het beroep van leidster ook nog niet volledig is uitgekristalliseerd. Naast het probleem om als professionele beroepskracht

erkenning te krijgen, zijn er allerlei ontwikkelingen in het werkveld gaande die ook hun eisen stellen aan de professionaliteit van de professionele opvoeders. Zo wordt momenteel door de verschuiving van de kinderopvang van de non-profit sector naar de marktsector steeds meer gedacht in termen van klantgerichtheid in plaats van dienstverlening. De kinderopvang biedt haar produkt aan voor een behoorlijke prijs en de afnemers van dit goedbetaalde produkt vinden dat ze meer mogen verwachten dan de geijkte verzorging van hun kind: een klantgerichte benadering (flexibiliteit, ruimere openingstijden, etc.). Dat hier gevaar in schuilt voor de kwaliteit van de opvang behoeft geen betoog.

Leidsters staan dus voor de zware opgave een werkbare combinatie te vinden tussen het voorzien in de behoefte aan opvang bij de uiteenlopende gebruikers enerzijds (vraag naar flexibiliteit, specialisme en veelvormigheid) en het vormgeven van een verantwoord pedagogisch klimaat als aanvulling op de thuissituatie anderzijds. Communicatieve vaardigheden zijn hierbij onontbeerlijk om met allerlei ouders op een goede wijze te communiceren, vragen te beantwoorden, klachten aan te horen of conflicten op te lossen.

De kern van het beroep leidster kan als volgt samengevat worden: op professionele wijze omgaan met kinderen, ouders en collega's, zowel in groepsverband als individueel, in en vanuit een professionele arbeidsorganisatie, met inzicht in doel en beleid van het kindercentrum. Belangrijk hierbij zijn een goede grondhouding en een adequate beroepshouding.

Een goede grondhouding kent vele aspecten: een leidster moet positief staan tegenover opvoeding en opvang in groepsverband. Zij moet graag met kinderen omgaan en gericht zijn op het aangaan van vertrouwensrelaties met kinderen en ouders. Zij moet respect hebben voor en rekening houden met verschillende sociale en culturele achtergronden van kinderen, ouders en collega's en zij moet de bereidheid en het vermogen hebben om de eigen visie en het eigen gedrag en handelen in relatie tot de beroepsuitoefening ter discussie te stellen en zonedig te wijzigen. Een adequate beroepshouding wordt gekenmerkt door zelfstandigheid, verantwoordelijkheid, creativiteit, beslissingen durven nemen, inlevingsvermogen, flexibiliteit, planmatig handelen en reflecteren op eigen handelen (van Bennekom en Ranshuysen, 1993).

Dit veelomvattende takenpakket van een leidster zal zich in de toekomst steeds verder ontwikkelen aangezien de eisen, gesteld aan werkers in de kinderopvang, ook steeds hoger worden. De verschillende sociaal-agogische beroepsopleidingen zullen hier dan ook op moeten inspelen, zowel met hun opleidingsprogramma's als hun bijscholingsaanbod.

Deze theoretische uitgangspunten bieden na toetsing de mogelijkheid tot een aanzet voor een pedagogische theorievorming, specifiek voor de kinderopvang.

1.4 OPBOUW VAN HET RAPPORT

De opbouw van dit onderzoeksverslag ziet er als volgt uit. In **hoofdstuk 2** wordt beschreven hoe het onderzoek is opgezet, hoe de dataverzameling is verlopen, zowel van het survey als van de kwalitatieve dieptestudie en op welke wijze de data zijn geanalyseerd. Tevens worden in dit hoofdstuk de bij survey en dieptestudie betrokken onderzoeksgroepen uitgebreid beschreven.

In **hoofdstuk 3** wordt nader ingegaan op de verschillende onderzoeksinstrumenten die gebruikt zijn bij de dataverzameling. Zo wordt de constructie van de vragenlijsten ten behoeve van het survey besproken en de ontwikkeling cq. het gebruiksklaar maken van verschillende buitenlandse meetinstrumenten voor toepassing in het kader van de kwalitatieve dieptestudie. Ook wordt binnen dit hoofdstuk aandacht besteed aan de grote lijnen van de onderzoeksprocedure.

De beschrijving van de onderzoeksresultaten komt in **hoofdstuk 4** aan de orde. Allereerst wordt er gerapporteerd op grond van de data uit het survey, in het tweede deel van dit hoofdstuk komen de resultaten van de dieptestudie uitgebreid aan bod.

Het rapport wordt afgesloten met de samenvatting en discussie in **hoofdstuk 5**. Daar passeren de belangrijkste resultaten nogmaals de revue en worden aanbevelingen gedaan voor beleid en verder onderzoek.

2 OPZET VAN HET ONDERZOEK

2.1 ONDERZOEKSSTRATEGIE

Gezien de doelstelling van het onderzoek - beschrijving van opvoedingsdoelen, opvoedingsopvattingen, pedagogisch handelen van ouders en professionele opvoeders en hun onderlinge afstemming gerelateerd aan de kwaliteit van de opvang en het welbevinden van het kind - is gekozen voor twee parallel verlopende en elkaar aanvullende strategieën:

- a. een *survey* waarin gebruik gemaakt is van vragenlijsten, die speciaal voor dit onderzoek zijn ontwikkeld (zie hoofdstuk 3);
- b. een *kwalitatieve dieptestudie*, waarin naast deze vragenlijsten ook gebruik is gemaakt van semi-gestructureerde interviews en diverse observatiemethoden (zie hoofdstuk 3 voor een beschrijving van de verschillende instrumenten).

Het onderzoek is uitgevoerd bij een steekproef waarin de verschillende vormen van kinderopvang tot 6 jaar (kinderdagverblijven 0-4 jaar, gastouderprojecten 0-6 jaar, naschoolse opvang vanaf 4 tot 6 jaar en oppas thuis 0-6 jaar) zijn opgenomen.

Ten behoeve van het survey is op grond van een bestand van kinderopvangvoorzieningen over het gehele land van *Research voor Beleid* te Leiden een landelijke steekproef samengesteld, waarbij ernaar is gestreefd ongeveer 10% van de voorzieningen per opvangvorm aan het onderzoek te laten deelnemen. Het informele circuit - de oppas thuis - werd via advertenties in streekbladen benaderd.

Voor de kwalitatieve dieptestudie is een 'representatieve' keuze uit de ten behoeve van het survey geselecteerde steekproef gemaakt. Het streven was om ongeveer 25% van de kinderopvangvoorzieningen (+ oppasouders) uit het survey te benaderen voor deelname aan het kwalitatieve deel van het onderzoek.

2.2 SURVEY

2.2.1 Steekproeftrekking

Het onderzoek is uitgevoerd bij een steekproef waarin de verschillende vormen van kinderopvang voor kinderen tot en met zes jaar - kinderdagverblijf, gastouderbureau, naschoolse opvang en oppas thuis - zijn opgenomen. In overleg met de provinciale en stedelijke steunpunten zou voor het survey een representatieve landelijke steekproef samengesteld worden. Aangezien de benadering van deze steunpunten geen compleet overzicht opleverde van het landelijk aanbod kinderopvangvoorzieningen, is contact gezocht met *Research voor Beleid* te Leiden. Dit onderzoeksinstituut beschikte over een bestand van kinderopvangvoorzieningen over het gehele land, bijgewerkt tot eind 1993. Op grond van dit bestand is een steekproef samengesteld, waarbij ernaar is gestreefd ongeveer 10% van de voorzieningen per opvangvorm aan het onderzoek te laten deelnemen. Voor het informele circuit - de oppas thuis - zijn 100 adressen via advertenties in streekbladen benaderd.

Bij de steekproeftrekking is uitgegaan van de CBS-gegevens van 1993 met betrekking tot het aantal kinderopvangvoorzieningen: 1155 'hele dag opvang' KDV's, 155 'halve dag opvang' KDV's, 90 bedrijfscreches (in totaal 1400 kinderdagverblijven), 405 NSO's en 170 GOB's.

De steekproeftrekking van 10% uit het totaal van kinderopvangvoorzieningen heeft geleid tot het volgende bestand, verdeeld over alle provincies en de vier grote steden (Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Den Haag):

- 140 kinderdagverblijven
- 40 instellingen voor naschoolse opvang
- 20 gastouderbureaus.

Aan dit bestand is per voorziening een schaduwbestand gekoppeld om verzekerd te zijn van het benodigde aantal respondenten.

2.2.2 Respons en uitval

Respons

In totaal hebben 1890 respondenten de vragenlijsten toegestuurd gekregen. Er werden 1485 vragenlijsten teruggestuurd, hetgeen een respons betekent van tachtig procent. Onderstaande tabel geeft een overzicht van de respons over de vier soorten opvangvoorzieningen.

Tabel 1

Respons in de vier soorten opvang

	KDV (n=144)	NSO (n=41)	GOB (n=19)	OPPAS (n=86)	TOTAAL
Professionele opvoeders	369	65	36	51	521
Moeders	366	62	35	54	517
Vaders	326	48	28	45	447
Totaal	1061	175	99	150	1485

Alleenstaande ouders vormden 2.2% van de steekproef. Het aantal onderzoekskinderen binnen deze studie bedroeg 568. Met *onderzoekskind* wordt bedoeld het kind als *analyse-eenheid waarover ouders en professionele opvoeder informatie verschaffen*. Per geselecteerd gezin is er - met succes - naar gestreefd beide ouders bij het onderzoek te betrekken.

Uitval

Van de 1890 respondenten hebben uiteindelijk totaal 1485 professionele opvoeders, moeders en vaders de vragenlijsten teruggestuurd. Weigering deel te nemen aan het onderzoek, verhuizing of een verkeerd adres vormden een eerste uitval. Ter vervanging van deze non-respons is a-select een schaduwbestand aangelegd, waaruit een tweede werving heeft plaatsgevonden tot het beoogde aantal respondenten bereikt was. Er is geprobeerd om de non-respons zo beperkt mogelijk te houden door telefonische benadering van de respondenten. De verdeling van de non-respons was uiteindelijk als volgt:

Tabel 2

Non-respons in de vier soorten opvang

	KDV	NSO	GOB	OPPAS	TOTAAL
Professionele opvoeders	60	16	2	32	110
Moeders	54	19	3	35	111
Vaders	94	33	10	41	178
Totaal	208	68	15	108	399

Uit Tabel 2 blijkt dat de non-respons bij vaders het hoogste is. Bovendien ligt de totale respons van het informeel circuit (62.8%) een stuk lager dan bij de andere kinderopvangvoorzieningen.

De non-respons bij de kinderdagverblijven, centra voor naschoolse opvang en gastouderbureaus werd onder andere veroorzaakt door tijdgebrek i.v.m. andere werkzaamheden, bijv. pedagogisch beleid, bedrijfsplan, eigen tevredenheidsonderzoek, verhuizing, reorganisatie, fusies, personeelwisselingen. Ook kwam het voor dat een kinderdagverblijf juist opgestart was en andere zaken prioriteit kregen. Een andere oorzaak was weinig animo bij ouders om mee te doen. Soms bleek de voorziening te kleinschalig, waardoor de betrokkenen teveel belast zouden worden. Een andere reden om niet mee te doen was dat de opvangvoorziening reeds aan andere onderzoeken had deelgenomen.

De oppasgezinnen (het informeel circuit) gaven onder meer de volgende redenen om niet aan het onderzoek deel te nemen:

- de vraagouders zijn bereid om mee te doen, maar de oppas niet, of omgekeerd;
- de vraagouders zien er het nut niet van in of doen al regelmatig aan onderzoeken mee;
- de relatie kind-oppas is niet goed waardoor vraagouders naar andere oplossingen aan het zoeken zijn;
- de relatie vraagouders-oppas is niet goed;
- tijdgebrek i.v.m. andere werkzaamheden, bijv. vraagouders zitten in een verbouwing, problemen op het werk, ziekte van kind;
- taalprobleem: het blijkt niet mogelijk om Nederlandse vragenlijsten in te vullen;
- kinderen zitten niet in 'onze' leeftijdscategorie van 0 - 6 jaar;
- oppas is gestopt of men heeft geen geschikte oppas kunnen vinden;
- de vraagouders vinden dat de oppas te kort in het gezin aanwezig is om mee te kunnen doen aan het onderzoek;
- de vraagouders vinden het invullen van de vragenlijst een inbreuk op hun privacy.

2.2.3 Procedure Survey

Per in de steekproef opgenomen voorziening zijn 2 à 3 personen (leidsters uit verschillende leeftijdsgroepen en gastouders) bij het onderzoek betrokken. Daarnaast zijn, via de in de steekproef opgenomen centra en voorzieningen, per voorziening steeds 2 à 3 'bijbehorende' gezinnen voor deelname aan het onderzoek geselecteerd. Deze selectie voerden de instellingen zelf uit op grond van een leeftijdscriterium van de kinderen: per leeftijdsgroep (0-2, 2-4 en 4-6 jaar) werden drie geboortedata opgegeven op grond waarvan de instelling een kind met ouders uitkoos.

Per geselecteerd gezin zijn - voor zover mogelijk - beide ouders bij het onderzoek betrokken. Vervolgens zijn naar alle geselecteerde kinderdagverblijven, gastouderbureaus en instellingen voor naschoolse opvang wervingsbrieven gestuurd. De ouders hebben de wervingsbrieven via de instellingen gekregen. Onbestelbare brieven zijn vervangen door het gekoppelde adres uit het schaduwbestand, evenals instellingen die bij nader inzien toch niet mee wilden doen.

Twee weken na de verzending van de wervingsbrieven zijn alle instellingen telefonisch benaderd met de vraag of zij bereid waren mee te doen met het onderzoek.

Voor de samenstelling van de steekproef van de 100 oppasouders (het informele circuit) is de volgende werkwijze gevolgd: er is contact gezocht met de NDP (Nederlandse Dagblad Pers) om een overzicht van alle regionale dagbladen in Nederland te krijgen. Per provincie zijn drie dagbladen geselecteerd en benaderd met het verzoek om toezending van de vrijdag- en zaterdageditie gedurende drie weken. Uit deze kranten zijn uit de rubriek 'vraag en aanbod van oppas' zowel vraag- als oppasouders benaderd voor deelname aan het onderzoek.

In september 1994 is begonnen met de ontwikkeling van de vragenlijsten. Voor het onderzoek 'Opvoeding in gezin en kinderopvang' zijn vier vragenlijsten ontwikkeld:

- een vragenlijst voor leidsters van kinderdagverblijven en naschoolse opvang
- een vragenlijst voor ouders van kinderen op een kinderdagverblijf of op de naschoolse opvang
- een vragenlijst voor gastouders aangesloten bij een gastouderbureau en voor oppas uit het informele circuit
- een vragenlijst voor ouders van kinderen die door een gastouder of oppas opgevangen worden.

Een nadere beschrijving van de inhoud van de vragenlijsten wordt gegeven in hoofdstuk 3.

In november 1994 waren de vragenlijsten in concept gereed en is er een pilotstudie uitgevoerd. Voor deze proefronde zijn 36 personen benaderd. Er is naar gestreefd alle vormen van de vragenlijst aan een proef te onderwerpen. Dat betekent dat zowel leidsters en ouders van kinderdagverblijven en naschoolse opvang als gastouders en vraagouders van het formele en informele circuit gevraagd zijn om de desbetreffende vragenlijsten kritisch in te vullen en zo nodig van commentaar te voorzien. Daarnaast heeft een deskundigheidsklankbord, bestaande uit drie mensen die in hun werk op verschillende manieren betrokken zijn bij de kinderopvang, zich gebogen over de vragenlijsten. Het commentaar vanuit de pilotstudie en het deskundigheidsklankbord is gebruikt voor het verbeteren van de vragenlijsten. Eind december waren de vragenlijsten gereed en zijn ze gedrukt.

In januari 1995 zijn in totaal 1890 vragenlijsten verstuurd naar professionele opvoeders, moeders en vaders. Na zes weken werd contact opgenomen met de deelnemers die de vragenlijsten nog niet ingevuld hadden. De geschatte tijdsinvestering voor het invullen van de vragenlijsten was ruim een uur, hetgeen in de praktijk toch tegen bleek te vallen, aldus een deel van de respondenten.

Als beloning voor hun deelname hebben de respondenten uit het survey het boek "Liedjes met een hoepeltje erom" (Linders & Duijx, 1994) ontvangen.

2.2.4 Samenstelling van de steekproef en representativiteit

Bij de samenstelling van de steekproef was het de bedoeling zoveel mogelijk rekening te houden met representativiteit. Representativiteit t.a.v. de kinderopvangvoorzieningen is met name nagestreefd met betrekking tot opleidingsniveau, werkervaring en omvang aanstelling van de werker in de kinderopvang, situering van de voorzieningen, leeftijd kind en tijdsduur van verblijf in de voorziening.

Regionale spreiding

Bij de selectie van de verschillende vormen van kinderopvang tot en met 6 jaar - kinderdagverblijf, gastouderbureau, naschoolse opvang en oppas thuis - is gestreefd naar een regionale spreiding. Tabel 3 geeft een overzicht van deze selectie per regio. Het aantal onderzoekskinderen (zie § 2.2.2.) vormt hierbij het uitgangspunt.

Tabel 3
Geselecteerde kinderopvangvoorzieningen per regio

Provincies en steden	KDV	NSO	GOB	OPPAS	TOTAAL
Noord Holland	38	8	4	9	59
Zuid Holland	51	11	7	4	73
Utrecht	15	6	2	4	27
Flevoland	4	3	-	2	10
Groningen	18	2	2	-	22
Friesland	9	2	2	2	15
Overijssel	23	2	2	2	29
Drente	13	2	2	-	17
Gelderland	38	8	4	5	55
Noord-Brabant	47	9	4	8	68
Zeeland	8	2	2	-	12
Limburg	27	4	2	6	39
Amsterdam	46	3	2	7	58
Stad Utrecht	9	2	-	8	19
Rotterdam	21	3	2	7	33
Den Haag	27	3	-	2	32
Totaal	394	70	37	66	568

De 1485 respondenten zijn als volgt te onderscheiden:

- 144 kinderdagverblijven, met 369 professionele opvoeders, 366 moeders en 326 vaders;
- 41 centra voor naschoolse opvang, met 65 professionele opvoeders, 62 moeders en 48 vaders;
- 19 gastouderbureaus, met 36 gastouders, 35 moeders en 28 vaders;
- 86 koppelingen uit het informele circuit, met 51 oppassen, 54 moeders en 45 vaders.

Alleenstaande ouders vormden 2.2% van de steekproef.

Het aantal onderzoekskinderen binnen deze studie bedroeg 568, in percentages als volgt over de steekproef verdeeld: kinderdagverblijven 70%, naschoolse opvang en informeel circuit ieder 12% en gastouderbureaus 7%.

Per geselecteerd gezin is er - met succes - naar gestreefd beide ouders bij het onderzoek te betrekken.

Nationaliteit

Aan alle respondenten is gevraagd uit welke geboorteland zij afkomstig zijn. Bijna 95% van de leidsters, moeders en vaders is afkomstig uit Nederland. Ruim 1% van deze gehele groep noemt Suriname als geboorteland.

Kerkgenootschap of levensbeschouwelijke groepering

De religieuze overtuiging van de ouders en professionele opvoeders is vastgesteld door middel van de vraag tot welk kerkgenootschap, godsdienstige gemeenschap of andere levensbeschouwelijke groepering men zich rekent. Het grootste deel van de ouders (moeders 57.2%, vaders 60.3%) en professionele opvoeders (46.3%) rekent zich niet tot een bepaalde religie of levensbeschouwelijke groepering. Van de verschillende religies is het aantal Rooms Katholieken het grootst (moeder 22.3%, vaders 20.3% en professionele opvoeders 31.2%).

Opleidingsniveau en inkomenspositie van de ouders

In Tabel 4 staat de hoogste opleiding die de moeders en vaders binnen dit onderzoek hebben afgerond. Het blijkt dat het opleidingsniveau van vaders en moeders niet zoveel van elkaar

verschilt, kijkend naar alle vaders en moeders samen die meegedaan hebben aan het onderzoek. Binnen de groepen ouders die gebruik maken van de verschillende vormen van kinderopvang zijn echter enkele verschillen waar te nemen. Zo is het opleidingsniveau van

Tabel 4
Opleidingsniveau van moeders en vaders

Opleiding	Moeders n=504	Vaders n=435
Lager onderwijs	0%	1%
Lager beroepsonderwijs	5%	7%
Middelbaar algemeen voortgezet onderwijs	11%	7%
Middelbaar beroepsonderwijs	14%	18%
Hoger algemeen en voorbereidend wetenschappelijk onderwijs	15%	12%
Hoger beroepsonderwijs	35%	30%
Wetenschappelijk onderwijs	20%	26%

ouders die gebruik maken van een oppas aanzienlijk hoger: 89% van de vaders en 76% van de moeders hebben een hogere beroeps- of academische opleiding. Binnen gezinnen die gebruik maken van gastouderopvang blijken moeders hoger opgeleid te zijn dan vaders: 65% van de moeders en 51% van de vaders hebben een hogere beroeps- of academische opleiding. Ouders die gebruik maken van naschoolse opvang of een kinderdagverblijf wijken qua opleidingsniveau weinig af van de totale groep ouders.

De landelijke gegevens hebben in het algemeen betrekking op de bevolking van 15 tot 65 jaar. Peeters en Woldringh (1993) hebben gewezen op problemen bij de vergelijking van opleidingsniveaus van ouders met minderjarige kinderen met de landelijke opleidingsgegevens. Zij hebben derhalve afzonderlijke CBS-opleidingsgegevens voor de leeftijdsgroep van 25-44 jaar gepresenteerd. Aangezien deze groep qua leeftijd redelijk overeenkomt met de ouders in deze steekproef, is de vergelijking hier uitgevoerd met deze gegevens (zie Tabel 5).

Tabel 5
Opleidingsniveau ouders 25-44 jaar, in vergelijking met CBS-gegevens

	LO	LBO/ MAVO	MBO/ HAVO/ VWO	HBO/ WO
Mannen				
Kinderopvang (n=435)	1%	14%	30%	56%
CBS 1990	10%	22%	43%	25%
Vrouwen				
Kinderopvang (n=504)	0%	16%	29%	55%
CBS 1990	14%	27%	39%	20%

Uit deze vergelijking valt op de eerste plaats de sterke overtegenwoordiging van vaders en moeders op in het Hoger Beroeps- en Wetenschappelijk Onderwijs, er is zelfs sprake van ruim een verdubbeling in deze categorie. In alle andere opleidingscategorieën zijn moeders en vaders ondervertegenwoordigd. Hieruit valt af te leiden dat ouders met een hogere opleiding

kennelijk meer gebruik van (verschillende vormen van) kinderopvang maken dan lager opgeleide ouders en dat in de categorie hogeropgeleiden meer tweeverdieners zijn die kinderopvang nodig hebben.

Tabel 6
Werkstatus ouders

	KDV	NSO	GOB	OPPAS	TOTAAL
<u>moeders</u>					
betaald werk voltijd	7.9%	12.9%	5.7%	22.2%	9.9%
betaald werk deeltijd	85%	77.4%	91.4%	66.7%	82.6%
werkzoekend/werkloos	3.8%	4.8%	0%	5.6%	3.9%
student	4.1%	6.5%	0%	5.6%	4.3%
werkt vol. in eigen huishouden	9%	14.5%	11.4%	11.1%	10.1%
werkt ged. in eigen huishouden	43.4%	37.1%	37.1%	33.3%	41.2%
arbeidsongeschikt	0.8%	0%	0%	0%	0.6%
onbetaald werk m.b.v. uitkering	0.3%	1.6%	0%	0%	0.2%
vrijwilligerswerk	2.2%	3.2%	0%	7.4%	2.7%
gepensioneerd	0%	0%	0%	0%	0%
anders	3.6%	1.6%	0%	3.7%	3.1%
<u>vaders</u>					
betaald werk voltijd	75.8%	75%	85.7%	77.8%	76.5%
betaald werk deeltijd	18.7%	16.7%	7.1%	15.6%	17.4%
werkzoekend/werkloos	3.7%	2.1%	0%	0%	2.9%
student	2.8%	0%	3.6%	0%	2.2%
werkt vol. in eigen huishouden	0.3%	0%	0%	0%	0.2%
werkt ged. in eigen huishouden	15.0%	27.1%	10.7%	17.8%	16.3%
arbeidsongeschikt	0.6%	0%	0%	0%	0.4%
onbetaald werk m.b.v. uitkering	0.3%	0%	0%	2.2%	0.2%
vrijwilligerswerk	3.4%	4.2%	0%	0%	2.9%
gepensioneerd	0%	0%	0%	0%	0%
anders	3.4%	2.1%	3.6%	4.4%	3.4%

Uit de gegevens in Tabel 6 komt naar voren dat vrouwen opvang met deeltijdwerk combineren; er zijn weinig moeders die voltijds werken. In het informele circuit vinden we de meeste voltijds werkende moeders. Volledig in het eigen huishouden werkende vaders zijn er niet. Het percentage voltijds werkende vaders ligt onder de 80%, behalve in het geval van de gastouderopvang.

Tabel 7

Huishoudinkomen gezin (totale netto-inkomen per maand)

	KDV	NSO	GOB	OPPAS
minder dan f 1500,-	0.3%	3.2%	0%	1.7%
tussen f 1500,- en f 2000,-	3.8%	9.4%	2.9%	0%
tussen f 2000,- en f 2500,-	5.1%	4.7%	0%	3.4%
tussen f 2500,- en f 3000,-	8.1%	4.7%	11.5%	1.7%
tussen f 3500,- en f 4000,-	24.1%	21.9%	22.8%	8.6%
tussen f 4000,- en f 5000,-	28.1%	15.7%	31.4%	24.1%
tussen f 5000,- en f 6000,-	13.2%	17.2%	20%	22.4%
tussen f 6000,- en f 7000,-	7.9%	11%	8.6%	12%
tussen f 7000,- en f 8000,-	2.7%	3.1%	0%	6.9%
meer dan f 8000,-	4.6%	4.7%	2.9%	17.2%

Tabel 7 laat zien dat de inkomens vrij hoog liggen: meer dan 50% van de gezinnen heeft een inkomen tussen de f 4000 en f 5000 per maand. Dat geldt voor alle vormen van opvang. Het gezinsinkomen in de gastouderopvang en het informele circuit is hoger dan in KDV en NSO. Vooral bij de ouders die gebruik maken van het informele circuit is het inkomen hoog.

SES ouders

Volgens de methode Bernstein (Bernstein & Brandis, 1970), waarbij gebruik wordt gemaakt van steekproefspecifieke factorladingen en standaarddeviaties, is op basis van de opleiding en het beroep van beide ouders de variabele *sociaal economische status* geconstrueerd. Wanneer de groep ouders in zijn geheel wordt bekeken, is de laagste score 2.92, de hoogste 15.95 en het gemiddelde 10.95. Bij Bernstein loopt de schaal van 3 tot en met 16. De sociaal-economische status van de ouders lijkt bovengemiddeld te zijn.

De hoogste sociaal economische status wordt gevonden binnen het informele circuit (M = 12,52), gevolgd door de gastouders (M = 10,85), de kinderdagverblijven (M = 10,78) en ten slotte de centra voor naschoolse opvang (M = 10,56).

Leeftijden ouders en leidsters, gastouders en oppas

De ouders die gebruik maken van kinderopvang zijn gemiddeld 34 jaar oud: moeders zijn 33.2 jaar (sd=3.9) en vaders 35.3 jaar (sd=4.6). Daarmee zijn zij gemiddeld ouder dan de leidsters, die een gemiddelde leeftijd hebben van 30.6 (sd=8.4) maar met een standaardafwijking van het gemiddelde die twee keer zo groot als bij de ouders. Wat betreft leeftijdsopbouw is de groep leidsters relatief heterogeen. Die heterogeniteit is er niet alleen binnen de verschillende vormen van kinderopvang, maar ook tussen. Zo zijn er aanzienlijke verschillen in gemiddelde tussen de 4 opvangvoorzieningen. In het informele circuit zijn de opvoeders het oudste, namelijk gemiddeld 38 en een half jaar. Dat wijkt licht af van de gastouders (gem. 35 jaar), maar aanzienlijk van de leidsters binnen de kinderdagverblijven en centra voor buitenschoolse opvang. Zij zijn respectievelijk gemiddeld 29 en 28 jaar oud.

Sexe en leeftijd van de onderzoekskinderen

De verdeling naar jongens en meisjes over de gehele steekproef is 54% jongens en 46% meisjes. De gemiddelde leeftijd van de kinderen in de steekproef is 2 jaar en 1 maand.

Onderscheiden naar opvangvoorziening zijn de verdelingen als volgt:

- kinderdagverblijven 53% jongens en 47% meisjes; gemiddelde leeftijd 1.62;
- nso/bs0 58% jongens en 42% meisjes; gemiddelde leeftijd 4.68;
- gastouderbureaus 47% jongens en 53% meisjes; gemiddelde leeftijd 1.28;

- informeel circuit 54% jongens en 46% meisjes; gemiddelde leeftijd 2.68.

Aantal uren opvang

Tussen de kinderdagverblijven en gastouderbureaus bestaan geen grote verschillen in het aantal uren dat de kinderen opgevangen worden. Het aantal uren ligt rond de 20 per week. Bij het informeel circuit worden de kinderen gemiddeld 3 uur minder lang opgevangen, nl. 17,23 uur. De naschoolse opvang heeft een gemiddelde opvangtijd van 9,3 uur per week.

Groepsgrootte

De gemiddelde groepsgrootte bij de verschillende opvangvoorzieningen is vanzelfsprekend nogal afwijkend. Zo is het aantal kinderen dat bij de gastouders en het informele circuit wordt opgevangen aanzienlijk kleiner (gemiddeld 2 kinderen) dan bij de kinderdagverblijven (11 kinderen) en de centra voor naschoolse opvang (14 kinderen).

Horizontaal/verticaal

In de afgelopen 5 jaar lijkt er binnen de kinderdagverblijven een verschuiving op te treden van horizontale naar verticale groepen. Het is interessant te zien dat binnen deze studie de verdeling horizontaal-verticaal als volgt is:

34% van de kinderen wordt opgevangen in een verticale groep (0-4 jaar)

66% van de kinderen wordt opgevangen in een horizontale groep (0-2 jaar en 2-4 jaar)

Ratio

De kind-leidster ratio verschilt vanzelfsprekend tussen de vier opvangvoorzieningen. Bij de kinderdagverblijven is de verhouding 1 leidster op 4 kinderen en bij de centra voor naschoolse opvang 1 leidster op 6 kinderen. Kijken we naar de gastouderbureaus en het informele circuit, dan is de verhouding ongeveer 1 leidster op 2 kinderen. Een groot aantal oppassen en gastouders vangt slechts één kind op (32 in totaal). Eigen kinderen van de gastouders en oppassen zijn niet meegenomen.

Opleiding leidsters, gastouders en oppas

Professionele opvoeders die werkzaam zijn bij kinderdagverblijven en centra voor naschoolse opvang hebben vooral een opleiding op MBO-niveau. Tabel 8 geeft een overzicht van de verdeling over de verschillende opleidingsniveaus.

Tabel 8

Opleidingsniveau van leidsters in kinderdagverblijven en naschoolse opvang

Opleiding	leidsters KDV n=405	leidsters NSO n=58
Lager beroepsonderwijs	13%	9%
Middelbaar beroepsonderwijs	72%	50%
Hoger beroepsonderwijs	15%	41%

Uit de tabel komt naar voren dat 41% van de leidsters van de naschoolse opvang een HBO-opleiding heeft. Wellicht voelen mensen met een HBO-achtergrond zich meer tot het werken met oudere kinderen aangetrokken.

Gastouders en oppas uit het informele circuit hoeven (nog) niet aan bepaalde opleidingseisen te voldoen. Deze groep werkers in de kinderopvang heeft dan ook over het algemeen geen beroepsgerichte opleiding afgerond (slechts 2 gastouders hadden een beroepsgerichte MBO-opleiding en 2 gastouders hadden een beroepsgerichte HBO-opleiding afgerond).

Tabel 9 geeft een overzicht van het opleidingsniveau van deze groep werkers in de kinderopvang.

Tabel 9
Opleidingsniveau van gastouders en oppas

Opleiding	Gastouders n=36	Oppas n=50
Lager onderwijs	5%	10%
Lager beroepsonderwijs	28%	20%
Middelbaar algemeen voortgezet onderwijs	22%	32%
Middelbaar beroepsonderwijs	14%	12%
Hoger algemeen en voorbereidend wetenschappelijk onderwijs	14%	10%
Hoger beroepsonderwijs	14%	10%
Wetenschappelijk onderwijs	3%	6%

Het opleidingsniveau van de ouders die gebruik maken van gastouderopvang of oppas is aanzienlijk hoger dan het opleidingsniveau van deze gastouders en oppas. De grootste groep gastouders en oppas heeft een opleiding op LBO- of MAVO-niveau.

Aantal jaren ervaring en omvang aanstelling

De verschillen tussen de opvangvormen wat betreft het aantal jaren ervaring, opgedaan in de werksoort, zijn als volgt: kinderdagverblijven 4,7 jaar, centra voor naschoolse opvang 3,4 jaar, gastouders en het informele circuit 2,3 jaar (zie ook Tabel 10). De omvang van de aanstelling voor leidsters binnen de kinderdagverblijven is gemiddeld 30 uur; de leidsters van de centra voor naschoolse opvang werken gemiddeld 25 uur. Dat is vanzelfsprekend omdat het verband houdt met de werksoort: kinderen op een kinderdagverblijf worden meestal hele dagen opgevangen, terwijl kinderen minder tijd doorbrengen op de naschoolse opvang.

2.2.5 Overzicht belangrijkste achtergrondvariabelen

In Tabel 10 is de informatie over een aantal belangrijke achtergrondvariabelen, zoals groepsgrootte, leeftijd kinderen, ouders en professionele opvoeders, opleidingsniveau van ouders en professionele opvoeders, overzichtelijk weergegeven.

Samenvattend kan gesteld worden dat er verschillen zijn te constateren ten aanzien van de groepsgrootte: de gastouder en de oppas thuis houden zich met veel minder kinderen bezig. De leidster-kind ratio in deze typen opvang varieert dienovereenkomstig (maar let op de spreiding!). Kinderen in de naschoolse opvang waren vanzelfsprekend significant ouder dan de andere kinderen. Het percentage meisjes bedroeg in de kinderdagverblijven 47%, de naschoolse opvang 42%, de gastouderopvang 53% en bij de oppas 46%.

De sociaal-economische status van de ouders die gebruik maken van een oppas thuis is significant hoger dan in de overige drie typen opvang. In de gastouderopvang en bij de oppas thuis is de leeftijd van de professionele opvoeders relatief hoog, terwijl hun beroepsgerichte opleiding juist laag is, of in de meeste gevallen zelfs geheel ontbreekt.

De werkervaring - uitgedrukt in jaren - is tweemaal zo laag bij de oppas en gastouderopvang als bij de andere opvangsoorten.

Tabel 10
Achtergrondvariabelen in vier soorten kinderopvang

Variabelen	KDV	NSO/BSO	GOB	INFORMEEL
Aantal kinderen	395	70	37	66
Uren opvang	21.0 ^a (6.8)	9.3 ^c (4.3)	20.0 ^{a,b} (7.6)	17.2 ^b (8.1)
Groeps grootte	11.3 ^a (3.7)	13.5 ^b (5.1)	2.4 ^c (1.7)	2.3 ^c (1.3)
% meisjes	47	42	53	46
Leeftijd kinderen in jaren	1.6 ^a (1.1)	4.7 ^b (1.0)	1.3 ^a (0.9)	2.7 ^c (1.8)
Ratio prof.opv.-kind	.24 ^a (.09)	.17 ^b (.09)	.63 ^c (.35)	.59 ^c (.30)
Leeftijd moeder	32.8 ^a (3.7)	36.0 ^b (3.9)	31.9 ^a (3.1)	33.8 ^a (4.6)
Leeftijd vader	35.0 ^a (4.4)	37.8 ^b (5.0)	33.9 ^a (4.7)	35.8 ^a (4.8)
SES ouders	10.8 ^a (2.9)	10.6 ^a (3.2)	10.8 ^a (2.1)	12.6 ^b (2.0)
Leeftijd professionele opvoeder	29.3 ^a (7.1)	28.2 ^a (6.2)	35.3 ^b (5.6)	38.5 ^b (13.1)
Beroepsgerichte opleiding	1.9 ^a (0.6)	2.2 ^b (0.8)	0.2 ^c (0.7)	0.0 ^c (0.0)
Ervaringsjaren	4.7 ^a (3.2)	3.4 ^b (3.8)	2.3 ^b (1.9)	2.3 ^b (2.8)

Noot: Verschillende superscripts duiden op significante post hoc verschillen

2.3 KWALITATIEVE DIEPTESTUDIE

Voor de kwalitatieve dieptestudie is een steekproef getrokken uit alle kinderopvangvoorzieningen (kinderdagverblijven, centra voor naschoolse opvang, gastouderbureaus en oppasouders uit het informele circuit) die deelgenomen hebben aan het survey. Het streven was om ongeveer 25% van al deze kinderopvangvoorzieningen te benaderen voor deelname aan dit onderdeel van het onderzoek. In de oorspronkelijke opzet van het kwalitatieve deel was het

de bedoeling dat er per instelling 2 leidsters/gastouders zouden deelnemen, elk gekoppeld aan 2 ouders (een vader en een moeder). In aantallen betekende dat in totaal 110 professionele opvoeders en 220 ouders. Door het arbeidsintensieve karakter van deze dieptestudie is in overleg met de begeleidingscommissie besloten om per instelling één leidster of gastouder, gekoppeld aan een ouderpaar te benaderen. In de praktijk bleek het enthousiasme bij een aantal instellingen zo groot dat er twee professionele opvoeders meegedaan hebben.

In onderstaande paragrafen wordt nader ingegaan op de steekproeftrekking en werving, de respons en uitval, de samenstelling van de steekproef en de representativiteit en tot slot de training van interviewers en observatoren.

2.3.1 Steekproeftrekking

De steekproef is getrokken uit alle respondenten van het survey. Instellingen (KDV, NSO, GOB) en oppasouders uit het informele circuit die de vragenlijsten niet hebben teruggestuurd (de non-responsgroep) zijn uitgesloten voor de kwalitatieve dieptestudie aangezien er dan geen vergelijking mogelijk zou zijn met de data uit het survey. De steekproef van 25% is derhalve getrokken uit de responsgroep. Wat betreft de participatie van ouders in dit kwalitatieve onderdeel is ook hier weer gestreefd naar deelname van zowel moeders als vaders.

In aantallen betekende dit een werving van:

- 35 kinderdagverblijven
- 10 instellingen voor naschoolse opvang
- 5 gastouderbureaus
- 20 oppasouders uit het informele circuit

Er is geprobeerd een evenredige verdeling per provincie en vier grote steden te bereiken voor alle soorten kinderopvangvoorzieningen. Dit is echter om een aantal redenen niet gelukt. Een eerste steekproeftrekking leidde tot te weinig respondenten zodat een tweede steekproef nodig was om toch de beoogde aantallen te behalen. In een aantal provincies was te veel non-respons, bijvoorbeeld voor de naschoolse opvang, hetgeen resulteerde in een grotere deelname van deze opvangvorm in andere provincies. De werving voor het informele circuit leverde behoorlijk veel problemen op. Toen na de tweede steekproeftrekking de non-respons nog steeds hoog bleek, is besloten om alle oppasouders die aan het surveydeel hebben meegedaan te benaderen voor deelname aan het kwalitatieve deel.

2.3.2 Respons en uitval

Respons

Het uiteindelijke resultaat van de werving was:

- 30 Kinderdagverblijven (43 leidsters en ouder(paren)) = 85%
- 8 Centra voor naschoolse opvang (15 leidsters en ouder(paren)) = 80%
- 6 Gastouderbureaus (8 gastmoeders en ouder(paren)) = 120%
- 3 oppasmoeders uit het informele circuit en ouder(paren) = 12%

De oorspronkelijke doelstelling van 25% is dus niet geheel gehaald: er doen 5 kinderdagverblijven en 2 centra voor naschoolse opvang te weinig mee. Daartegenover staat dat de gastouderbureaus zo enthousiast waren dat hier de oorspronkelijk doelstelling overschreden is. Het informeel circuit blijft bij de geplande 25 oppasmoeders helaas ver achter.

Uitval

In het kwalitatieve deel van het onderzoek is eveneens geprobeerd de non-respons zo beperkt mogelijk te houden, onder meer door het gebruiken van een schaduwbestand.

Argumenten van kinderdagverblijven en instellingen voor naschoolse opvang om niet deel te nemen aan het onderzoek waren bijvoorbeeld:

- reorganisatie binnen de instelling
- te grote tijdsinvestering
- overplaatsing van het onderzoekskind naar een andere groep of vertrek uit het kinderdagverblijf
- de inhoud van het kwalitatieve deel is te ingrijpend
- ouders hebben geen belangstelling (tijdsbelasting)
- ouders vinden een video-opname thuis niet plezierig;
- leidster werkt niet meer binnen de instelling

In het informele circuit was de non-respons het grootst. Redenen waarom oppasouders en vraagouders uit het informele circuit niet mee wilden doen waren onder andere dat de oppas al weer weg was bij de vraagouders, dat in veel gevallen de vraagouders wél mee wilden doen, maar de oppas bezwaren had of dat de video-opname als bedreigend werd ervaren. Tijdgebrek of een te grote tijdsinvestering voor zowel de vraagouders als de oppasouders waren eveneens redenen om niet mee te doen.

2.3.3 Procedure kwalitatieve dieptestudie

De werving heeft in twee delen plaatsgevonden, het eerste gedeelte vóór de zomervakantie van 1995, het tweede gedeelte na de zomervakantie. De geselecteerde respondenten zijn eerst telefonisch benaderd. Bij een positieve reactie is een wervingsbrief gestuurd met duidelijke uitleg over de gang van zaken bij het kwalitatieve onderzoek.

Het kwalitatieve gedeelte van het onderzoek zag er voor de kinderopvang als volgt uit: kinderdagverblijven en instellingen voor naschoolse opvang werden bezocht en binnen de groep werd gedurende een dagdeel geobserveerd. Vervolgens werd bij de betrokken leidster van die groep een diepte-interview afgenomen. Bij de gastouders en oppasouders werd eveneens geobserveerd en geïnterviewd. De gastouder/oppas-kind interactie werd op videoband opgenomen. Dezelfde observatieprocedure vond plaats bij alle ouders tijdens een huisbezoek, en ook hier werden diepte-interviews bij de beide ouders afzonderlijk afgenomen. Daarnaast heeft er op een later tijdstip nog met elke kinderwerker in de kinderopvang en "belangrijkste" ouder samen (die ouder die de meeste contacten met de professionele opvoeder had) een afstemmingsinterview plaatsgevonden.

De dataverzameling werd voornamelijk gedaan door een aantal doctoraalstudenten en student-assistenten. Voorafgaande aan de dataverzameling hebben deze interviewers/observatoren een intensief trainingsprogramma gevolgd, gegeven door de onderzoekers. De onderzoekers hadden vooraf uitgebreid contact gehad over het gebruik van een aantal van deze instrumenten met onderzoekers van het project "Opvoeden in Nederland in de jaren negentig" in Utrecht. De tijdsinvestering bedroeg voor de kinderdagverblijven gemiddeld zeven uur, voor de gastouders, oppasouders en alle ouders (vader en moeder samen) was de tijdsinvestering gemiddeld vier uur, waarbij voor de gastouders, oppasouders en één van de ouders op een later tijdstip nog een afstemmingsinterview plaatsvond van ongeveer een uur. De diepte-interviews zijn op een cassetterecorder opgenomen en letterlijk uitgeschreven.

Over het algemeen is het kwalitatieve deel van het onderzoek positief ervaren, ondanks de enorme tijdsinvestering. Als beloning voor deelname aan het kwalitatieve gedeelte van het onderzoek hebben de respondenten een cd of mc naar hun keuze van "Liedjes met een hoepeltje erom" ontvangen.

2.3.4 Samenstelling van de steekproef en representativiteit

Regionale spreiding

De regionale spreiding van de kinderopvangvoorzieningen die deelnemen aan het kwalitatieve deel is weergegeven in de onderstaande tabel.

Tabel 11

Regionale spreiding van participerende kinderopvangvoorzieningen

Provincies en steden	KDV	NSO	GOB	OPPAS	TOTAAL
Noord Holland	3	2	1	1	7
Zuid Holland	5	2	2	-	9
Utrecht	1	2	2	-	3
Flevoland	1	-	-	-	1
Groningen	1	-	-	-	1
Friesland	-	-	-	-	-
Overijssel	2	-	-	1	3
Drente	2	-	1	-	3
Gelderland	1	-	1	1	3
Noord-Brabant	4	1	1	-	6
Zeeland	1	-	-	-	1
Limburg	2	1	-	-	3
Amsterdam	3	-	-	-	3
Stad Utrecht	-	-	-	-	-
Rotterdam	2	-	-	-	2
Den Haag	2	-	-	-	2
Totaal	30	8	6	3	47

De 197 respondenten zijn als volgt te onderscheiden:

Tabel 12

Overzicht respondenten

	KDV (n=30)	NSO (n=8)	GOB (n=6)	OPPAS (n=4)	TOTAAL
Professionele opvoeders	43	15	8	3	69
Moeders	46	11	8	3	68
Vaders	41	10	7	2	60
Totaal	130	36	23	9	197

Het aantal onderzoekskinderen binnen het kwalitatieve onderdeel van deze studie bedraagt 71. Het streven om zoveel mogelijk vaders bij het onderzoek te betrekken heeft ook bij dit onderdeel gunstig uitgepakt.

De vergelijking van de respondenten van de diepte-studie met de overige respondenten van het grootschalige survey-onderzoek op de relevante achtergrondvariabelen liet zien dat de kindercentra niet verschillen in SES (sociaal-economische status is een combinatie van

opleidings- en beroepsniveau van beide ouders, en loopt van 3 tot 16), leeftijd kind, leeftijd moeder, leeftijd vader, groepsgrootte, opleiding van de leidster, haar ervaringsjaren en het aantal uren dat het kind in de groep doorbrengt. Er was wel een significant verschil in leidster-kind ratio ($t(46.7)=-2.03$; $p=.05$) ten faveure van de groepen uit de diepte-studie ($M=.27$ versus $M=.23$). Ook bleken de vaders van de kinderen uit de dieptestudie wat ouder ($M=36.4$) dan de vaders uit de rest ($M=34.8$) van de survey-steekproef ($t(321)=-2.11$; $p=.04$). Ook de groepen buitenschoolse opvang die voor de dieptestudie waren geselecteerd, verschilden heel weinig van de overige groepen. Het enige verschil bestond uit een wat ongunstiger leidster-kind ratio ($t(51.7)=3$; $p=.004$; $M=.14$ voor de dieptestudie; $M=.18$ voor de rest van het survey). Voor de gastouders werden geen verschillen gevonden. We mogen aannemen dat de respondenten uit de dieptestudie een goede afspiegeling vormen van de respondenten uit het survey dat een landelijk representatieve steekproef betrof.

Tabel 13

Formele kenmerken van participanten in kinderdagverblijf, naschoolse opvang, gastouderbureaus en informele arrangementen

	Kinderdagverblijf		Naschoolse opvang		Gastouderopvang		Informeel arrangement	
	<u>M</u>	<u>SD</u>	<u>M</u>	<u>SD</u>	<u>M</u>	<u>SD</u>	<u>M</u>	<u>SD</u>
SES ouders	11.4	(2.6)	11.8	(2.9)	11.3	(2.4)	12.5	(1.6)
Leeftijd kind (jr.)***	1.7 ^a	(1.1)	4.5 ^b	(0.7)	1.1 ^a	(1.0)	2.7 ^a	(2.1)
Uren opvang***	21.1 ^a	(6.5)	12.3 ^b	(4.9)	18.5 ^{ab}	(6.4)	24 ^a	(18)
Leeftijd professionele opvoeder (jr.)*	31.2 ^{ab}	(7.5)	29.2 ^a	(6.0)	37 ^b	(6.6)	30	(18)
Beroepsgerichte Opleiding***	2.0 ^a	(.68)	2.1 ^a	(1.0)	00 ^b	(00)	00 ^b	(00)
Ervaringsjaren*	5.5 ^a	(3.5)	3.5 ^{ab}	(2.9)	2.5 ^b	(1.1)	1.2	(1.4)
Uren aanstelling *	30.0	(6.4)	25.1	(5.6)	–	–	–	–
Ratio professionele opvoeder/kind***	.27 ^a	(.12)	.14 ^b	(.02)	.44 ^c	(.26)	.83 ^d	(.29)
Groepsgrootte***	11.1 ^a	(4.0)	13.7 ^a	(3.1)	3.0 ^b	(1.7)	1.3 ^b	(0.6)
Aantal kinderen***	22.4 ^a	(15.4)	27.0 ^a	(8.6)	3.0 ^b	(1.7)	1.3 ^b	(0.6)

* $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$

a, b: verschillende superscripten geven significante post hoc contrasten aan.

2.3.5 Overzicht belangrijkste achtergrondvariabelen

In Tabel 13 wordt een overzicht gegeven van de belangrijkste achtergrondvariabelen uit de dieptestudie. Uiteraard verschilden de werksoorten op belangrijke punten van elkaar. Zo zijn de kinderen in de naschoolse opvang aanmerkelijk ouder (gemiddeld 4.5 jaar) dan de kinderen die in de andere voorzieningen worden opgevangen. Daarnaast brengen deze kinderen ook minder tijd in de naschoolse opvang door (12.3 uren per week), is de verhouding leidsters-kinderen hier het minst gunstig (.14) en zijn de groepen het grootst (gemiddeld 13.7 kinderen). De gastouders zijn wat ouder (37 jaar), maar hebben minder ervaring (2.5 jaren) en minder beroepsgerichte opleiding. De gastouders hebben de kleinste groepen, de gunstigste opvoeder-kind ratio en ze zien het minste aantal kinderen per week. Tabel 13 laat overigens ook zien hoe groot het aantal kinderen is dat professionele opvoeders in de kindercentra en naschoolse opvang per week aan hun ogen voorbij zien gaan. We zien hier het beeld bevestigd dat enkele jaren geleden in het FNV onderzoek naar kinderopvang werd geregistreerd (Pelzer & Miedema, 1990). Er zijn leidsters die per week met meer dan 40 verschillende kinderen te maken hebben; het lijkt vanzelfsprekend dat de persoonlijke aandacht voor het individuele kind hieronder kan lijden.

2.4 OPZET ANALYSE

In de voorgaande paragrafen is uitgebreid aandacht besteed aan een nauwkeurige beschrijving van de steekproef, zowel voor het surveydeel als in het geval van de kwalitatieve dieptestudie. De belangrijkste resultaten werden samengevat in de Tabellen 10 en 13. In het volgende hoofdstuk worden de in het onderzoek gebruikte meetinstrumenten uitgebreid beschreven en verantwoord. Daarbij is steeds zorgvuldig gekeken naar de betrouwbaarheid en de validiteit van deze instrumenten.

Bij de data-analyse is er naar gestreefd om uit de grote hoeveelheid variabelen een (beduidend) geringer aantal kerndimensies te behouden, dat het mogelijk maakt de discussie over tal van pedagogische opvattingen en gedragingen van ouders en professionele opvoeders op een meer conceptueel niveau te voeren. Deze benadering is vanaf het begin van het project ons uitgangspunt geweest (zie ook § 1.3.3).

Nadere analyses van verschillen en overeenkomsten tussen de diverse categorieën opvoeders die aan het onderzoek hebben deelgenomen en andere subgroepen zijn zowel op univariaat als op multivariaat niveau uitgevoerd.

Naast aandacht voor verschillen tussen gemiddelden (t-toetsen, (multivariate) (co-)variantie-analyse, e.d.) is ook gekeken naar de resultaten van correlatieel onderzoek en/of daarop gebaseerde analyses (regressie-analyse, discriminant-analyse, factoranalyse).

Een belangrijk aspect van de in dit onderzoek uitgevoerde analyses is dat het **kind de analyse-eenheid is geweest** (zie ook § 2.2.2), waarbij gebruik is gemaakt van variabelen die gebaseerd zijn op de informatie van de bij hem/haar betrokken ouders én professionele opvoeders. Op deze wijze kon enerzijds worden beschikt over meerdere waarnemingen met betrekking tot hetzelfde kind - namelijk van ouders en professionele opvoeders - en bestond anderzijds de mogelijkheid tot het gebruik van statistische technieken voor het analyseren van verwante waarnemingsreeksen (omdat het kind de analyse-eenheid was, bijvoorbeeld 'repeated measures' ANOVA).

3 INSTRUMENTEN

In dit hoofdstuk wordt een beschrijving gegeven van de instrumenten die in de Hoofdstudie Kinderopvang gebruikt zijn, zowel in het survey als in het kwalitatieve deel.

Binnen het onderzoek is gebruik gemaakt van verschillende dataverzamelmethode. Bij de in het survey gebruikte vragenlijsten verschaften ouders en professionele opvoeders informatie over hun percepties met betrekking tot opvoedingsgedrag. In het kwalitatieve deel zijn ouders en professionele opvoeders uitgebreid geobserveerd en geïnterviewd. De aldus verkregen informatie is vervolgens geschikt gemaakt voor kwantitatieve analyse.

3.1 MEETINSTRUMENTEN SURVEY

3.1.1 Constructie van de vragenlijsten

Voor het onderzoek 'Opvoeding in gezin en kinderopvang' zijn vier vragenlijsten ontwikkeld:

- een vragenlijst voor leidsters van kinderdagverblijven en naschoolse opvang
- een vragenlijst voor ouders van kinderen op een kinderdagverblijf of op de naschoolse opvang
- een vragenlijst voor gastouders aangesloten bij een gastouderbureau en voor oppas uit het informele circuit
- een vragenlijst voor ouders van kinderen die door een gastouder of oppas opgevangen worden.

De vragenlijsten voor de ouders zijn samengesteld uit drie onderdelen, de vragenlijsten voor de leidsters en gastouders hebben een vierde onderdeel extra.

Onderdeel I bestaat uit algemene informatie en is per vragenlijst enigszins verschillend.

In de vragenlijst voor de ouders zijn diverse variabelen opgenomen over achtergrond en gezin, zoals bijvoorbeeld geboortedatum, burgerlijke staat, kerkgenootschap, nationaliteit, aantal kinderen, opleiding, beroep (SES), inkomen, taakverdeling en reden gebruik kinderopvang. In de vragenlijst voor de leidsters zijn naast variabelen over achtergrond en opleiding ook vragen opgenomen over het kindercentrum waar men werkzaam is, zoals bijvoorbeeld bestaansduur, capaciteit, groepsgrootte, aantal uren, aantal collega's en ervaring. En tenslotte in de vragenlijst voor de gastouders komen naast de vragen naar achtergrond en eigen gezin een aantal specifieke vragen over de gastouderbureaus voor.

In Onderdeel II staat een aantal vragen en uitspraken over hoe men als ouder, leidster, gastouder of oppas denkt over opvoeden, en hoe men de opvoeding aanpakt. Dit onderdeel is voor alle vragenlijsten hetzelfde. Bij de vragen over het opvoedend handelen wordt aan de respondent gevraagd om bij de beantwoording het onderzoekskind in gedachten te houden.

Dit onderdeel van de vragenlijst sluit nauw aan bij de vragenlijst die gebruikt is voor het onderzoek "Opvoeden in de jaren negentig", uitgevoerd door de Universiteit van Utrecht. Er is voor een deel gebruik gemaakt van dezelfde instrumenten, alleen zijn de items aangepast aan de situatie binnen de kinderopvang. Analoog aan Utrecht is een tweedeling in leeftijd gemaakt bij een aantal items: 0 - 6 jaar en 2 - 6 jaar. Een nadere beschrijving van de instrumenten die in dit onderdeel gebruikt zijn wordt gegeven in paragraaf 3.1.2.

In Onderdeel III van de vragenlijst komt de pedagogische afstemming aan de orde.

Gezien de verschillende vormen van kinderopvang die bij het project betrokken zijn, is dit deel niet voor alle vragenlijsten hetzelfde. Afstemming vraagt om uitwisseling van informatie, het maken van afspraken, aanpassing van ouders en professionele opvoeders, open communicatie, bereidheid tot samenwerking, bescherming van en respect voor de privacy van de

betrokkenen en wederzijdse ondersteuning. Deze concepten zijn geoperationaliseerd en in deel III van de vragenlijst opgenomen. Daarnaast is geïnventariseerd hoe tevreden ouders en professionele opvoeders zijn over de wijze waarop er afgestemd wordt.

Voor het vaststellen van de kwaliteit van de relatie tussen professionele opvoeders en ouders enerzijds en professionele opvoeders en kind anderzijds is gebruik gemaakt van de PCRI en de CCRI, instrumenten die in de volgende paragraaf nader aan de orde zullen komen.

Onderdeel IV, tot slot, is alleen opgenomen in de vragenlijsten voor leidsters en gastouders, aangesloten bij een gastouderbureau. Dit deel gaat over de behoefte aan ondersteuning van leidsters/gastouders bij hun opvoedende taken. Het gaat hierbij over zaken als opleiding, deskundigheidsbevordering en werkbegeleiding. Op basis van een literatuurstudie zijn vragen geformuleerd die moeten leiden tot inzicht in deze materie.

3.1.2 Instrumenten

De respondenten werd verzocht een groot aantal vragen met betrekking tot opvattingen over opvoeding, opvoedingsdoelen, opvoedingsstijl en de communicatie tussen ouders en professionele opvoeders te beantwoorden. Daarnaast werd hen gevraagd de kind-leidster relatie te beoordelen.

Om de vraag naar opvoedingsdoelen te kunnen beantwoorden, is de *Vragenlijst naar opvoedingsdoelen* gebruikt, een bewerking van Van IJzendoorn en Tavecchio (1982), Deković en Janssens (1994) en Gerris et al., (1993). Om opvoedingsstijlkenmerken van ouders te bepalen is gebruik gemaakt van de *Child Rearing Practices Report* (CRPR; Block, 1965), waarin autoritaire en autoritatieve opvoedingspatronen worden geoperationaliseerd. Voor het meten van ondersteuning is gebruik gemaakt van schalen uit de *"Nijmeegse Opvoedings Vragenlijst"* (Gerris, Vermulst, Van Boxtel, Janssens, Van Zutphen & Felling, 1993).

Voor het vaststellen van de kwaliteit van de relatie tussen ouders en professionele opvoeders enerzijds en professionele opvoeders en kind anderzijds, is gebruik gemaakt van de *Parent Caregiver Relationship Inventory* (PCRI) en de *Child Caregiver Relationship Inventory* (CCRI). Beide instrumenten zijn bewerkingen van de Barrett-Lennard Relationship Inventory (Barrett-Lennard, 1962).

Tevredenheid over de "relatie tussen kind en professionele opvoeder" en "uitwisseling van informatie tussen ouder en professionele opvoeder" werd gemeten met door ons ontwikkelde instrumenten. Er werden eveneens schalen geconstrueerd om de kwaliteit van de communicatie tussen ouders en professionele opvoeders en het welbevinden van het kind in de kinderopvangvoorziening te meten.

Vragenlijst naar Opvoedingsdoelen

De met dit instrument gemeten doelen zijn nader te definiëren als de door de opvoeder wenselijk geachte en na te streven "eindsituatie" met betrekking tot de ontwikkeling van het kind (cf. Scholte & Sontag, 1992, p. 13). Als hoofddimensies zijn hierin te onderscheiden (cf. Dekovic & Janssens, 1994; zie ook Van IJzendoorn & Tavecchio, 1982):

- a. conformiteit (aanpassing van het kind aan de eisen die de samenleving stelt, zich houden aan regels en voorschriften);
 - b. autonomie (zelfbepaling, onafhankelijke en zelfstandige opstelling);
- En verder (cf. Gerris et al., 1993):
- c. prestatie (ontwikkeling van persoonlijke bekwaamheden);
 - d. sociaal gevoel (empathie en begrip voor medemens).

Elk van de vier dimensies is met 3 items gemeten. De respondenten werd gevraagd uit het totaal van 12 items de drie belangrijkste en de drie minst belangrijke te kiezen. Per item werd uiteindelijk een score berekend van 1 tot 7; niet gekozen doelen kregen de score 4. Deze berekeningswijze heeft er waarschijnlijk mede toe geleid dat bij metrische analyses naar de dimensionele structuur voornoemde *a priori* constructen moeilijk konden worden gerepliceerd. In de resultaten van homogeniteitsanalyse (HOMALS) en multidimensional scaling (ALSCAL) werd echter voldoende steun gevonden om de vier dimensies - met de nodige reserves - voor exploratieve doeleinden te gebruiken.¹

Child Rearing Practices Report

In zijn oorspronkelijke vorm bestaat de CRPR (Block, 1965) uit 91 uitspraken over opvoeding. Deze items betreffen attitudes, waarden, gedrag en doelen. Uit factoranalyse op deze 91 items bleek dat tussen de 28 en 33 factoren gevonden konden worden (Block, 1981). Uitgaande van conceptuele richtlijnen, gebaseerd op Block's oorspronkelijke oplossing, selecteerden Kochanska, Kuczynski en Radke-Yarrow (1989) slechts de factoren die in de literatuur geïdentificeerd zijn als componenten van meer omvattende opvoedingspatronen, namelijk *autoritaire* en *autoritatieve controle* (Baumrind, 1968, 1971; Ten Haaf, 1993). Controle verwijst naar ouderlijke gedragingen die het gedrag van het kind beperken, richting geven of corrigeren. Voor autoritaire controle representatieve items zijn machtsuitoefening (dreigen met fysieke of niet-fysieke straf, schreeuwen; ongenoegen uiten; afkeuren of afwijzen van gedrag, tegenspreken of stellen van beschuldigende vragen) en striktheid (strikte regels stellen door ge- of verbieden; de ouder eist dat het kind zich zelfstandig en verantwoordelijk gedraagt).

In voor autoritatieve controle representatieve items ligt het accent op inductieve methoden zoals 'reasoning' (uitleg of informatie verschaffen) en 'demandingness' (aanzet tot zelfstandig gedrag, suggesties geven ten aanzien van (taak-)gedrag of het aanreiken van gedragsalternatieven).

Gewoonlijk wordt de CRPR aan ouders voorgelegd in de vorm van een Q-sort, maar Rickel en Biasatti (1982) toonden aan dat de CRPR ook als vragenlijst met een 6-punts Likert-schaal kan worden toegepast. Deković, Janssens en Gerris (1991) maakten van deze versie in de vorm van een vragenlijst gebruik. Zij vonden acceptabele betrouwbaarheden, met interne consistenties (Cronbach's alfa) van .71 voor het autoritaire en .65 voor het autoritatieve patroon. In de onderhavige studie werden alfa's gevonden van .71 (professionele opvoeders), .73 (moeders) en .75 (vaders) voor autoritair en .67 (moeders) en .68 (vaders en professionele opvoeders) voor autoritatief. Bovendien waren de CRPR-schalen onderling onafhankelijk, met correlaties tussen .00 en .05.

"Nijmeegse Opvoedings Vragenlijst"

Dit instrument is door Gerris et al. (1993) ontwikkeld om opvoedingsprocessen ten aanzien van ouderlijke ondersteuning en controle te meten. De lijst bestaat uit 50 items, verdeeld over een aantal subschalen, waaronder responsiviteit, conformisme, autonomie en straf.

In dit onderzoek werden twee schalen, responsiviteit en affectie-expressie, gebruikt om *ondersteuning* ('support') te meten, dat kan worden beschouwd als 'behavior manifested by a parent toward a child that makes the child feel comfortable in the presence of the parent and confirms in the child's mind that he is basically accepted and approved of as a person by the parent' (Rollins & Thomas, 1979, p. 230).

¹ Enige ondersteuning voor de aanwezigheid van convergente validiteit werd gevonden in de correlaties tussen conformiteit en autoritaire opvoedingsstijl (.27 bij moeders en vaders en .25 bij professionele opvoeders, $p < .000$); correlaties tussen autonomie en autoritatieve opvoedingsstijl liepen uiteen van .12 (moeders) via .19 (vaders) tot .24 (professionele opvoeders). Correlaties tussen autonomie en autoritair liepen uiteen van -.25 (professionele opvoeders) tot -.34 (moeders); alle correlaties $p < .000$.

Responsiviteit is geoperationaliseerd als de mate van alertheid waarmee de ouder reageert op de behoeften, signalen en gemoedsgesteldheid van het kind. Een voorbeeld van een item is: "als een kind verdrietig is of ergens mee zit dan heb ik dat in de gaten". Affectie-expressie is geoperationaliseerd als de mate waarin ouders aangeven in hun opvoeding van het kind voelbare en waarneembare uitingen van positieve affectie en genegenheid te gebruiken. Dit construct kan worden geïllustreerd aan de hand van de volgende twee items: "Ik laat mijn kind vaak weten dat ik van hem houd" en "Ik glimlach vaak naar mijn kind".

De interne consistentie (Cronbach's alfa) van beide "ondersteuning"-schalen was respectievelijk .87 voor affectie-expressie (beide ouders) en .91 (vader) en .85 (moeder) voor responsiviteit.

De twee schalen werden op grond van factoranalyse gecombineerd tot één schaal. De alfa-coëfficiënten bedroegen .84 (ouders) en .86 (professionele opvoeders).

Parent Caregiver Relationship Inventory/Child Caregiver Relationship Inventory

De Parent Caregiver Relationship Inventory (PCRI) is gebruikt om de waargenomen kwaliteit van de relatie tussen professionele opvoeder en ouders vast te stellen. De Child Caregiver Relationship Inventory (CCRI) is gebruikt om de waargenomen kwaliteit van de "opvoedingsrelatie" vast te stellen, namelijk de relatie tussen professionele opvoeder en kind. De schalen zijn ontleend aan de *Barrett-Lennard Relationship Inventory* (Barrett-Lennard, 1962), ontwikkeld om de door patiënten ervaren kwaliteit van de therapeutische relatie vast te stellen. Op basis van een review concludeerde Gurman (1977) dat de Barrett-Lennard Relationship Inventory in verschillende contexten een betrouwbaar en valide meetinstrument is.

De Barrett-Lennard Relationship Inventory bestond oorspronkelijk uit 7 schalen: Empathie, Incongruentie, Positieve en Negatieve gezindheid, Onvoorwaardelijkheid, Transparantie en Directiviteit. De relatievragenlijst bevat uitspraken die weergeven hoe een persoon zich kan voelen of gedragen in een bepaalde relatie. Op een 6-puntsschaal geeft de respondent aan in welke mate een uitspraak van toepassing is op zijn huidige relatie met een partner. Voor het onderzoek is gebruik gemaakt van 4 schalen met in totaal 28 items. De schalen hebben een vrij hoge intercorrelatie en vormen een meer globale maat voor de kwaliteit van de relatie. De schalen kunnen als volgt omschreven worden:

- *Empathie*: het van binnenuit begrijpen van de belevingswereld van de ander. De items verwijzen naar de accuraatheid van dit begrijpen en de communicatie erover, naar het afgestemd zijn op de diepere betekenis van de boodschap van de ander, alsook naar de mogelijkheid emotioneel betrokken te zijn zonder zelf in de war te raken.

- *Positieve gezindheid*: de positieve pool van de affectieve houding van de professionele opvoeder tegenover de ouder of het kind en omgekeerd: de mate waarin deze laatsten zich gewaardeerd voelen en graag contact hebben, zich er voor inzetten en geloven in hun mogelijkheden.

- *Negatieve gezindheid*: de negatieve pool van de affectieve houding van de professionele opvoeder en ouder of kind tegenover elkaar: afkeuring, irritatie, onverschilligheid, gebrek aan interesse.

- *Incongruentie*: deze negatief geformuleerde variabele verwijst naar defensie en kwetsbaarheid van de professionele opvoeder en ouder of kind: onwennigheid en angst wanneer bepaalde thema's besproken moeten worden; pogingen om eigen gevoelens te verbergen en om moeilijkheden in de relatie onaangeroerd te laten. Daartegenover staat: innerlijke rust, het gevoel zichzelf te kunnen zijn.

Een door ons op de gegevens van PCRI en CCRI uitgevoerde factoranalyse resulteerde in beide gevallen in een ééndimensionale oplossing. De PCRI bestaat uit 28 items en is een maat voor de kwaliteit van de relatie tussen professionele opvoeder en ouders. Alfa's waren respectievelijk: .93 (vaders) en .94 (moeders en professionele opvoeders).

De CCRI bestaat uit 27 items en is een maat voor de kwaliteit van de pedagogische relatie

tussen professionele opvoeder en kind. Hier werden de volgende alfa's gevonden: .92 (professionele opvoeders), .93 (moeders) en .95 (vaders).

Een voorbeeld van een PCRI-item is: "Ik heb het gevoel dat deze ouder mij als verzorger werkelijk waardeert". Een voorbeeld van een CCRI-item is: "Ik begrijp de gevoelens van dit kind niet".

Tevredenheid relatie kind-professionele opvoeder

Tevredenheid over de relatie tussen kind en professionele opvoeder, zowel beoordeeld door de ouders als de professionele opvoeders, werd gemeten met een 5-punts Likertschaal. Dit door ons ontwikkelde instrument bestaat uit 12 items. De alfa-coëfficiënten waren hoog: .84 voor de professionele opvoeders, .91 voor de moeders en .93 voor de vaders. Met betrekking tot de convergente validiteit bleken de correlaties tussen de CCRI en de tevredenheidsschaal voldoende: .47 (professionele opvoeders), .65 (moeders) en .66 (vaders); (alle correlaties: $p < .001$). De geselecteerde items zijn representatief voor de interactie tussen professionele opvoeder en kind in diverse soorten professionele opvang. Dit kan worden geïllustreerd met het item: "Hoe (on)tevreden bent u over de mate waarin de professionele opvoeder in staat is uw kind op zijn/haar gemak te stellen?"

Tevredenheid informatie-uitwisseling tussen ouder en professionele opvoeder

Ook in dit geval werd gebruik gemaakt van een 5-punts Likertschaal. Het instrument bestaat uit 5 items. De inhoud heeft betrekking op de uitwisseling van informatie tussen ouders en professionele opvoeders over de opvang van het kind. De interne consistentie was goed: .82 voor de professionele opvoeders, .85 voor de moeders en .84 voor de vaders.

Voorbeelden van items zijn: "De dagelijkse uitwisseling over het kind bij het halen en brengen" en "De manier waarop problemen rondom de opvang worden besproken".

Communicatie

Deze schaal is ontwikkeld om de kwaliteit van de communicatie tussen ouders en professionele opvoeder te beoordelen vanuit een door de drie bij het onderzoekskind betrokken opvoeders gedeeld perspectief. De schaal bestaat uit zes variabelen: de waargenomen kwaliteit van de relatie tussen ouders en professionele opvoeder (d.w.z.: PCRI-vader, PCRI-moeder en PCRI-kinderopvangwerker) en de tevredenheid over de uitwisseling van informatie tussen ouders en professionele opvoeder, zoals ervaren door vader, moeder en professionele opvoeder. De communicatie-schaal is de som van de gestandaardiseerde variabelen, gedeeld door hun aantal.

De interne consistentie van de aldus geconstrueerde communicatie-schaal was ruim voldoende: een gestandaardiseerde alfa-coëfficiënt van .74 ($N=361$).

Welbevinden van het kind in de opvangsituatie

Aan de bij het kind betrokken opvoeders is gevraagd het welbevinden van het kind in de opvangsituatie op een drietal aspecten te beoordelen. Vaders, moeders en professionele opvoeders deden dit onafhankelijk van elkaar. De beoordeling geschiedde aan de hand van een vierpunts Likert-schaal met de categorieën: 'ja', 'wisselend', 'nee', 'weet niet'. Ter illustratie vermelden we het volgende item: "Dit kind vindt het leuk om naar de kinderopvang te gaan".

Op basis van de correlaties tussen de antwoorden van de drie opvoeders werd een schaal geconstrueerd voor het meten van het construct "welbevinden van het kind". De betrouwbaarheid van deze op 9 variabelen gebaseerde schaal was voldoende, met een alfa-coëfficiënt van .66 ($N=396$).

3.2 MEETINSTRUMENTEN KWALITATIEVE DIEPTESTUDIE

3.2.1 Parental Awareness Interview en Childrearing Awareness Interview

Parental Awareness heeft betrekking op de kwaliteit van ouderlijke cognities over opvoeding. Het gaat hierbij om het denken van ouders/opvoeders over opvoeding, hun kennis over opvoedingsprocessen of hun denkbeelden daarover. Met cognities wordt de complexiteit van ouderlijk redeneren over kinderen, de ouder-kind relatie en het ouderschap bedoeld.

Er zijn twee dimensies van Parental Awareness:

1. de dimensie perspectief nemen : opvattingen over het kind en de manier waarop de ouder de ervaringen van het kind vanuit het gezichtspunt van het kind kan begrijpen
2. morele dimensie: concept van rechten en verantwoordelijkheid van de ouder zelf in relatie tot het kind.

Om het niveau waarop ouders redeneren te kunnen vaststellen is door Newberger (1980) een individueel af te nemen semi-gestructureerd interview ontwikkeld, gebaseerd op de cognitief-structurele theorie (Kohlberg, Selman). Het algemeen cognitief-structureel model beschrijft de wijze waarop het individu zijn/haar relaties met de sociale omgeving begrijpt en hoe dit begrip zich ontwikkelt in termen van de bekwaamheid om sociale perspectieven te kunnen afleiden en coördineren. Het gaat dus niet zo zeer om oppervlakkige attitudes en gedragingen, maar om de dieper liggende opvattingssystemen en cognitieve structuren die verankerd liggen in de persoon van de opvoeder.

De conceptualisering van de ouder-kind relatie wordt onderzocht d.m.v. een semi-gestructureerd interview over 7 verschillende thema's (Newberger, 1980; Decović & Gerris, 1992). Het oorspronkelijke interview bevatte 8 thema's; in navolging van Utrecht zijn twee thema's (subjectieve ervaringen en persoonlijkheid van het kind) in één thema samengevoegd. Deze 7 thema's zijn onderverdeeld in drie aspecten: concepten over het kind, concepten over de ouder-kind relatie en concepten over het ouderschap.

Concepten over het kind

- I. invloeden op de ontwikkeling: Wat bepaalt hoe het kind zich ontwikkelt en wat voor mens hij/zij later wordt? Wie of wat heeft invloed op de manier waarop het kind later wordt?
- II. subjectiviteit/persoonlijkheid: Hoe zou u uw kinderen beschrijven? Wat is volgens u een goed kind? Waarom?

Concepten over de ouder-kind relatie

- III. communicatie en vertrouwen: Hoe zou u een goede verhouding tussen ouder en kind beschrijven? Is vertrouwen volgens u belangrijk in een relatie tussen ouder en kind? Hoe denkt u dat communicatie zich ontwikkelt tussen ouder en kind?
- IV. conflicten: Hoe ontstaan soms conflicten tussen ouders en het kind? Wat is volgens u de beste manier om een conflict met het kind op te lossen? Waarom?

Concepten over het ouderschap

- V. discipline en autoriteit: Wat is volgens u het belangrijkste doel van opvoeding? Waarom? Wat is volgens u de beste manier om kinderen te laten gehoorzamen? Waarom?
- VI. bevredigen van behoeften: Wat hebben kinderen het meest nodig van hun ouders? Wat is volgens u de taak van de ouder?
- VII. leren en evalueren van het ouderschap: Hoe leren mensen ouders te zijn? Wat is volgens u een goede ouder? Waarom?

Het Child Rearing Awareness Interview in Daycare is ten behoeve van de leidsters, gastouders en oppas qua formulering enigszins aangepast aan de kinderopvangsituatie. Het gaat hier

eveneens om inzicht in de dieper liggende opvattingssystemen en cognitieve structuren, maar dan van de leidster, gastouder of oppas als opvoeder.

Op basis van Selmans theorie beschrijft Newberger (1980) vier kwalitatief verschillende niveaus waarop opvoeders kunnen redeneren over drie dimensies binnen het domein van ouder-kind relaties:

1e Niveau: een egoïstische oriëntatie (zelf-perspectief). Op dit laagste niveau worden alleen de ervaringen en behoeften van de opvoeder zelf in de redenering betrokken. Het kind wordt gezien als een projectie van ervaringen van de opvoeder zelf. De ontwikkeling van het kind wordt gezien als een passieve reactie op de invloeden van buitenaf, of men gaat ervan uit, dat het ontwikkelingsresultaat biologisch bepaald is. Er is geen coördinatie van deze twee invloeden.

De relatie tussen ouder en kind wordt beschreven in termen van wat ze voor (met) elkaar doen.

De communicatie is instrumenteel - er is communicatie met elkaar om een doel te bereiken.

Het ouderschap wordt gedefinieerd door een aantal gedragingen die de opvoeder moet verrichten en niet door de gevoelens of houding ten opzichte van het kind.

De argumentatie voor het toepassen van disciplineringsmethoden is opvoeder-gericht: de opvoeder wil niet gestoord worden, hij/zij wil met rust gelaten worden. Het succes van de opvoeding is bovendien bepaald door de tevredenheid van de opvoeder met de situatie.

2e Niveau: een conventionele oriëntatie (norm-perspectief). Hier redeneert de opvoeder niet meer uitsluitend vanuit het eigen perspectief, maar vanuit gewoonten, tradities, regels en normen die de maatschappij of bepaalde groepen daarbinnen voorschrijven. De manier waarop de ouder de behoeften van het kind begrijpt en hoe hij/zij erop reageert is bepaald door de traditionele opvattingen over kinderen. Deze opvattingen worden niet aangepast aan het individuele kind. 'Normaal gedrag' wordt geaccepteerd, zelfs als dat soms voor de opvoeder lastig is. De relatie wordt nu gezien als tweerichtingsverkeer. De communicatie is een verbale en niet een emotionele uitwisseling. De taak van de opvoeder is bepaald door maatschappelijk-gedefinieerde normen over correct handelen en verantwoordelijkheid. Een succesvolle opvoeding betekent niet meer dat het kind doet wat de opvoeder wil, maar dat het kind waarden heeft geïnternaliseerd die behoren tot de eigen cultuur en traditie: een kind dat gelukkig en tevreden is.

3e Niveau: een subjectief-individualistische oriëntatie (kind-perspectief). Nu worden de positie en de behoeften van het kind in de redenering betrokken. Het kind wordt gezien als een uniek individu in de context van de opvoeder-kind interactie. De opvoeder is in staat om de behoeften van het kind te begrijpen en ziet hem als een persoon die onafhankelijk van hem/haarzelf bestaat. Een opvoeder op niveau 3 redeneert dat het kind zowel invloed heeft op, als dat het beïnvloed wordt door zijn ervaringen. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen wat dit bepaalde kind denkt en voelt en wat 'normaal' en universeel is voor kinderen. De relatie tussen opvoeder en kind wordt gezien als geven en delen en niet alleen van materiële goederen maar ook van emoties. De basis van de relatie is de wederzijdse uitwisseling van gevoelens die ten grondslag liggen aan het gedrag. De kwaliteit van de relatie is belangrijker dan de hoeveelheid tijd die de ouder aan het kind besteedt. De taak van de opvoeder is het identificeren en bevredigen van de behoeften van het kind. Een goede opvoeder heeft een goede relatie met zijn kind en denkt na over de effecten van zijn gedrag op het kind.

4e Niveau: een interactionele oriëntatie (systemen perspectief). De opvoeder begrijpt dat de perspectieven en de rollen van opvoeder en het kind deel zijn van een systeem van wederzijdse beïnvloeding. De opvoeder vat zichzelf en het kind op als zich ontwikkelende personen

binnen dit systeem van relaties en interacties. De ontwikkeling van het kind wordt gezien als het produkt van wederzijdse interactie tussen het kind en zijn/haar omgeving. Het interactieproces wordt onderscheiden van de inhoud van de opvoeder-kind relatie (hun taken, gedrag en gevoelens). De relatie bevat niet alleen maar de gedeelde ervaringen en gevoelens, maar ook een gedeeld bewustzijn van zichzelf en anderen. De opvoeder is niet alleen gericht op de bevrediging van de behoeften van het kind, maar ook op het vinden van een evenwicht tussen de eigen behoeften en de behoeften van het kind. Het ouderschap is een proces van persoonlijke groei die een soortgelijke groei bij het kind mogelijk maakt. Door de wederzijdse interactie met elkaar en door het accepteren van elkaars grenzen en onvermogen leert het kind en ontwikkelt het zich zodat hij/zij dit proces kan voortzetten in andere relaties. Een goede opvoeder stimuleert de ontwikkeling van zijn kind. Hij is tolerant en bereid om het kind te helpen.

Zoals uit de beschrijving van deze niveaus blijkt, zijn de hogere niveaus van redeneren complexer en gedifferentieerder dan de lagere niveaus. Volgens de cognitief-structurele theorie, waarop dit interview gebaseerd is, vormen deze niveaus een ontwikkelingshiërarchie. Elk hoger niveau is gekenmerkt door een toename in flexibiliteit en een groter vermogen informatie vanuit verschillende perspectieven en rollen te integreren. Op elk hoger niveau beschikt de ouder over meeromvattende informatie (perspectieven) om zijn gedrag te sturen. Bovendien wordt het redeneren op elk hoger niveau mede bepaald door een invalshoek die op lager niveau nog niet aanwezig was. De niveaus van redeneren zijn kwalitatief verschillend van elkaar en representeren een stabiele structuur van denken waaruit de verschillende aspecten van opvoeding worden gezien.

Wat betreft de procedure bij afname van het interview: het interview duurde ongeveer 40 minuten. Ouders en leidsters/gastouders en oppasouders werden onafhankelijk van elkaar geïnterviewd. Deze gesprekken zijn op de band opgenomen en naderhand letterlijk uitgetypt. De interviewers hebben vooraf een grondige training gehad vanwege de moeilijkheidsgraad van het interview.

De scoring vond als volgt plaats: van elk van de zeven thema's werd het niveau aangegeven waarop de ouder/kinderopvangwerker redeneerde. De zeven thema-scores werden vervolgens omgerekend naar een gemiddelde *totaalscore* per respondent. Daarnaast is het *hoogst mogelijke niveau* dat een opvoeder kon behalen gescoord. Na enkele proefrondes was de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid (met 0.33 punt verschil) tussen twee onafhankelijke beoordelaars over vijf interviews .85 (Cohens Kappa). De resultaten op de zeven afzonderlijke schalen varieerden van .78 tot 1.0. Later is nog tweemaal een betrouwbaarheidsmeting uitgevoerd; bij de eerste meting over drie interviews werd een totale overeenstemming van .89 (Cohens Kappa) gevonden, bij de tweede meting bedroeg de overeenstemming over twee interviews .80 (Cohens Kappa).

3.2.2 Erickson, Sroufe & Egeland Schalen

Het observeren van de ouder-kind interactie heeft een tweeledig doel. Op de eerste plaats biedt het de mogelijkheid de onderzoeksvraag naar het pedagogisch handelen van ouders met behulp van de kwalitatieve gegevens te beantwoorden. Het geobserveerde opvoedersgedrag is uitermate informatief. Daarnaast biedt het de mogelijkheid de vragenlijstgegevens (uit het survey) te valideren met geobserveerd gedrag. Door deze terugkoppeling is het mogelijk na te gaan of en in hoeverre de vragenlijstgegevens overeenstemmen met feitelijk gedrag.

Opvoedingsgedrag kent vele dimensies. Sensitieve responsiviteit wordt in de literatuur beschouwd als een min of meer stabiel gedragskenmerk van de opvoeder (Ainsworth, 1983).

Aangenomen wordt dat sensitieve responsiviteit zich manifesteert in de interactie met het kind tijdens verschillende situaties in het dagelijkse leven. Vanaf de eerste verjaardag komen taakgerichte situaties regelmatig voor: moeder en kind lossen samen een puzzel op, het kind leert zelf te eten, etc.

Meij (1992) stelt dat iedereen overtuigd is van het belang van de kwaliteit van de vroege opvoeder-kind relatie voor de verdere ontwikkeling van het kind, maar tot nu toe heeft empirisch onderzoek nog onvoldoende inzicht verschaft in de processen die daarvoor verantwoordelijk zijn. De gehechtheidstheorie, oorspronkelijk ontwikkeld door de Engelse psychiater Bowlby en later nader uitgewerkt door vooral Amerikaanse onderzoekers (vgl. o.a. Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978; Main, 1983; Sroufe, 1970), is zeer invloedrijk geweest met betrekking tot dit onderwerp. Cruciaal voor een optimale ontwikkeling is volgens deze theorie dat het kind in zijn eerste levensjaren een veilige gehechtheidsrelatie met zijn primaire opvoeder(s) opbouwt. Een sensitieve en responsieve opvoeder stemt zijn/haar gedragsrepertoire af op het kind door het opmerken en juist interpreteren van signalen (wil het kind contact zoeken of exploreren) om vervolgens prompt en adequaat te reageren op deze signalen, d.w.z. er op ingaan als het kind contact zoekt, niet interfereren als het kind exploreert, situaties creëren waarin het kind kan exploreren en effecten van zijn eigen gedrag kan onderkennen (Juffer, 1993). Op grond van deze ervaringen ontwikkelt het kind een basisvertrouwen, dat voor zijn verdere emotionele, sociale en cognitieve ontwikkeling van essentieel belang wordt geacht. Verondersteld wordt dat een veilige gehechtheidsrelatie leidt tot een grotere competentie van het kind op sociaal en niet-sociaal vlak (Sroufe, 1983, 1988).

Sroufe (1988) geeft aan dat Bowlby's claim met betrekking tot de centrale rol van primaire gehechtheidsrelaties in de ontwikkeling veel steun heeft gekregen. Met name wordt het idee ondersteund dat het kind op basis van de primaire relaties een werkmodel van zichzelf en anderen vormt - dat weliswaar nog veranderd kan worden - en dat een actieve invloed heeft op de transacties van het kind met de omgeving. Latere ervaringen doen zich dus voor in de context van de voorafgaande ontwikkeling. Hierdoor is het volgens Sroufe dan ook redelijk om aan te nemen dat er een bepaalde continuïteit bestaat tussen ervaringen in de vroege kinderjaren en de latere ontwikkeling. Deze relatie zal met name een rol spelen bij de structurering van het intern werkmodel en niet altijd zichtbaar zijn in concreet gedrag. Relaties tussen gehechtheid en later gedrag (normaal en pathologisch) moeten volgens Sroufe niet bekeken worden in termen van lineaire, causale verbanden. Angstige gehechtheid veroorzaakt geen latere incompetentie in de omgang met leeftijdsgenootjes, angst, anti-sociaal gedrag of depressie, maar wijst veeleer op een ontwikkelingscontext die het voorkomen van dergelijke problemen later meer waarschijnlijk maakt.

Met behulp van de Erickson, Sroufe & Egeland's schalen (1985) is het opvoedingsgedrag van de ouders, gastouders en oppasouders nader onderzocht. De volgende kerndimensies spelen daarbij een rol: emotionele ondersteuning, structuur, kwaliteit van instructie en uitleg aan het kind, respect voor autonomie en het zelfvertrouwen van de ouder. In de leeftijdsperiode 0 - 6 jaar zijn de taakjes die aan opvoeder en kind werden voorgelegd per leeftijdsperiode verschillend (deze taakjes zijn dezelfde als gebruikt zijn in het onderzoek 'Opvoeden in Nederland' (Groenendaal & Gerrits, 1996)):

Taakjes voor kinderen van 0 - 2 jaar (hier: 15 t/m 24 maanden):

ouder 1: vormenbord, kiekeboe-figuurtjes doos, boekje lezen (totaal 12 minuten)

ouder 2: toren bouwen, muziekinstrumentje, boekje lezen (totaal 12 minuten)

Taakjes voor kinderen van 2 - 4 jaar:

Ouder 1: vloerpuzzel, blaasvoetbal, boekje lezen (totaal 14 minuten)

Ouder 2: plaatjes ordenen, visspel, boekje lezen (totaal 14 minuten)

Taakjes voor kinderen van 4 - 6 jaar:

Ouder 1: tangram, blaasvoetbal, praatplaat (totaal 13 minuten)
Ouder 2: puzzelblokken, tekenen, praatplaat (totaal 13 minuten)

De opdrachten in de spel-taaksituaties zijn zo ontworpen dat enkele taakjes aan de moeilijke kant zijn voor een kind van de betreffende leeftijd, zodat de hulp van een opvoeder nodig is. Op deze manier kan men nagaan in hoeverre de opvoeder het kind stimuleert naar oplossingen te zoeken en in welke mate de opvoeder beschikbaar is om zonedig hulp te bieden. Alhoewel de schalen oorspronkelijk ontwikkeld zijn voor jonge kinderen worden ze ook gebruikt bij oudere kinderen.

De sensitieve responsiviteit van de opvoeder in een taak-spelsituatie voor de verschillende leeftijden werd vanaf de videoband beoordeeld met de zogenaamde "Ericksonschalen". Deze beoordelingsschalen zijn 7-puntsschalen, lopend van laag (1) naar hoog (7) waarbij alle punten zijn omschreven. De ouder/gastouder/oppas krijgt één score per schaal. De volgende aspecten van het gedrag van de opvoeder, die gezien kunnen worden als specifieke uitingen van sensitieve responsiviteit in een taak-spelsituatie worden hierbij onderscheiden, namelijk:

Ondersteunende aanwezigheid van de opvoeder. Deze schaal geeft de mate aan waarin de opvoeder waardering heeft voor en emotionele ondersteuning geeft aan het kind. Een opvoeder die hoog scoort op deze schaal geeft op bekwame wijze emotionele ondersteuning aan het kind, heeft vertrouwen in de mogelijkheden van het kind en ook pogingen worden positief benaderd. Een opvoeder die laag scoort is niet of nauwelijks ondersteunend, is afstandelijk en niet beschikbaar als het kind behoefte aan ondersteuning heeft.

Respect van de opvoeder voor de autonomie van het kind. Deze schaal geeft de mate aan waarin de opvoeder respect toont voor de autonomie van het kind en actief is in het bevorderen van de autonomie van het kind. Een opvoeder die hoog scoort moedigt initiatieven van het kind verbaal aan, een opvoeder die laag scoort is erg opdringerig en ontkent de individualiteit van het kind.

Structureren en grenzen stellen door de opvoeder. Deze schaal geeft de mate aan waarin de opvoeder de leiding heeft en zijn/haar verwachtingen duidelijk maakt aan het kind. Een opvoeder die hoog scoort brengt op adequate en effectieve wijze een dusdanige structuur aan dat de gestelde doelen bereikt kunnen worden. Een opvoeder die laag scoort heeft de touwtjes niet in handen en lijkt niet in staat enige structuur tot stand te brengen en gezag uit te oefenen.

Vijandigheid van de opvoeder. Deze schaal geeft de mate aan van de uitingen van boosheid, het negeren of afwijzen van het kind door de opvoeder. Een opvoeder die op deze schaal hoog scoort is verscheidene keren openlijk afwijzend of vijandig tegen het kind. Een opvoeder die laag scoort vertoont geen tekenen van afwijzing of boosheid. Op deze schaal is, in samenspraak met Nijmegen en Utrecht, tussen de schaalpunten 1 en 2 een extra score toegevoegd. Uit de praktijk bleek namelijk dat vijandigheid vaak subtiel geuit werd. De scores lagen te ver uit elkaar. De nieuwe score 2 omschrijft lichte tekenen van ongeduld, blijkend uit vocalisaties, schamper lachen, op vriendelijke toon duidelijk maken dat het kind niets kan, een koude blik etc. Tevens zijn de scores 6 en 7 samengevoegd tot score 7.

Kwaliteit van instructie door de opvoeder. Deze schaal geeft de mate aan waarin de opvoeder de situatie structureert voor het kind en de mate waarin het kind hulp krijgt bij het oplossen van de taak. Een opvoeder die hoog scoort vertoont consequent alle karakteristieke kenmerken van effectieve instructie zoals timing, tempo, logische kleine stappen, duidelijkheid en flexibiliteit. Het kind leert van deze instructie. Een opvoeder die laag scoort geeft geen doeltreffende instructie of aanwijzingen en kan geen hulp bieden bij eventuele problemen van het kind.

Het zelfvertrouwen van de opvoeder. Deze schaal geeft de mate aan waarin de opvoeder lijkt te geloven dat hij/zij succesvol kan samenwerken met het kind in de taak/spelsituatie. Een opvoeder die hoog scoort straalt vertrouwen uit over de kwaliteit van zijn/haar interacties met het kind. Een opvoeder die laag scoort daarentegen heeft totaal geen zelfvertrouwen en is aarzelend, dominerend, gedeprimeerd of passief.

Wat betreft de procedure voor afname, zijn de Ericksonschalen in dit onderzoek eveneens bij de gastouders en oppas gebruikt, aangezien het Amerikaanse observatie-instrument voor de gastouderopvang (*The Family Day Care Rating Scale*) niet geschikt bleek voor de Nederlandse situatie.

De gezinnen, gastouders en oppasouders zijn thuis bezocht en bij dit bezoek is de opvoeder-kind interactie geobserveerd tijdens een taak-spelsituatie. Elke opvoeder-kind interactie is apart geobserveerd en door middel van een video-opname geregistreerd. In de leeftijdsperiode 0 - 6 jaar zijn de aan de opvoeder en kind voorgelegde taakjes per leeftijdsperiode verschillend.

Om te voorkomen dat verschillen tussen moeders en vaders veroorzaakt zouden worden door verschillen in taakjes, is er voor gezorgd dat de verdeling van de taakjes over vader en moeder evenredig was. Aangezien de gastouders en oppasouders ook aan de hand van deze taak-spelsituaties geobserveerd zijn, is ervoor gezorgd dat er minimaal 6 weken tussen het onderzoek van de ouders en de gastouder/oppas zat. De tijdsinvestering per kind met één ouder voor het filmen is ongeveer 40 minuten (inclusief uitleg aan de ouder en het opstellen van de apparatuur). Een aantal doctoraal-studenten en student-assistenten is getraind in het maken van video-opnamen van deze taak-spelsituaties.

In december 1995 zijn twee onderzoekers door medewerkers van de Vakgroep Pedagogiek van de Utrechtse universiteit getraind in het gebruik van het observatie-instrument. Om de interbeoordelaarbetrouwbaarheid vast te stellen zijn totaal vijftien ouders afkomstig uit de drie leeftijdsgroepen (vijf uit elke leeftijdsgroep) door de twee onderzoekers onafhankelijk van elkaar op de zes rating-schalen beoordeeld. Er was sprake van "overeenstemming" indien beide beoordelaars dezelfde score hadden toegekend of maximaal één punt verschilden.

De volgens deze procedure vastgestelde betrouwbaarheid leverde voor de leeftijdsgroep van 0 tot 2 jaar een Cohens Kappa van 1.0 op; voor de leeftijdsgroep 2 tot 4 jaar een kappa van .92 en voor de leeftijdsgroep 4 tot 6 jaar een kappa van .77. De Cohens Kappa over het totaal is .90. Voor het vaststellen van de tussentijdse betrouwbaarheid zijn later nog 5 video-opnames bekeken. De Cohens Kappa voor de totale overeenstemming bedroeg .85.

In deze studie bleken de vier schalen voor sensitieve interactie hoge ladingen te hebben op de eerste component van een principale componenten analyse ($> .56$) en de alfa betrouwbaarheden waren voldoende (.85 voor de moeders en .65 voor de vaders). De schaal voor zelfvertrouwen bleek in de diverse correlatieve analyses instabiel (zie ook Juffer, 1993) en werd daarom buiten beschouwing gelaten. In het vervolg van het onderzoek is dan ook gewerkt met een op de 4 interactieschalen gebaseerde totaalscore voor "Sensitiviteit". De groep gastouders was te klein voor deze berekeningen. De scores van de moeders op de sensitiviteitsschalen bleken niet significant samen te hangen met de scores van de vaders.

3.2.3 Early Childhood Environment Rating Scale (ECERS) en Infant/Toddler Environment Rating Scale (ITERS)

Het meten van verschillen in kwaliteit gebeurt bij onderzoek naar kinderopvang op verschillende manieren. Men kan focussen op afzonderlijke componenten van algemene kwaliteit. Bij dit soort onderzoek wordt een specifieke structurele component van kwaliteit (ratio, groeps-

grootte) onderzocht in relatie tot de ontwikkeling van kinderen. Een tweede manier om kwaliteit te onderzoeken is te kijken naar wat het kind dagelijks ervaart. Hierbij wordt gelet op het verbale of empathische gedrag van een verzorger en een relatie gezocht met de ontwikkeling van kinderen. De derde manier is het gebruik maken van een globale meting (Phillips en Howes, 1987, Hayes e.a., 1990). Binnen dit onderzoek is de kwaliteit van de kinderopvang op de laatstgenoemde wijze bekeken met de 'Early childhood environment rating scale' (Harms and Clifford, 1980) en de 'Infant/toddler environment rating scale' (Harms, Cryer and Clifford, 1990).

Het exact formuleren van kwaliteit en vervolgens zorgen voor deze kwaliteit op de dagelijkse werkvloer met kinderen zijn flinke uitdagingen. In Amerika hebben Thelma Harms en Richard M. Clifford in 1980 een eerste observatie-instrument ontwikkeld, de 'Early childhood environment ratingscale (ECERS) voor het bestuderen van de dagelijkse opvang van kinderen in kindercentra. In 1989 volgde de Family day care rating scale (FDCRS; Harms and Clifford) en in 1990 de Infant/toddler environment rating scale (ITERS). De FDCRS is in deze studie naar opvoeding in de kinderopvang niet gebruikt, omdat de gastouderopvang in Nederland te veel afwijkt van de Amerikaanse Family Day Care.

De ECERS en de ITERS zijn twee observatie-instrumenten waarmee onderzoekers of mensen uit het veld de kwaliteit van een kinderdagverblijf in brede zin kunnen bekijken, evalueren of beoordelen. De instrumenten zijn ontwikkeld op grond van onderzoek, professionele waarden en normen en praktische kennis. De ITERS is een bewerking van de ECERS en de FDCRS, maar is bedoeld voor onderzoek naar de opvang van baby's (0 tot 12 maanden) en dreumesen (12 maanden tot 30 maanden). De FDCRS en de ECERS nemen de gehele voorschoolse periode in beslag (0 tot 6 jaar). De ECERS en ITERS bieden de mogelijkheid de kwaliteit van kinderopvang te scoren op een breed scala van aspecten. De instrumenten zijn ontwikkeld met het doel een breed beeld te geven van de groepsopvang binnen kindercentra. Daarnaast heeft men er naar gestreefd om de instrumenten gemakkelijk hanteerbaar te maken (Harms & Clifford, 1980; Harms, Cryer & Clifford, 1990).

De ECERS is een schaal met 37 items die in 7 categorieën zijn ondergebracht, namelijk: dagelijkse individuele zorg, meubilering en inrichting voor kinderen, taal (expressief, receptief en redenering), activiteiten voor de fijne en grove motoriek, creatieve activiteiten, sociale ontwikkeling en behoeften van volwassenen.

De ITERS is een schaal met 35 items die eveneens over 7 categorieën zijn verdeeld, namelijk: meubilering en inrichting voor kinderen, dagelijkse individuele zorg, luisteren en praten, leeractiviteiten, interactie, programmastructuur en behoeften van volwassenen.

Elk item wordt gepresenteerd als een 7-puntsschaal met beschrijvingen voor 1 (inadequaat), 3 (minimaal), 5 (goed) en 7 (uitstekend). **Inadequaat** beschrijft opvang die niet voldoet aan de basale verzorgingsbehoeften. **Minimaal** beschrijft verzorging die voldoet aan de basale verzorgingsbehoeften en in minieme mate voorziet in basale ontwikkelingsbehoeften. **Goed** beschrijft de basale dimensies van opvang gericht op de ontwikkeling van de kinderen en **uitstekend** beschrijft opvang van hoge kwaliteit met individuele/persoonlijke zorg. De inadequate (1) en minimale (3) beoordelingen richten zich meestal op de aanwezigheid van basismaterialen en voorzorgsmaatregelen rond gezondheid en veiligheid. De goede (5) en uitstekende (7) beoordelingen vereisen positieve interactie, planning, goede materialen en individuele/persoonlijke zorg. De beoordelingen worden gegeven op grond van observatie en het stellen van vragen (Harms, Cryer & Clifford, 1990).

Ter verduidelijking een voorbeeld van de *Interactie-schaal* van de ITERS. Deze schaal omvat drie items die uitgewerkt zijn in een 7-puntsschaal. De drie items zijn respectievelijk interactie met leeftijdsgenoten, interactie tussen leid(st)er en kind en discipline.

De eerst genoemde (interactie met leeftijdsgenoten) is als volgt opgebouwd:

Inadequaat (schaalpunt 1):

- 1.1. Er is geen of weinig bij de leeftijd passende interactie met leeftijdsgenoten mogelijk (bijv. kinderen worden terwijl ze wakker zijn gescheiden in bedjes of boxen).
- 1.2. Weinig of geen begeleiding van leid(st)er om een positieve omgang met leeftijdsgenootjes te waarborgen.

Minimaal (schaalpunt 3):

- 3.1. Mobiele kinderen mogen zich vrij bewegen, zodat natuurlijke groepsvorming en interactie het grootste deel van de dag kan plaatsvinden.
- 3.2. Niet-mobiele kinderen worden uit bedjes, boxen of schommel gehaald om onder toezicht enige tijd bij anderen te kunnen spelen.
- 3.3. Leid(st)er grijpt normaal gesproken in bij negatieve sociale interactie (bijv. stopt bijten, slaan, afpakken van speelgoed).

Goed (schaalpunt 5):

- 5.1. Omgang tussen de kinderen onderling is over het algemeen positief (bijv. baby's kijken naar en reageren op anderen; dreumesen spelen met weinig conflicten naast elkaar).
- 5.2. Leid(st)er vormt een voorbeeld van positieve sociale interactie (bijv. is warm en affectief, demonstreert hoe je elkaar vriendelijk aan kunt raken, helpt een dreumes om rond te lopen met een baby).

Uitstekend (schaalpunt 7):

- 7.1. Leid(st)er belooft positieve sociale interactie (bijv. glimlacht en praat met baby's die andere kinderen opmerken, prijst het kind als het een zelfde soort speelgoed voor zichzelf uitzoekt).
- 7.2. Leid(st)er benadrukt en bepraat manieren van positieve sociale interactie (bijv. helpt kinderen te delen, af te wisselen, te troosten).

Beoordelingen zijn gebaseerd op de huidige situatie zoals die geobserveerd of gerapporteerd wordt. Score 1 wordt gegeven als een deel of het geheel van deze beschrijving klopt. Score 2 wordt gegeven wanneer geen beschrijving onder 1 klopt en minstens de helft van de (positieve) beschrijvingen onder 3 aanwezig is. Score 3 of 5 wordt gegeven als de beschrijving volledig van toepassing is. Alle positieve beschrijvingen van 3 en 5 moeten in de opvang aan de orde zijn om een hogere beoordeling voor een item te kunnen geven.

Een tussenscore van 4 of 6 wordt gegeven als alle (positief) lagere en minstens de helft van de hogere beschrijvingen voorkomen. Een beoordeling van 7 wordt alleen gegeven als alles van de beschrijving bij 5 en alles van de beschrijving bij 7 aanwezig is.

Uit het onderzoek van Hestenes, Kontos & Bryan (1993) bleek dat 'appropriateness of the caregiving' (een subschaal uit de ECERS, ontleend aan de National Child Care Staffing Study) een significante relatie heeft met de emotionele expressie van kinderen in kindercentra. Kinderen in centra van hogere kwaliteit bleken o.a. wat meer te lachen en te glimlachen.

Helburn (1995) geeft een groot onderzoek in Amerika weer, waar gekeken is naar de relatie tussen kosten en kwaliteit van kinderopvang en de effecten hiervan op kinderen. Uit dit onderzoek blijkt o.a. dat de meeste kinderdagverblijven in deze steekproef lager dan 'goed' scoorden. En 'goed' is wat kinderen nodig hebben voor een positieve ontwikkeling. De kwaliteit in de baby- en dreumesgroepen was lager dan in die van de wat oudere kinderen, met name op het gebied van gezondheid en veiligheid. Daarnaast bleek dat kinderopvang meer kwaliteit heeft te bieden, wanneer in de betreffende staten structurele eigenschappen van kwaliteit meer stringent zijn geregeld.

Een factoranalyse van de ECERS en de ITERS bij Helburn (1995) gaf naast één 'overall' factor (gelijk aan die van Scarr, 1993) twee hoog gecorreleerde factoren te zien bij de ECERS ('Appropriate Caregiving' en 'Developmentally Appropriate Activities') en drie hoog

gecorrleerde factoren bij de ITERS ('Provisions of Furnishings and Materials', 'Interactions' en 'Basic Caregiving Routines').

Wat betreft de betrouwbaarheid en validiteit rapporteerden Harms en Clifford (1980) bij het ontwikkelen van de ECERS een hoge 'content validity'. Zeven Amerikaanse kinderopvang-experts gaven op een 3-puntsschaal aan dat ze 78% van de items heel belangrijk vonden en 1% weinig belangrijk. Daarnaast gaven Harms and Clifford (1980) een goede 'interrater reliability (.90)' en een hoge 'internal consistency' (.83) aan (zie Bryant, Burchinal, Lau & Sparling, 1994).

Helburn (1995) geeft aan dat de validiteit van de ECERS ook bevestigd wordt door tal van studies die een relatie te zien geven tussen de scores op de ECERS en metingen van kinderlijke ontwikkeling en procesvariabelen bij leid(st)ers (o.a. Harms, Clifford, 1983; MacCartey et al., 1982).

In 1988 zijn verschillende onderzoeken naar de psychometrische eigenschappen van de ITERS uitgevoerd. Er zijn drie betrouwbaarheidsmetingen gedaan: 'interrater reliability', 'test-retest reliability' en 'internal consistency'. De Spearman correlatiecoëfficiënt voor 'interrater reliability' voor de totale schaal was .84 en de coëfficiënten voor de subschalen varieerden van .58 tot .89. De Spearman correlatiecoëfficiënt voor de test-hertest betrouwbaarheid van de totale schaal was .79 en varieerde voor de subschalen van .58 tot .76. Voor de meting van de 'internal consistency' was Cronbach's Alfa voor de totale schaal .83. De scores van de subschalen varieerden substantieel. Daarnaast werden er drie verschillende onderzoeken gedaan naar de validiteit, namelijk één naar de 'criterion validity' (83% percentage overeenstemming tussen observatoren en experts) en twee naar de 'content validity'. Een item-voor-item vergelijking tussen de ITERS en 7 andere veelgebruikte instrumenten voor kwaliteitsmeting van baby-/dreumesopvang werd uitgevoerd. In totaal kwam 82% van de items bij de ITERS ook in andere instrumenten voor. En de ITERS dekt een gemiddelde van 75% van de items uit de andere instrumenten. Vijf Amerikaanse kinderopvangexperts gaven op een 5-puntsschaal aan wat ze het belang vonden van de verschillende items. De gemiddelde score was 4.3 met gemiddelden voor de individuele items variërend van 3.0 tot 5.0 (Harms, Cryer & Clifford, 1990).

De procedure voor afname en scoring was als volgt: Voordat er daadwerkelijk tot observeren kon worden overgegaan zijn beide instrumenten eerst vertaald. Dit om een voldoende eenduidige interpretatie te verkrijgen bij het scoren in de praktijk. Hoewel onze voorkeur er naar uitging om het instrument, ten tijde van het onderzoek, zoveel mogelijk intact te laten, in verband met de internationale vergelijkbaarheid, bleken voor een aantal items aanpassingen noodzakelijk. Bijvoorbeeld blijkt de ECERS niet zonder meer van toepassing op de naschoolse opvang, zodat item 26, "Dagindeling", voor deze opvangvorm een eigen item heeft gekregen.

Er zijn vier observatoren plus de trainer betrouwbaar gemaakt op beide instrumenten. Na een uitgebreide lezing en bespreking van alle items heeft men de trainingsvideobanden bekeken. Daarna zijn de observatoren en de trainer op proefronde het veld ingegaan. Bij elke proefsessie waren twee observatoren en de trainer aanwezig.

Overeenstemming tussen de observatoren en de trainer werd berekend met behulp van Cohens Kappa (N.B.: een verschil van één schaalpunt werd als gelijke score behandeld).

Voor de ECERS werden de volgende waarden gevonden: observator 1 .83, observator 2 .79, observator 3 .74 en observator 4 .73. En voor de ITERS: observator 1. .81, observator 2 .93, observator 3 .78 en observator 4 .86.

Op basis van deze resultaten zijn de observatoren daadwerkelijk gaan observeren. Tijdens de twee ronden van de dataverzameling (voor en na de zomervakantie '95) werd de tussentijdse betrouwbaarheid op dezelfde wijze vastgesteld. De betrouwbaarheid is bij de eerste tussentijd-

se check steeds tussen de trainer en de observatoren berekend. Bij de tweede ronde is deze tweemaal op deze wijze berekend en voor observator 1 en observator 4 met elkaar. De resultaten van de eerste ronde varieerden van .77 tot .90 en van de tweede ronde van .71 tot .93.

Voor de observatie van aspecten van groepsopvoeding is de ECERS gebruikt bij peuter-groepen (2-4 jaar/1,5-4 jaar), bij verticale groepen (0-4 jaar) en bij de naschoolse opvang. De ITERS is gebruikt voor groepen met alleen kinderen in de leeftijd tot 30 maanden.

De observaties zijn alle in de ochtend uitgevoerd, behalve die van de naschoolse opvang. Deze groepen werden zoveel mogelijk op de woensdagmiddag geobserveerd. De observatoren waren van ongeveer 8.00/8.30 tot 12.00/12.30 aan het observeren. Daarna besteedden ze ongeveer een half uur aan het stellen van vragen over zaken die niet konden worden geobserveerd. De analyse van de ECERS en ITERS uitkomsten in de 43 groepen van de kindercentra gaf zeven schalen voor beide instrumenten te zien, namelijk: Aankleding, Persoonlijke verzorging, Leren en creativiteit, Taal, Sociale interactie, Programmastructuur en Stafvoorzieningen. Een Principale Componenten analyse op deze zeven schalen leidde tot een sterke eerste component (37% verklaarde variantie) waarop de schalen hoog laadden: ladingen van .48 voor Sociale interactie, tot .69 voor Leren en Creativiteit. Stafvoorzieningen viel hierbij uit de boot. Overigens maken scores voor Stafvoorzieningen zelden deel uit van de eindscore op de ECERS en ITERS (zie bijvoorbeeld Scarr et al., 1994). De eindscore voor kwaliteit werd aldus gebaseerd op 6 schalen. De alfa betrouwbaarheid van deze kwaliteitsindex bedroeg .65.

Voor de 15 groepen uit de naschoolse opvang bleek dezelfde analyse een belangrijk verschil met de kindercentra aan het licht te brengen. Persoonlijke verzorging bleek in dit geval negatief gecorreleerd met de overige schalen (zie Tabel 14) en kon daarom niet in de kwaliteitsindex meegenomen worden. De alfa betrouwbaarheid van de op de resterende vijf schalen gebaseerde index was .91. Een mogelijke verklaring voor de verschillende rol van Persoonlijke verzorging in kindercentra en in de naschoolse opvang is het leeftijdsverschil van de betrokken kinderen. De oudere kinderen uit de naschoolse opvang hebben een *ander type* verzorging nodig dan de babies en peuters uit de kindercentra.

Tabel 14

Correlaties tussen de ECERS/ITERS schalen voor kinderdagverblijven ($N = 43$; onderste deel) en naschoolse opvang ($N = 15$; bovenste deel)

ECERS/ ITERS	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Meubilering	-	-.29	.76	.53	.52	.77	.44	.81
2. Persoonlijke Zorg	.16	-	-.42	-.27	-.49	-.32	-.10	-.42
3. Leeractiviteiten	.65	.25	-	.59	.74	.75	.54	.88
4. Taal	.13	.40	.28	-	.71	.78	.04	.84
5. Sociale Interactie	.31	.08	.07	.19	-	.73	.26	.87
6. Programma	.00	.42	.11	.26	.31	-	.27	.93
7. Stafvoorzieningen	-.15	.42	-.14	.24	.06	.05	-	.35
8. Kwaliteit	.57	.66	.59	.62	.54	.64	.14	-

3.2.4 Arnett-schaal

Naast de ECERS en de ITERS werd voor de observatie van de interactie tussen professionele opvoeder en kind ook gebruik gemaakt van de Leidster Interactie Schaal (LIS), een bewerking van Arnett's Caregiver Interaction Scale (CIS; Arnett, 1989). Bij de observatie van de kwaliteit van het gedrag van professionele opvoeders in de kinderopvang wordt inmiddels regelmatig gebruik gemaakt van de combinatie ECERS/ITERS en Arnett's interactieschaal (vgl. o.a. Tietze et al., 1996; Helburn, 1995). Bij de Arnett-schaal wordt de kwaliteit onderzocht door te focussen op wat het kind dagelijks ervaart (zie 3.2.3).

De oorspronkelijke versie van het instrument bevat 26 items waarin vier dimensies worden onderscheiden:

- *Positive Interaction* (warmte en enthousiasme van de leidster; afstemming op het ontwikkelingsniveau van het kind). Typerende items zijn: "Moedigt de kinderen aan nieuwe dingen te proberen", "Luistert aandachtig wanneer de kinderen tegen haar praten".

- *Punitiveness* (kritische, onvriendelijke, norse houding jegens de kinderen). Typerende items zijn: "Met dreigementen probeert ze de kinderen in het gareel te houden", "Lijkt onnodig streng wanneer ze de kinderen een uitbrander geeft of iets verbiedt".

- *Permissiveness* (een (te) toegelijke, soepele benadering tegenover kinderen die zich 'misdragen'). Typerende items zijn: "Houdt de kinderen niet zorgvuldig in de gaten", "Wijst kinderen niet terecht als ze zich misdragen".

- *Detachment* (niet geïnteresseerd in de kinderen, betrokkenheid bij andere activiteiten). Typerende items zijn: "Lijkt afstandelijk en weinig betrokken op de kinderen", "Lijkt niet geïnteresseerd in de activiteiten van de kinderen".

Op elk van de 26 items wordt het gedrag van de professionele kinderopvangwerker beoordeeld op een 4-puntsschaal, lopend van "helemaal niet", "enigszins", "in redelijke mate" tot "zeer sterk".

Wat betreft de procedure van afname en scoring van de Arnett-schaal, het instrument is in combinatie met de ECERS en de ITERS afgenomen bij leidsters van kindercentra en naschoolse opvang. Bij de gastouders en oppasouders is de Arnett-schaal in combinatie met de Ericksonschalen afgenomen. Aangezien het instrument pas op het laatste moment aan het onderzoek is toegevoegd, heeft er vooraf geen training van de vier observatoren plaatsgevonden. Tijdens de twee ronden van de gegevensverzameling (voor en na de zomervakantie '95) werd de tussentijdse betrouwbaarheid (maximaal 1 punt verschil) voor de vier observatoren berekend. De resultaten van de eerste ronde varieerden van .80 tot 1.0 (Cohens Kappa) en van de tweede ronde van .89 tot .95 (Cohens Kappa).

In deze studie liet de principale componenten analyse op de 26 items twee factoren zien: *Autoritair opvoeden* en *Stimulerend opvoeden*, waarvan bij de analyses gebruik is gemaakt. De ladingen van de 13 items op de factor Autoritair opvoeden varieerden van .49 tot .78, en de alfa betrouwbaarheid was .89. De ladingen van de 13 items op de factor Stimulerend opvoeden varieerden van .35 tot .83, met een alfa betrouwbaarheid van .90.

3.2.5 Samenvattend overzicht van concepten en meetinstrumenten

Achtergrondvariabelen			
Concepten	Definitie	Instrument	Bron
Achtergrond-kenmerken	geslacht, leeftijd, religie opleiding, aantal kinderen	Demografische Vragenlijst	M/V/ L/G/O
Opvoedingsdoelen			
Concepten	Definitie	Instrument	Bron
Opvoedingsdoelen	door de opvoeder wenselijk geachte en na te streven 'eindsituatie' met betrekking tot de ontwikkeling van het kind: 1. Conformiteit 2. Autonomie 3. Prestatie 4. Sociaal gevoel	Vragenlijst naar opvoedingsdoelen	M/V/ L/G/O
Opvoedingsgedrag			
Concepten	Definitie	Instrument	Bron
Ondersteuning	Responsiviteit: de mate van alert- heid waarmee de opvoeder reageert op behoeften, signalen en gesteld- heid van het kind Affectie-expressie: de mate waarin de opvoeder in de opvoeding gebruik maakt van voelbare en waarneembare uitingen van positieve affectie en genegenheid.	Nijmeegse Opvoedingsvragenlijst	M/V/ L/G/O
Emotionele Ondersteuning	de mate waarin de opvoeder waardering heeft voor en emotionele ondersteuning geeft aan het kind	Erickson observatie rating schaal	M/V/ G/O
Autoritaire Controle	Machtsuitoefening: de mate waarin de opvoeder dreigt met fysieke of niet- fysieke straffen, gedrag van het kind afwijst of beschuldigende vragen stelt Striktheid: de mate waarin de opvoeder restricties, strikte regels en beperkingen oplegt en van het kind zelfstandig en verantwoordelijk gedrag eist	Child Rearing Practices Report	M/V/ L/G/O
Vijandigheid	de mate van uitingen van boosheid, het negeren of afwijzen van het kind door de opvoeder	Erickson observatie rating schaal	M/V/ G/O
Autoritatieve controle	Reasoning: de mate waarin de opvoeder door middel van uitleg een vrijwillige instemming met haar/zijn wensen probeert te krijgen Demandingness: de mate waarin de opvoeder het kind aanzet tot zelfstandig gedrag, suggesties geeft ten aanzien van taak- gedrag of gedragsalternatieven aanreikt	Child Rearing Practices Report	M/V/ L/G/O

Respect voor Autonomie	de mate waarin de opvoeder respect heeft voor de autonomie van het kind en actief is in het aanmoedigen van de autonomie van het kind	Erickson observatie rating schaal	M/V/ G/O
Structuur en grenzen stellen	de mate waarin de opvoeder de leiding heeft en haar/zijn verwachtingen duidelijk maakt aan het kind	Erickson observatie rating schaal	M/V/ G/O
Kwaliteit van instructie	de mate waarin de opvoeder de situatie structureert voor het kind en de mate waarin het kind hulp krijgt bij het oplossen van de taak	Erickson observatie rating schaal	M/V/ G/O
Zelfvertrouwen van de opvoeder	de mate waarin de opvoeder lijkt te geloven dat hij/zij succesvol kan samenwerken met het kind	Erickson observatie rating schaal	M/V/ L/G/O
Kwaliteit van opvang geboden door professionele opvoeders	de mate waarin specifieke kenmerken van groepsopvoeding (ondersteunen van de sociale en emotionele ontwikkeling, creëren/handhaven van gezonde en veilige (leer)omgeving, creëren van positieve en productieve relaties met het gezin, bevordering van lichamelijke en intellectuele competentie) van invloed zijn op de kwaliteit van groepsopvoeding	ECERS/ITERS Observatie Schaal	L
Kwaliteit van de interactie tussen professionele opvoeder en kind	de mate waarin professionele opvoeders in hun interactie met het kind autoritair en stimulerend opvoeden	Arnett Interactie Schaal	L/G/O

Opvoedingsopvattingen

Concepten	Definitie	Instrument	Bron
Complexiteit van redeneren	het niveau van redeneren over kinderen, de opvoeder-kind relatie en het opvoederschap	Parental and Childrearing Awareness Interview	M/V/ L/G/O

Pedagogische afstemming

Concepten	Definitie	Instrument	Bron
Kwaliteit van de relatie tussen professionele opvoeder en ouder	de mate waarin men elkaar begrijpt en op elkaar betrokken is (empathie), de mate waarin men elkaar waardeert en zich inzet voor elkaar (pos.gezindheid) de mate waarin men elkaar afkeurt, onverschillig is (neg. gezindheid) de mate waarin men zichzelf kan zijn of onwennig en angstig is (incongruentie)	Parent Caregiver Relationship Inventory	M/V/ L/G/O
Kwaliteit van de relatie tussen professionele opvoeder en kind	de mate waarin men elkaar begrijpt en op elkaar betrokken is (empathie), de mate waarin men elkaar waardeert en zich inzet voor elkaar (pos.gezindheid) de mate waarin men elkaar afkeurt, onverschillig is (neg. gezindheid) de mate waarin men zichzelf kan zijn of onwennig en angstig is (incongruentie)	Child Caregiver Relationship Inventory	M/V/ L/G/O
Tevredenheid	de mate van tevredenheid over de relatie kind - professionele opvoeder	Tevredenheidsschaal	M/V/ L/G/O

Tevredenheid	de mate van tevredenheid over informatie-uitwisseling tussen ouder - professionele opvoeder	Tevredenheidsschaal	M/V/ L/G/O
Kwaliteit van de communicatie	de mate waarin de kwaliteit van de communicatie beoordeeld wordt vanuit een door de drie opvoeders gedeeld perspectief	Communicatie schaal	M/V/ L/G/O
Welbevinden van het kind	de mate van welbevinden van het kind in de opvangvoorziening, beoordeeld door ouders en professionele opvoeders	Welbevinden schaal	M/V/ L/G/O

Opvoedingsondersteuning

Concepten	Definitie	Instrument	Bron
Verkregen voorbereiding tijdens vooropleiding	inventarisatie van taken waarvan professionele opvoeders vinden dat ze door hun vooropleiding niet voldoende zijn voorbereid	Vragenlijst Opvoedingsondersteuning	L/G
Behoeftte aan opleiding, training en begeleiding bij opvoedende taken	inventarisatie van taakgebieden waarover begeleiding en ondersteuning gevraagd wordt	Vragenlijst Opvoedingsondersteuning	L/G
Vormen van deskundigheidsbevordering	inventarisatie van vormen van deskundigheidsbevordering en de mate van tevredenheid daarover	Vragenlijst Opvoedingsondersteuning	L/G

M/V = moeder/vader

L/G/O = leidster/gastouder/oppas

4 RESULTATEN

4.1 INLEIDING

Begonnen wordt met een beschrijving van de resultaten van het **surveyonderzoek**. Deze verschaffen informatie over verschillen en overeenkomsten in de opvattingen van moeders, vaders en professionele opvoeders op het gebied van opvoedingsgedrag en -stijl, opvoedingsdoelen en de communicatie tussen ouders en professionele opvoeders. Tevens wordt aandacht besteed aan de behoefte van professionele opvoeders aan ondersteuning bij hun opvoedende taken.

De gegevens zijn zodanig bewerkt en geanalyseerd dat de belangrijke vraag naar de **mate van onderlinge afstemming** tussen de verschillende opvoeders zo goed mogelijk kon worden beantwoord. Daartoe zijn de hier gepresenteerde analyses overwegend op *schaalniveau* uitgevoerd. Dit is ook van belang om de relatie tussen afstemming en diverse opvoedingsdimensies nader te kunnen exploreren.

In tweede instantie zijn, onder gebruikmaking van de gegevens uit de **dieptestudie**, bepaalde aspecten van de onderlinge afstemming aan een nader onderzoek onderworpen. Daarnaast is gekeken naar de samenhang tussen de mate van onderlinge afstemming en bepaalde aspecten van de (proces)kwaliteit van de kinderopvang.

4.2 RESULTATEN SURVEY

De afstemming tussen ouders en professionele opvoeders wordt in eerste instantie beschreven aan de hand van een vergelijking tussen de gemiddelden van de diverse opvoeders op de kernvariabelen. Vervolgens wordt de afstemming bekeken vanuit het perspectief van de *samenhang tussen de scores* op deze kernvariabelen. Analyse van deze samenhang geeft de meeste informatie over de mate waarin de opvattingen en gedragingen van de ouders overeenkomen met die van de professionele opvoeders. Vervolgens wordt de samenhang tussen (de mate van) afstemming en een aantal andere kernvariabelen nader geanalyseerd. Daarna wordt de behoefte van professionele opvoeders aan ondersteuning bij hun opvoedende taken onder de loep genomen.

4.2.1 Afstemming tussen opvoeders: gemiddelde verschillen

De mate van afstemming tussen de drie opvoeders (moeder, vader en professionele opvoeder) kan, zoals reeds werd opgemerkt, op tweeërlei wijze worden geanalyseerd: door te kijken naar *gemiddelden* en naar *correlaties*. In Tabel 15 wordt voor de vier opvangsoorten een overzicht gegeven van gemiddelden en standaarddeviaties met betrekking tot opvoedingsstijl, de relatie kind-professionele opvoeder, de relatie ouder-professionele opvoeder en opvoedingsdoelen.

Bij de analyse van de verschillen tussen de vier opvangsoorten is steeds rekening gehouden met de mogelijke invloed van de volgende kenmerken: aantal uren kinderopvang, sociaal-economische status van de ouders en het aantal ervaringsjaren van de professionele opvoeder. Uit de resultaten van een multivariate co-variantieanalyse met herhaalde metingen ('repeated measures MANCOVA') kwam naar voren dat opvoeders onderling significant verschilden op de volgende variabelen: ondersteuning, autoritatieve controle, beoordeling van de kwaliteit van de professionele opvoeder-kind relatie (CCRI), de tevredenheid over de relatie kind-professionele opvoeder, kwaliteit van de relatie professionele opvoeder-ouder (PCRI) en de opvoedingsdoelen conformisme, sociaal gevoel, autonomie en prestatie (de exacte toet-

Tabel 15

Gemiddelden en standaarddeviaties van opvoedingsstijlen, de relatie kind-prof. opvoeder, de relatie ouder-prof. opvoeder en opvoedingsdoelen in 4 soorten kinderopvang

SOORT OPVANG	KDV		NSO/BSO		GOB		INFORMEEL		TOTAAL	
	<u>M</u>	<u>SD</u>	<u>M</u>	<u>SD</u>	<u>M</u>	<u>SD</u>	<u>M</u>	<u>SD</u>	<u>M</u>	<u>SD</u>
<u>opvoedingsstijl</u>										
Ondersteuning ¹⁾										
prof.	5.0	(.53)	4.6	(.67)	5.1	(.58)	5.0	(.57)	5.0	(.56)
moeder	5.4	(.42)	5.3	(.42)	5.4	(.43)	5.3	(.43)	5.3	(.42)
vader	5.1	(.49)	4.9	(.61)	5.1	(.45)	5.1	(.50)	5.0	(.50)
Autoritair ²⁾										
prof.	2.8	(.60)	2.8	(.68)	3.1	(.74)	3.0	(.58)	2.9	(.62)
moeder	2.9	(.60)	3.1	(.61)	3.2	(.59)	2.8	(.49)	3.0	(.59)
vader	3.0	(.67)	3.2	(.65)	3.1	(.53)	2.8	(.65)	3.0	(.66)
Autoritatief ³⁾										
prof.	5.1	(.42)	4.9	(.43)	5.1	(.60)	4.9	(.41)	5.0	(.44)
moeder	5.1	(.37)	5.0	(.30)	5.1	(.31)	5.0	(.31)	5.1	(.36)
vader	5.0	(.42)	4.9	(.41)	5.0	(.46)	4.9	(.38)	5.0	(.42)
<u>kind-prof. opvoeder</u>										
Kwaliteit relatie ⁴⁾										
prof.	5.4	(.44)	5.3	(.55)	5.5	(.47)	5.5	(.33)	5.4	(.45)
moeder	5.4	(.48)	5.2	(.46)	5.6	(.31)	5.4	(.36)	5.4	(.46)
vader	5.3	(.51)	5.1	(.67)	5.5	(.49)	5.4	(.47)	5.3	(.53)
tevredenheid ⁵⁾										
prof.	4.1	(.31)	4.1	(.38)	4.2	(.37)	4.1	(.24)	4.1	(.32)
moeder	4.3	(.39)	4.1	(.38)	4.4	(.41)	4.2	(.35)	4.3	(.39)
vader	4.2	(.44)	4.0	(.48)	4.4	(.42)	4.2	(.45)	4.2	(.45)
<u>ouder-prof.opvoeder</u>										
kwaliteit relatie ⁶⁾										
prof.	5.0	(.53)	5.0	(.68)	5.2	(.78)	5.3	(.51)	5.1	(.57)
moeder	5.0	(.54)	4.8	(.62)	5.2	(.49)	5.0	(.58)	5.0	(.55)
vader	4.8	(.55)	4.6	(.65)	4.6	(.77)	4.8	(.52)	4.8	(.58)
tevredenheid uitw. info										
prof.	4.1	(.41)	4.0	(.41)	4.3	(.38)	4.3	(.41)	4.1	(.42)
moeder	4.1	(.52)	3.9	(.51)	4.3	(.52)	4.2	(.62)	4.1	(.53)
vader	4.0	(.52)	3.9	(.45)	4.2	(.61)	4.2	(.37)	4.0	(.51)
<u>Opvoedingsdoelen</u>										
Conformiteit ⁷⁾										
prof.	4.0	(.59)	3.9	(.45)	4.1	(.71)	3.9	(.71)	4.0	(.60)
moeder	3.7	(.72)	3.6	(.70)	3.9	(.62)	3.5	(.74)	3.7	(.72)
vader	3.6	(.81)	3.7	(.78)	3.9	(.79)	3.2	(.62)	3.6	(.80)
Prestatie ⁸⁾										
prof.	2.6	(.66)	2.4	(.60)	3.1	(1.02)	3.2	(.93)	2.7	(.73)
moeder	3.1	(.78)	3.2	(.84)	3.0	(.79)	3.3	(.87)	3.1	(.79)
vader	3.3	(.89)	3.4	(.92)	3.1	(.99)	3.3	(.79)	3.3	(.89)
Sociaal gevoel ⁹⁾										
prof.	4.6	(.60)	4.7	(.50)	4.4	(.72)	4.4	(.72)	4.6	(.61)
moeder	4.4	(.63)	4.3	(.60)	4.4	(.71)	4.3	(.77)	4.4	(.64)
vader	4.3	(.65)	4.2	(.79)	4.4	(.69)	4.4	(.66)	4.3	(.66)
Autonomie ¹⁰⁾										
prof.	4.8	(.71)	4.9	(.56)	4.5	(.98)	4.6	(.89)	4.8	(.73)
moeder	4.9	(.79)	5.0	(.77)	4.7	(.76)	5.0	(.76)	4.9	(.78)
vader	4.9	(.77)	4.8	(.99)	4.8	(.78)	5.0	(.65)	4.9	(.79)

vervolg Tabel 15 op pag. 55

Vervolg Tabel 15:

Noten: resultaten van multivariate 'repeated measures' covariantie-analyse; covariaten: aantal uren opvang, SES ouders en ervaringsjaren prof. opvoeder

Hoofdeffecten:

- 1) Hotellings $T=.20$; $F(2,393)=39.23$; $p<.001$
- 3) Hotellings $T=.04$; $F(2,393)= 8.65$; $p<.001$
- 4) Hotellings $T=.02$; $F(2,364)= 4.47$; $p<.01$
- 5) Hotellings $T=.02$; $F(2,361)= 4.47$; $p<.01$
- 6) Hotellings $T=.14$; $F(2,352)=25.60$; $p<.001$
- 7) Hotellings $T=.07$; $F(2,398)=13.86$; $p<.001$
- 9) Hotellings $T=.03$; $F(2,398)= 5.07$; $p<.01$
- 10) Hotellings $T=.02$; $F(2,398)= 3.97$; $p<.05$

Hoofdeffect + interactie:

- 8) resp. Hotellings $T=.06$; $F(2,398)=11.17$ en Hotellings $T=.04$; $F(6,794)=2.72$; $p<.05$
 - 2) Alleen interactie: Hotellings $T=.03$; $F(6,776)=2.22$; $p<.05$
-

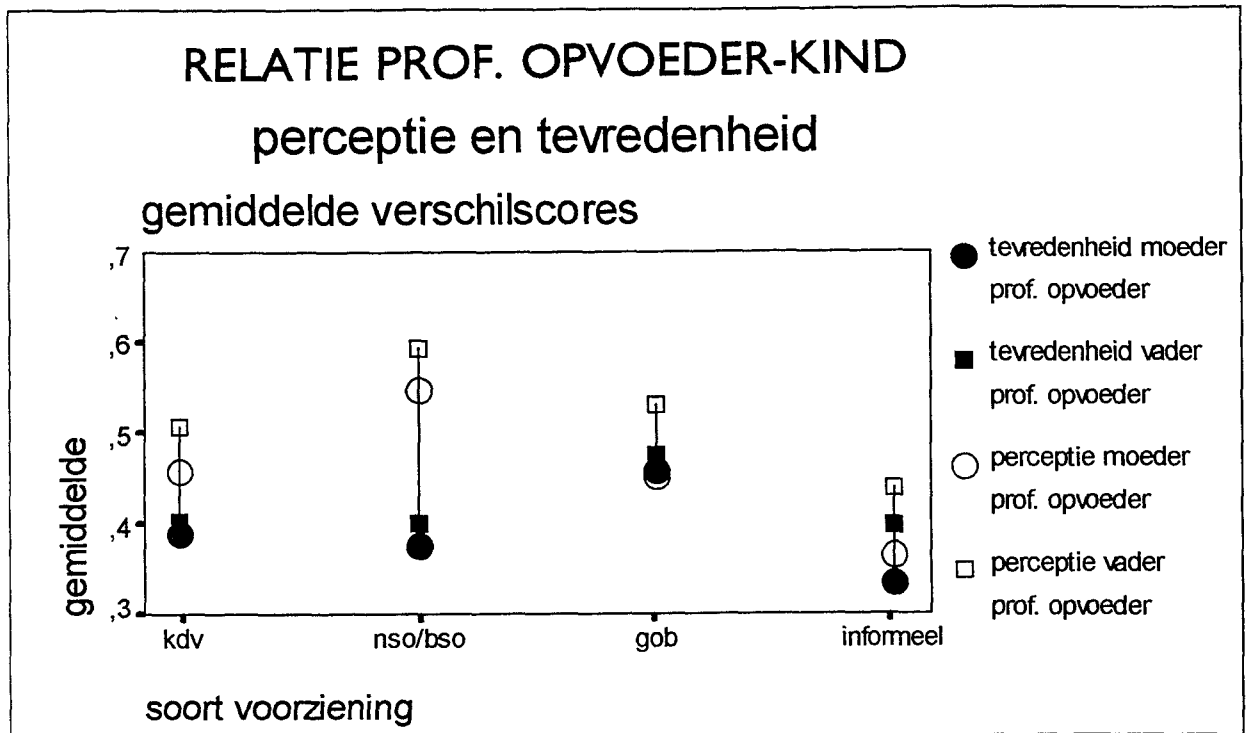
singsresultaten staan onderin Tabel 15). Bij prestatie werd naast het hoofdeffect ook een significant interactie-effect gevonden, terwijl bij autoritaire controle alleen een significant interactie-effect werd aangetroffen. Beide interacties geven aan dat de verschillen tussen de drie opvoeders op deze variabelen *niet in elke opvangsoort dezelfde zijn*.

Zo bleek de oppas thuis meer autoritair dan de ouders, terwijl in de andere opvangsoorten het omgekeerde gold. De voor het opvoedingsdoel 'prestatie' gevonden verschillen zijn het kleinst in de gastouderopvang en het informeel circuit. Bij de KDV's en in de NSO leggen de ouders meer nadruk - vaders sterker dan moeders - op prestatie dan de professionele opvoeders. Bij de overige hoofdeffecten bleken de tussen de opvoeders gevonden verschillen in de vier groepen ongeveer hetzelfde, hetgeen wil zeggen dat in alle soorten opvang moeders ondersteuning en autoritatieve controle meer leken te benadrukken dan vaders en professionele opvoeders. Professionele opvoeders leken minder autoritair te zijn dan ouders behalve, zoals we al zagen, in het geval van de oppas thuis. De kwaliteit van de professionele opvoeder-kind relatie werd door vaders wat lager ingeschat dan door de andere opvoeders. Ouders waren meer tevreden over de professionele opvoeder-kind relatie dan de professionele opvoeders zelf, terwijl de professionele opvoeders de kwaliteit van de relatie met de ouders (PCRI) hoger waardeerden dan de ouders zelf.

Van de opvoedingsdoelen wordt 'autonomie' het belangrijkste gevonden, gevolgd door 'sociaal gevoel', 'conformiteit' en - als laatste - 'prestatie'.

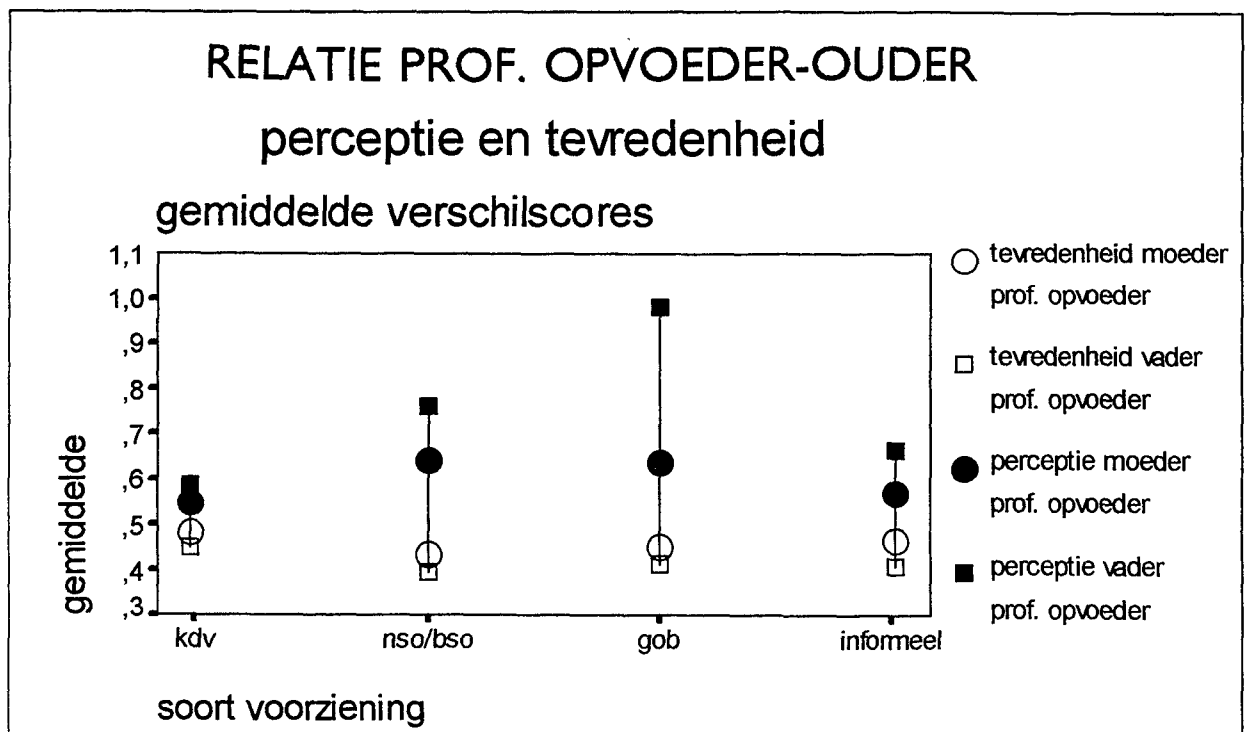
Dit geldt zowel voor ouders als voor professionele opvoeders. Deze bevindingen komen praktisch volledig overeen met de door Rispens c.s. (1996) gerapporteerde resultaten in het recent afgesloten onderzoek "Opvoeden in Nederland". Verschillen *binnen elk opvoedingsdoel afzonderlijk* geven aan dat conformiteit en sociaal gevoel door professionele opvoeders wat meer worden benadrukt, terwijl autonomie en prestatie bij de ouders wat hoger scoren.

In Figuur 1 worden de discrepanties tussen professionele opvoeders en ouders weergegeven als gemiddelde verschil-scores. Zoals uit de figuur kan worden afgeleid bestaat er vooral bij de naschoolse opvang verschil tussen ouders en leidsters wat betreft hun perceptie van de kwaliteit van de relatie tussen kind en professionele opvoeder (CCRI) en zijn er eveneens verschillen in kinderdagverblijven en gastouderopvang. Discrepanties in tevredenheid over de relatie tussen professionele opvoeder en kind zijn minder uitgesproken, behalve bij de gastouderopvang.

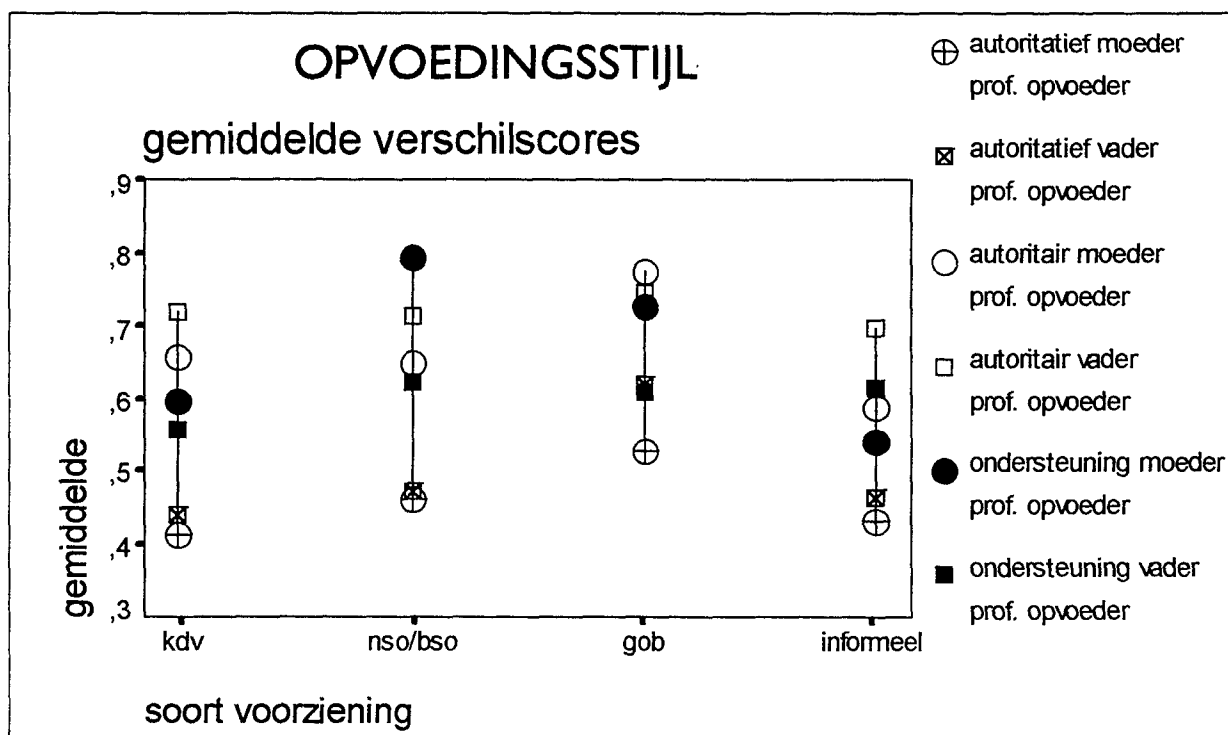
Figuur 1. Relatie professionele opvoeder-kind: Perceptie en tevredenheid

Ook de PCRI (zie Figuur 2) laat hier verschillen zien, namelijk in de perceptie van de kwaliteit van de relatie tussen ouders en professionele opvoeders, met name bij de vaders. Ouders en professionele opvoeders verschilden overigens niet in hun tevredenheid over de uitwisseling van informatie.

Figuur 2. Relatie professionele opvoeder-ouder: Perceptie en tevredenheid

In Figuur 3 worden de absolute discrepantiescores in opvoedingsstijl weergegeven. Ten aanzien van ondersteuning en autoritaire controle zijn de discrepanties tussen ouders en professionele opvoeders aanzienlijk, terwijl de verschillen voor autoritatieve controle gering blijken.

Figuur 3. Verschillen in opvoedingsstijl

4.2.2 Afstemming tussen opvoeders: correlatieve analyses

Tabel 16 bevat de correlaties tussen de scores van professionele opvoeders en ouders op opvoedingsstijl, de relatie kind-professionele opvoeder, de relatie ouder-professionele opvoeder en opvoedingsdoelen. Terwijl de hierboven besproken verschillen in gemiddelden betrekking hebben op het absolute niveau van schaalscores, laten de gepresenteerde correlaties zien in welke mate de posities van de drie betrokken opvoeders in feite overeenstemmen.

Met betrekking tot de door ons onderzochte *opvoedingsstijlen* blijken de ouders onderling steeds significant overeen te stemmen, met correlaties lopend van .32 voor 'ondersteuning' tot .71 voor 'autoritaire controle'. In slechts één geval is er sprake van een significante, zij het geringe, correlatie tussen ouders en professionele opvoeder, namelijk bij autoritatieve controle: resp. .17 voor moeder-professionele opvoeder en .12 voor vader-professionele opvoeder (alleen in de KDV's). Voor de *opvoedingsdoelen* geldt nagenoeg hetzelfde, zij het dat in een tweetal gevallen vader en moeder niet significant overeenstemmen: correlaties van .20 voor conformiteit (NSO) en .22 voor sociaal gevoel (informeel circuit). Voor het overige lopen de correlaties uiteen van .30 tot .65, beide voor 'prestatie'. Ook in dit geval is slechts één correlatie tussen ouders en professionele opvoeder significant, namelijk .40 (vader-professionele opvoeder, informeel circuit). Ten aanzien van de *tevredenheid* over de *professionele opvoeder-kind relatie* lopen de correlaties tussen de ouders uiteen van .47 tot .72; op meer bescheiden niveau is er in de KDV's een samenhang tussen moeder en prof. (.09) en tussen vader en professionele opvoeder in de NSO (.31). In de beoordeling van de professionele opvoeder-kind relatie lopen

de correlaties tussen de ouders van .11 (niet significant, gastouderopvang) tot .65; ook hier worden tussen ouders en professionele opvoeders een aantal significante samenhangen gevonden.

Uit de correlaties komt aldus duidelijk naar voren dat moeders en vaders meer op elkaar zijn afgestemd dan op de professionele opvoeder, een op zich niet verwonderlijk gegeven. Opvoedingsstijlen en -opvattingen van professionele opvoeders stemden over het algemeen niet significant overeen met die van de ouders. Hetzelfde patroon doet zich voor bij de opvoedingsdoelen.

Ten aanzien van de kwaliteit van de relatie ouder-professionele opvoeder (PCRI) en met name de tevredenheid over de uitwisseling van informatie lopen de meningen van ouders en professionele opvoeders nog het minst uiteen.

4.2.3 De samenhang van afstemming met andere variabelen

Voor een nadere analyse van de hiervoor geconstateerde verschillen in afstemming tussen de bij het kind betrokken opvoeders is in eerste instantie gekeken naar de betekenis van *discrepanties in opvoedingsstijl*. Wij waren daarbij vooral geïnteresseerd in de mogelijke gevolgen van extreme verschillen tussen de opvoeders. De gevonden discrepanties werden daartoe in drie categorieën onderverdeeld:

- een *negatieve discrepantie-classificatie* (d.w.z. de professionele opvoeder was *minder* autoritair, autoritair of ondersteunend dan de ouders) werd toegewezen aan de 25% laagste scores;
- een *positieve discrepantie-classificatie* (de professionele opvoeder was *meer* autoritair, autoritair of ondersteunend dan de ouders) werd toegewezen aan de 25% hoogste scores;
- een *gemiddelde discrepantie-classificatie* werd toegekend aan de middelste 50% van de scores.

De proefpersonen in de drie categorieën waren evenredig verdeeld over de vier soorten opvang.

Met name is gekeken naar de invloed van discrepanties in opvoedingsstijl op het *welbevinden van het kind* in de opvangsituatie, een variabele die gebaseerd is op de waarnemingen van moeder, vader en professionele opvoeder (zie § 3.1.2).

In Tabel 17 worden de gemiddelden en standaardafwijkingen van het welbevinden van het kind in elk van de drie classificaties gegeven. Het welbevinden van het kind in de opvangsituatie bleek significant geringer wanneer professionele opvoeders op Ondersteuning lager scoorden dan moeders. Het welbevinden van het kind was hoger wanneer professionele opvoeders en moeders niet sterk verschilden in Autoritaire opvoedingsstijl.

Daarnaast kan de kwaliteit van de relatie tussen professionele opvoeder en ouder en hun tevredenheid over de uitwisseling van informatie van invloed zijn op het ontstaan van discrepanties. De totaalscore voor kwaliteit van de communicatie (zie § 3.1.2, blz. 38) bleek significant hoger binnen de gastouderopvang, $F(3,495) = 6.19$; $p = .0004$ en bleek tevens samen te hangen met het welbevinden van de kinderen, $r(393) = .17$; $p < .001$.

Tabel 16

Correlaties tussen scores van professionele opvoeders en ouders op opvoedingsstijl, relatie kind-prof. opvoeder, relatie ouder-prof. opvoeder en opvoedingsdoelen in 4 soorten kinderopvang

SOORT OPVANG	<u>KDV</u> moeder vader		<u>NSO/BSO</u> moeder vader		<u>GASTOUDERS</u> moeder vader		<u>INFORMEEL</u> moeder vader	
<u>Opvoedingsstijl</u>								
Ondersteuning								
prof.	.05	.02	-.04	.18	-.32	.04	.18	.02
moeder		.42***		.32*		.37*		.38**
Autoritair								
prof.	.07	.05	.16	.17	-.01	.00	.14	.06
moeder		.47***		.71***		.41*		.42**
Autoritatief								
prof.	.17**	.12*	.03	-.15	.06	.04	.11	.06
moeder		.36***		.46***		.67***		.40**
<u>Kind-prof.opvoeder</u>								
Kwaliteit relatie								
prof	.18***	.04	.13	.28*	-.20	-.05	.28*	-.09
moeder		.46***		.65***		.11		.54***
Tevredenheid uitw. info								
prof.	.09*	.03	.14	.31*	.10	-.08	.20	.18
moeder		.47***		.72***		.68***		.52***
<u>Ouder-prof.opvoeder</u>								
Kwaliteit relatie								
prof.	.17***	.11*	.18	.12	.13	.13	.21	.15
moeder		.49***		.45**		.44*		.43**
Tevredenheid uitw. info								
prof.	.12*	.19***	.03	.22	.22	.43*	.34*	.06
moeder		.51***		.35*		.56***		.47**
<u>Opvoedingsdoelen</u>								
Conformiteit								
prof.	-.01	.02	.08	.05	-.08	-.30	.05	.40**
moeder		.38***		.20		.61***		.40**
Prestatie								
prof.	.01	-.07	.03	-.06	-.27	-.27	-.14	-.10
moeder		.30***		.47***		.59***		.65***
Sociaal gevoel								
prof.	-.09	-.11	.07	-.01	-.05	-.09	.05	-.27
moeder		.37***		.48***		.48**		.22
Autonomie								
prof.	-.03	.03	.03	.02	-.16	-.27	.18	.13
moeder		.38***		.59***		.51**		.36**

Noot: Eénzijdige toetsing; * $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$

Tabel 17

Gemiddelden en sd's van Mate van Welbevinden van het kind in de opvangsituatie in groepen met negatieve, gemiddelde en positieve discrepanties in opvoedingsstijl

Discrepanties in Opvoedingsstijl	Mate van Welbevinden in opvangsituatie						<u>F</u>
	negatief		gemiddeld		positief		
	<u>M</u>	(SD)	<u>M</u>	(SD)	<u>M</u>	(SD)	
Autoritatief (Prof-Moeder) ¹⁾	8.0	(.99)	8.2	(.92)	8.1	(.99)	n.s.
Autoritatief (Prof-Vader) ²⁾	8.0	(1.0)	8.2	(.89)	8.1	(1.03)	n.s.
Autoritair (Prof-Moeder)	8.0 ^a	(1.10)	8.3 ^b	(.86)	8.0 ^a	(.95)	3.93*
Autoritair (Prof-Vader)	8.2	(.92)	8.1	(1.0)	8.2	(.91)	n.s.
Ondersteuning (Prof-Moeder)	7.9 ^a	(.95)	8.2 ^b	(.93)	8.1 ^{a,b}	(.98)	3.20*
Ondersteuning (Prof-Vader)	8.1	(.99)	8.2	(.98)	8.2	(.86)	n.s.

Noot: * $p < .05$

¹⁾ Prof-Moeder: discrepanties tussen professionele opvoeder en moeder

²⁾ Prof-Vader : discrepanties tussen professionele opvoeder en vader

^{a,b} duiden op verschillende post-hoc contrasten

In Tabel 18 zijn per opvangsoort de correlaties tussen de kwaliteit van communicatie enerzijds en verschillen in de gepercipieerde relatie tussen kind en professionele opvoeder anderzijds weergegeven. De kwaliteit van de communicatie hing niet samen met verschillen in opvoedingsstijl tussen ouders en professionele opvoeders. In alle soorten opvang hing een betere communicatie tussen ouders en professionele opvoeders echter wel samen met kleinere verschillen in de evaluatie van de interacties en relaties tussen kinderen en professionele opvoeders. De voor beide ouders gevonden samenhangen bleken in dit geval het sterkst, zowel in de kinderdagverblijven als in het informeel circuit.

Tabel 18

Correlaties tussen de kwaliteit van Communicatie en Verschillen in Evaluatie van de relatie kind-professionele opvoeder in vier soorten opvang

Verschillen in evaluatie van kind-prof.opvoeder relaties	Communicatie									
	KDV		NSO/BSO		GOB		Informeel		Totaal	
	<u>r</u>	<u>N</u>	<u>r</u>	<u>N</u>	<u>r</u>	<u>N</u>	<u>r</u>	<u>N</u>	<u>r</u>	<u>N</u>
CCRI (prof-moeder) ¹	-.35***	336	-.17	54	-.16	34	-.37**	39	-.32***	463
CCRI (prof-vader) ²	-.39***	283	-.25	43	-.42*	26	-.16	29	-.36***	381
Tevredenheid (prof-moeder)	.07	333	-.24*	53	.07	34	.10	39	.04	459
Tevredenheid (prof-vader)	-.09	285	-.52***	43	-.04	26	.13	28	-.11*	382

Noten: * $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$

¹) Discrepanties tussen professionele opvoeder en moeder

²) Discrepanties tussen professionele opvoeder en vader

4.2.4 Ondersteuning aan professionele opvoeders: gebruik, waardering en behoefte

In het onderzoek is tevens nagegaan in hoeverre leidsters en gastouders vinden dat zij voldoende op hun pedagogische taken zijn voorbereid en op welke gebieden zij meer ondersteuning zouden willen krijgen.

Op de eerste plaats hebben leidsters van kinderdagverblijven en naschoolse opvang zich uitgesproken over de mate waarin zij tijdens hun vooropleiding werden voorbereid op taken binnen hun huidige werk. De gastouders, die over het algemeen geen beroepsgerichte vooropleiding hebben gevolgd, beantwoordden deze vraag op grond van hun algemene vooropleiding, waarbij wellicht hun ervaring met het opvoeden van eigen kinderen een rol gespeeld heeft. Tabel 19 laat zien op welke taakgebieden leidsters en gastouders zich niet voldoende voorbereid vinden. Hierbij dient vermeld te worden dat alle respondenten meerdere antwoorden konden geven.

Uit de tabel blijkt dat meer dan de helft van de gastouders zich voldoende voorbereid vindt op de genoemde taken, gevolgd door de leidsters uit de naschoolse opvang met 33.8% en de leidsters uit de kindercentra met 24.1%. Opvallend is dat alle respondenten zich voldoende voorbereid achten op hun opvoedende taken en het omgaan met kinderen, zowel individueel als in groepsverband. Het begeleiden van stagiaires en vrijwilligers lijkt voor veel leidsters een taak te zijn waar ze enige moeite mee hebben. Dit is op zich niet zo vreemd aangezien deze

Tabel 19

Onvoldoende voorbereiding op taken per opvangsoort (percentages)

	KDV N=369	NSO N=65	GOB N=36
Omgaan met kinderen individueel	4.1%	3.1%	2.8%
Omgaan met kinderen in groepsverband	3.3%	1.5%	2.8%
Hanteren van een dagprogramma	3.0%	4.6%	13.9%
Het organiseren van verschillende activiteiten	6.0%	6.2%	13.9%
Taken rondom gezondheid	19.5%	13.8%	2.8%
Taken rondom preventie en observatie bij problemen	23.6%	12.3%	13.9%
Taken rondom verwijzing van ouders	23.0%	21.5%	13.9%
Taken rondom hygiëne, verzorging en voeding	8.9%	9.2%	13.9%
Opvoedende taken	1.9%	1.5%	2.8%
Rapportage over kinderen	11.1%	3.1%	5.6%
Samenwerking en overleg met ouders	19.8%	16.9%	2.8%
Team-samenwerking, overleg en beleid	16.5%	10.8%	13.9%
Taken rondom spel en ontwikkelingsmateriaal	10.6%	9.2%	5.6%
Leeftijdsgerichte creatieve bezigheden	16.5%	16.9%	11.1%
Begeleiden van stagiaires en vrijwilligers	57.7%	53.8%	---
Op alle taken voldoende voorbereid	24.1%	33.8%	55.6%

taken binnen de MBO-opleiding niet in het lespakket zijn opgenomen. Taken rondom preventie, verwijzing van ouders en samenwerking met ouders worden met name door leidsters van kindercentra vaker genoemd, terwijl de gastouders samenwerking met de ouders niet echt als een moeilijke taak ervaren.

Aspecten die *onvoldoende* aan de orde zijn geweest in de vooropleiding van leidsters of tijdens cursussen van gastouders worden in Tabel 20 weergegeven. Ook hier konden meerdere antwoorden gegeven worden.

Tabel 20

Opleidingsaspecten die onvoldoende aan de orde zijn geweest

	KDV N=369	NSO N=65	GOB N=36
Theoretische opvattingen over opvoeden	4.1%	4.6%	5.4%
Pedagogische stromingen	13.6%	15.4%	16.2%
Communicatieve vaardigheden	29.5%	24.6%	8.1%
Praktijkgerichte pedagogiek	33.1%	21.5%	2.7%
Alles voldoende aan de orde geweest	39.6%	53.8%	51.4%

Veel gastouders en leidsters van de naschoolse opvang en in iets mindere mate leidsters uit kinderdagverblijven vinden dat bovengenoemde aspecten voldoende in hun vooropleiding of binnen cursussen aan de orde zijn geweest. Praktijkgerichte pedagogiek en communicatieve vaardigheden worden door een groot deel van de overige leidsters met name genoemd als aspecten waar ze wel wat meer voorbereiding hadden willen hebben, dit in tegenstelling tot de gastouders.

Aspecten die regelmatig problemen opleveren in het werk van leidsters en gastouders staan vermeld in Tabel 21 (meerdere antwoorden waren mogelijk).

Tabel 21
Aspecten die problemen opleveren

	KDV N=369	NSO N=65	GOB N=36
Theoretische opvattingen over opvoeden	4.3%	1.5%	2.7%
Pedagogische stromingen	6.2%	3.1%	2.7%
Communicatieve vaardigheden	20.3%	12.3%	5.4%
Praktijkgerichte pedagogiek	8.4%	10.8%	2.7%
Geen problemen van welke aard	59.3%	64.6%	67.6%

Het grootste deel van de leidsters en gastouders ondervindt in het werk nauwelijks of geen problemen bij de opvoedende taken. Als er problemen ondervonden worden dan liggen die bij de leidsters met name op het communicatieve vlak. Gastouders lijken de minste problemen bij het opvoeden te ervaren.

Een overzicht van de behoefte aan begeleiding, ondersteuning of training van leidsters en gastouders bij hun opvoedende taken staat in Tabel 22 weergegeven (ook hier waren meerdere antwoorden mogelijk):

Tabel 22
Behoefte aan begeleiding en ondersteuning

Meer kennis over/ meer vaardigheden in:	KDV N=369	NSO N=65	GOB N=36
pedagogische theorieën	12.5%	10.8%	5.4%
pedagogische stromingen	19.0%	15.4%	8.1%
de praktische pedagogische omgang met kinderen	21.1%	13.8%	13.5%
het communiceren met ouders	23.8%	21.5%	5.4%
het formuleren van een pedagogisch beleid	33.1%	44.6%	10.8%
regionaal overleg met collega's	17.3%	27.7%	21.6%
geen behoefte aan ondersteuning of begeleiding	18.4%	18.5%	40.5%

Ondanks het feit dat bijna tweederde van de leidsters geen problemen bij hun uitvoerende taken ervaart, lijkt er toch wel enige behoefte te zijn aan ondersteuning en begeleiding. Zo geven met name de leidsters van de naschoolse opvang aan begeleiding te willen bij het formuleren van een pedagogisch beleidsplan. Ook regionaal overleg met collega's wordt door hen als een grotere behoefte aangegeven dan door hun collega's in de kinderdagverblijven en de gastouders. Het communiceren met ouders wordt door bijna een kwart van de leidsters genoemd als vaardigheid waar men enige ondersteuning of training bij zou kunnen gebruiken. De gastouders hebben relatief weinig behoefte aan ondersteuning of begeleiding, alleen regionaal overleg met collega-gastouders wordt door bijna 22% genoemd als behoefte.

Externe deskundigheidsbevordering: aanbod en deelname

Bijna 90% van de leidsters uit de kdvs krijgt van hun kindercentrum de gelegenheid om deel te nemen aan externe deskundigheidsbevordering. Van deze mogelijkheid heeft ongeveer 50%

wel eens gebruik gemaakt. Voor de naschoolse opvang geldt dat 75% van de leidsters de mogelijkheid aangeboden gekregen heeft voor externe deskundigheidsbevordering en 44% heeft daar ook gebruik van gemaakt. Bij de gastouders heeft bijna 60% externe deskundigheidsbevordering aangeboden gekregen, waarvan 33% gebruik heeft gemaakt van deze mogelijkheid.

Deze externe deskundigheidsbevordering is aan de leidsters van kindercentra met name gegeven door de stichting Spel en Opvoedingsvoorlichting (16%) en de Provinciale Steunpunten (15%). De leidsters van de naschoolse opvang noemen met name de Provinciale Steunpunten (12%). Slechts twee gastouders noemen de Stichting Spel en Opvoedingsvoorlichting als instantie waar zij aan deskundigheidsbevordering hebben deelgenomen.

Deze deskundigheidsbevordering was vooral gericht op kennis over en vaardigheden in de pedagogische omgang met kinderen (28%) en op vaardigheden in het communiceren met ouders (12%).

Externe deskundigheidsbevordering: vormen en tevredenheid hierover

Ongeveer 40% van de leidsters uit kindercentra en 30% van de leidsters uit de naschoolse opvang hebben wel eens een cursus gevolgd en waren daar redelijk tevreden over. Themadagen en workshops worden door leidsters relatief weinig bezocht. Voor de gastouders liggen de percentages een stuk lager, slechts 16 procent volgt wel eens een cursus, en 5% van de gastouders heeft wel eens een themadag of workshop bezocht.

Gebruik van andere vormen van deskundigheidsbevordering

In Tabel 23 staat een aantal andere bronnen van deskundigheidsbevordering vermeld en de mate waarin leidsters en gastouders hier gebruik van maken:

Tabel 23

Bronnen van deskundigheidsbevordering

	KDV N=369	NSO N=65	GOB N=36
Artikelen blad Kinderopvang	87.0%	78.5%	11.0%
Video's over opvoeding	24.4%	21.5%	14.0%
Boekjes/brochures over opvoeding	71.0%	51.0%	50.0%
Bezoek kdv/gob met specifieke werkwijze	21.0%	24.5%	11.2%
Literatuur over pedagogische stromingen	45.5%	47.6%	13.9%
Intern overleg over opvoeding	85.0%	77.0%	47.2%

Wat meteen opvalt is dat het blad Kinderopvang veel gelezen wordt door de leidsters. Boekjes en brochures over opvoeden worden zowel door de leidsters als de gastouders met grote regelmaat geraadpleegd. Intern overleg over opvoeding wordt eveneens door zowel de leidsters als de gastouders (alhoewel deze in iets mindere mate) gezien als bron voor deskundigheidsbevordering. Ook de andere informatiebronnen blijken met name door de leidsters met enige regelmaat te worden gebruikt.

Werkbegeleiding binnen werk en deelname daaraan

Ruim 70% van de kindercentraleidsters krijgt de mogelijkheid tot interne werkbegeleiding en doet daar ook aan mee. Voor de leidsters van de naschoolse opvang ligt het percentage dat de mogelijkheid krijgt tot werkbegeleiding op 68%, terwijl 58% van deze leidsters zegt daar ook daadwerkelijk aan deel te nemen. Van de gastouders krijgt 50% de mogelijkheid tot interne werkbegeleiding, maar slechts 30% doet hieraan mee.

Over het algemeen is men tevreden over de onderwerpen die binnen deze werkbepreking aan de orde zijn geweest.

Pedagogisch beleidsplan

Van de leidsters die werkzaam zijn op een kinderdagverblijf zegt ruim 60% een pedagogisch beleidsplan op schrift te hebben, 50% hiervan ervaart enige steun hieraan bij de uitvoering van hun opvoedende taken. Van de 31 leidsters van de naschoolse opvang (48%) die aangeven een pedagogisch beleidsplan te hebben, ondervindt ruim 30% enige steun hieraan. De gastouderopvang blijft achter in de formulering van een pedagogisch werkplan. Slechts 2 gastouders (6%) zijn bekend met een schriftelijk pedagogisch beleidsplan en ontlenen daar enige steun aan.

Deze resultaten sluiten voor een deel aan op de bevindingen uit het door Regioplan uitgevoerde onderzoek (Van Beckhoven & Goejer, 1993). Hieruit kwam onder andere naar voren dat leidsters meer maatschappelijke waardering voor het beroep en betere arbeidsvoorwaarden wensten. Er was ook kritiek op de opleiding: de MDGO-opleiding vond men te breed, men miste aparte 'kinderopvangklassen'. Verder was er binnen de opleiding weinig aandacht voor creatieve en communicatieve vaardigheden, evenals voor praktische vaardigheden in het omgaan met kinderen. Voor LKC-leerlingen (leerlingenwezen) was het vinden van een stageplaats moeilijk en de begeleiding liet te wensen over. Het kwam vaak voor dat leerlingen of stagiaires als invallers op de groep stonden. Leerlingen zagen de leidster veelal als een vervangende moeder in tegenstelling tot leidsters, die zichzelf verantwoordelijk beschouwden voor een deel van de opvoeding, zonder vervangende moeder te willen zijn. Leerlingen stonden over het algemeen negatief tegenover kinderopvang voor hun eigen kinderen en hadden weinig begrip voor ouders die hun kind "wegdoen". De leidsters waren minder negatief. Ook kwam naar voren dat communicatie met ouders vooral voor jonge leidsters een knelpunt vormde.

4.3 RESULTATEN KWALITATIEVE DIEPTESTUDIE

4.3.1 Inleiding

In dit onderdeel van het onderzoek is er naar gestreefd de met behulp van vragenlijsten verkregen en op zelfrapportage gebaseerde surveygegevens te verdiepen en aan te vullen. Met name is ernaar gestreefd de kwaliteit van de kinderopvang als *proces* nader in kaart te brengen. Daartoe zijn bij ouders en professionele opvoeders uitgebreide interviews afgenomen over opvattingen en attitudes over opvoeding. Daarnaast is de kwaliteit van de interacties tussen professionele opvoeders en kinderen geobserveerd en zijn de voorwaarden bestudeerd waaronder deze pedagogische interacties tot stand komen.

Door toepassing van gestandaardiseerde observatie-instrumenten voor proceskwaliteit --de Early Childhood Environment Rating Scale (ECERS; Harms & Clifford, 1980) en de Infant/Toddler Environment Rating Scale (ITERS; Harms, Cryer & Clifford, 1990)-- zijn we in staat een systematische inventarisatie van bepaalde aspecten van de kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang te maken. Doordat deze observatieschalen wereldwijd worden toegepast is tevens een vergelijking met Amerikaanse, Canadese, Zweedse, Portugese en Duitse kinderopvang mogelijk. We verwachten dat de mogelijkheden voor vergelijking in de nabije toekomst nog zullen toenemen (vgl. Dragonas, Tsiantis & Lambidi, 1995). Ook kan de kwaliteit van diverse vormen van kinderopvang met elkaar worden vergeleken. In deze studie zullen we bijvoorbeeld een eerste, globale vergelijking maken van de kwaliteit van de opvoeding in kinderdagverblijven en in de naschoolse opvang.

Een belangrijk uitgangspunt bij alle analyses is steeds de relatie tussen aspecten van de (proces)kwaliteit van de kinderopvang en de afstemming tussen professionele opvoeders en ouders geweest. Kenmerken van de in het kader van de dieptestudie onderzochte steekproef zijn in hoofdstuk 2 (zie § 2.3.4) reeds besproken. Vanwege het zeer geringe aantal bruikbare gegevens uit het informele circuit - de oppas thuis - is besloten deze verder buiten beschouwing te laten. De belangrijkste resultaten met betrekking tot de drie overige opvangvormen komen in het volgende uitgebreid aan de orde.

4.3.2 Observatie van interacties in de kinderopvang

4.3.2.1 De ECERS/ITERS schalen

De ECERS/ITERS observatieschalen geven een genuanceerd beeld van de proceskwaliteit van de kindercentra en de naschoolse opvang. Daarnaast is gebruik gemaakt van de Arnett-schalen voor de meting van pedagogisch gedrag, i.c. de kwaliteit van de interactie tussen professionele opvoeder en kind (zie volgende paragraaf). Voor de gastouderopvang is alleen gebruik gemaakt van de Arnett-schaal. In Tabel 24 zijn de gemiddelden en standaarddeviaties van de 7 schalen en van de ECERS/ITERS eindscore ('kwaliteit') weergegeven voor de 43 groepen uit de kindercentra en de 15 groepen voor naschoolse opvang.

Tabel 24

Kwaliteit van de kinderopvang in Nederland: De uitkomsten van de Early Childhood Environment Rating Scales (ECERS) en de Infant/Toddler Environment Rating Scales (ITERS)

Schaal	Kinderdagverblijf (N = 43)		Naschoolse opvang (N = 15)	
	<u>M</u>	<u>SD</u>	<u>M</u>	<u>SD</u>
ECERS/ITERS				
Kwaliteit	4.8	.61	5.1	.79
Meubilering	5.1	.98	4.6	.85
Persoonlijke zorg	4.3	1.06	4.6	.96
Leeractiviteiten	4.3	.82	4.6	.78
Taalervaringen	4.7	1.01	5.0	.91
Stafvoorzieningen*	4.9	1.08	3.7	1.49
Sociale Interactie	5.3	.97	5.3	1.05
Programmastructuur	5.2	1.24	5.9	.95

* p < .05

Opvallend is het relatief hoge niveau van kwaliteit in beide soorten groepen. De gemiddelde eindscore voor kwaliteit in de kindercentra is 4.8 (SD=.61), terwijl de gemiddelde eindscore voor de naschoolse opvang nog iets hoger is: 5.1 (SD=.79). Harms et al. (1990) noemen scores tussen 1-3 *laag*, tussen 3-5 *middelmatig* en tussen 5-7 *goed tot excellent*. Opvang van slechte kwaliteit ontbrak geheel. Een kleine meerderheid van de groepen uit de kindercentra is middelmatig, terwijl bij de naschoolse opvang juist een kleine meerderheid van goede kwaliteit kan worden genoemd. De verschillen tussen de beide opvangsoorten zijn overigens marginaal. De eindscores voor kwaliteit (gemiddelden van respectievelijk 4.8 en 5.1) zijn niet significant verschillend voor de twee vormen van opvang en dat geldt ook voor de meeste schalen. Alleen de minder relevante schaal voor Stafvoorzieningen laat een significant hogere score voor de kindercentra zien: $t(19)=2.66$; $p=.015$ (ongelijke varianties). Hieruit blijkt wellicht

dat de voorzieningen van de kindercentra wat meer professioneel zijn dan in de relatief recent opkomende naschoolse opvang.

Ook in internationaal perspectief is de proceskwaliteit van de Nederlandse kinderopvang goed te noemen. Omdat de ECERS/ITERS inmiddels al in diverse landen is toegepast, kunnen de eindscores voor kwaliteit vergeleken worden met die van steekproeven uit andere landen. In de Verenigde Staten (VS) zijn de meeste studies met de ECERS/ITERS verricht (Howes & Hamilton, 1993; Hestenes, Kontos, & Bryan, 1993; ook in Dunn, 1993; Phillips, Voran, Kisker, Howes, & Whitebook, 1994; Scarr et al., 1994; Phillipsen, Cryer, & Howes, 1995). In Tabel 25 is een overzicht gegeven van de bevindingen uit enkele omvangrijke Amerikaanse studies. Ook een Zweedse studie naar een representatieve steekproef van 40 kindercentra in Goteburg en omgeving is ter vergelijking opgenomen (Kärby & Giota, 1994; 1995). Verder is een groot-schalige Portugese studie (Tietze, Bairrao, Leal, & Rossbach, 1996) en een kleinschalig Canadees onderzoek (Schliecker, White, & Jacobs, 1991) opgenomen. Een omvangrijke Duitse studie (in 103 kindercentra) onder leiding van Tietze betreft de kinderopvang in 'oost' en 'west' Duitsland (Tietze et al., 1996; Rossbach & Tietze, 1994). Voor de verschillende steekproeven werd het gemiddelde en de standaarddeviatie meta-analytisch berekend, indien deze informatie niet expliciet in de publikatie zelf was opgenomen.

Tabel 25
Kwaliteit van kinderopvang in verschillende landen

Land	Steekproef	N ¹⁾	SES ⁴⁾	ITERS/ECERS	
				<u>M</u>	<u>SD</u>
Nederland ²⁾	- Kinderdagverblijf	43	repr.	4.8	.61
	- Naschoolse opvang	15	repr.	5.1	.79
U.S.A.	- Phillipsen et al. (1995)	398	repr.	4.0	.90
	- Scarr et al. (1994)	363	gemengd	3.5	1.05
	- Phillips et al. (1994)	50	laag	4.1	.98
	- Hestenes et al. (1993)	30	middel	4.4	.71
	- Howes & Hamilton (1993)	54	middel/ laag	4.1	1.01
	- U.S.A. Totaal	895		3.8	1.01
Canada	- Schliecker et al. (1991)	10	repr.	4.4	1.56
Portugal	- Tietze et al. (1996)	88	repr.	4.4	.63
Zweden ³⁾	- Kärby & Giota (1995)	40	repr.	4.4	.78
Duitsland ⁵⁾	- Tietze et al. (1996)	103	repr.	4.4	.74

- Noten: 1) aantal groepen
 2) dit onderzoek
 3) totaalscore is berekend op basis van gemiddelde schaalscores
 4) Sociaal-Economische Status (repr.= representatieve steekproef)
 5) 'oost' en 'west' zijn hierin vertegenwoordigd

Zoals uit Tabel 25 kan worden afgelezen staat de kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang bovenaan de ranglijst. De overige studies laten gemiddelden zien van 4.4 en lager. Deze verschillen zijn doorgaans ook significant en substantieel. Vergelijken we de Nederlandse kindercentra met de gecombineerde Amerikaanse centra (N=895) uit diverse staten en sociaal-economische milieus, dan is sprake van een hoge t-waarde: $t(936)=10.1$; $p<.0001$. Dit verschil komt overeen met een effectgrootte van $d=1.0$. Dit betekent dat er een verschil is van een standaarddeviatie tussen de Nederlandse en Amerikaanse kindercentra. Zelfs indien we een uitsluitend representatieve steekproef uit de V.S. nemen (Phillipsen et al., 1995), dan nog valt de vergelijking gunstig uit voor de Nederlandse opvang: $t(439)=7.74$; $p<.0001$; $d=0.91$ (heterogene varianties). Ook de vergelijking van de Nederlandse kindercentra met de Zweedse centra valt gunstig uit: $t(81)=2.59$; $p=.01$. Nederland scoort ook beter dan de Portugese kindercentra: $t(129)=3.45$; $p=.0004$. Het verschil tussen de Nederlandse ECERS/ITERS score en die van Canada is niet significant vanwege de grote standaarddeviatie en de kleine omvang van de Canadese groep. Ook de vergelijking met het Duitse gemiddelde valt in het voordeel van Nederland uit ($t(144)=3.12$, $p=.001$). De Zweedse, Portugese en Duitse steekproeven scoren op hun beurt weer significant beter dan de Amerikaanse groep: respectievelijk $t(933)=4.69$; $p<.0001$; $t(981)=8.33$; $p<.0001$; en $t(994)=5.85$, $p<.00001$. Overigens is ook opmerkelijk dat de standaarddeviatie bij het Nederlandse gemiddelde voor kwaliteit van de kindercentra relatief klein is vergeleken met de standaarddeviaties uit de andere studies. Dit betekent dat de kwaliteit van de Nederlandse centra meer homogeen is dan die van de buitenlandse kindercentra.

De naschoolse opvang hebben we in deze vergelijkingen niet meegenomen vanwege het relatief kleine aantal groepen en vanwege de bijzondere positie van deze opvangsoort voor oudere kinderen. Wel valt de relatief hoge kwaliteit van deze werksoort op. De relatief ongunstiger leidster-kind ratio van de 15 naschoolse groepen vergeleken met de representatieve survey-steekproef doet hier niets aan af. Overigens was de verhouding leidster-kind in de groepen uit de kinderdagverblijven wat gunstiger dan in de landelijk representatieve survey-steekproef. Het verschil was klein: 1 leidster op 4.3 kinderen landelijk gezien en 1 leidster op 3.7 kinderen in de steekproef van de dieptestudie. In het vervolg zal nog blijken dat de leidster-kind ratio niet samenhangt met verschillen in de kwaliteit van de opvang.

4.3.2.2 De Arnett-schalen

De Arnett-schalen voor Autoritair en Stimulerend pedagogisch gedrag blijken met de proceskwaliteit van de kinderopvang zoals gemeten met de ECERS/ITERS naar verwachting tamelijk sterk samen te hangen. Zoals uit de gegevens in Tabel 26 naar voren komt gaat met name in de kindercentra een hogere kwaliteit van de opvang samen met een minder autoritair en meer stimulerend optreden van de professionele opvoeder (respectievelijk $r=-.38$ en $r=.49$). Vooral de correlaties met Taal (resp. $r=-.40$ en $r=.42$) en Sociale interactie (resp. $r=-.47$ en $r=.61$) vallen hierbij op.

In de naschoolse opvang daarentegen hangen ook de Leeractiviteiten met Stimuleren samen ($r=.46$), wellicht omdat Leren (in de vorm van een breed aanbod aan ontwikkelingsmogelijkheden) in deze vorm van opvang een ruimere plaats krijgt toebedeeld. Overigens laat de negatieve correlatie tussen Stimuleren en Persoonlijke verzorging in de naschoolse opvang ($r=-.66$) zien dat deze ECERS/ITERS schaal terecht bij de eindscore buiten beschouwing is gelaten. In de naschoolse opvang correleert de ECERS/ITERS totaalscore voor kwaliteit met Stimuleren ($r=.61$), maar niet met Autoritair opvoeden ($r=.11$), wellicht omdat in deze oudere leeftijdscategorie vaker wat strenger moet worden opgetreden. Ook hier is de correlatie tussen Sociale interactie en Stimuleren hoog (.78). Er blijkt geen relatie met Autoritair opvoeden.

Tabel 26

Correlaties tussen de Arnett-schalen en de ECERS/ITERS schalen in kinderdagverblijven en naschoolse opvang

ECERS/ ITERS	Kinderopvang (N = 43)		Naschoolse opvang (N = 15)	
	Autoritair	Stimulerend	Autoritair	Stimulerend
Kwaliteit	-.38**	.49***	.11	.61**
Meubilering	-.09	.06	.20	.27
Persoonlijke Zorg	-.18	.17	-.42	-.66**
Leeractiviteiten	-.09	.05	.12	.46*
Taal	-.40**	.42**	.06	.49*
Sociale Interactie	-.47***	.61***	.00	.78***
Programma	-.14	.42**	.13	.58*
Stafvoorzieningen	-.34*	.14	-.50*	.10

* $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$ (éénzijdig)

De gemiddelden en standaarddeviaties voor de Arnett-schalen in de diverse vormen van kinderopvang zijn in Tabel 27 weergegeven. Opvallend zijn de kleine verschillen tussen de drie soorten kinderopvang. Eenweg variantie-analyses voor Autoritair en Stimulerend opvoedingsgedrag geven geen significante verschillen te zien. De grotere omvang van de groepen in kindercentra en naschoolse opvang leidt niet tot meer autoritair corrigerend optreden van de professionele opvoeders.

Tabel 27

Gemiddelden en standaarddeviaties van de Arnett schalen voor Autoritair en Stimulerend Opvoedingsgedrag in verschillende opvangvoorzieningen

Opvang	Arnett Sensitiviteit Schaal				
	Autoritair		Stimulerend		N
	M	SD	M	SD	
Kinderdagverblijf	1.8	.48	2.9	.55	43
Naschoolse opvang	1.6	.26	3.2	.35	15
Gastouderopvang	1.9	.24	3.2	.37	8

4.3.3 De kwaliteit van kinderopvang in het licht van kenmerken van de opvang en van de professionele opvoeders

4.3.3.1 Formele kenmerken en kwaliteit

In de kinderopvang worden minstens drie formele kenmerken van groot belang geacht voor de kwaliteit van de opvang en deze kenmerken zijn doorgaans ook wettelijk omschreven.

Ten eerste is de verhouding tussen het aantal kinderen en opvoeders belangrijk. Daarnaast wordt de grootte van de groep van belang geacht. Ten derde wordt de opleiding van de professionele opvoeders in dit verband vaak genoemd. We voegen hieraan nog enkele relevante aspecten toe. Zo lijkt niet alleen de groepsgrootte, maar ook het aantal kinderen waarmee de leidster per week te maken heeft een belangrijke voorwaarde te kunnen te zijn

voor de pedagogische kwaliteit van het werk. Bij de opleiding kunnen ook de ervaringsjaren en het aantal uren werk per week vermeld worden, terwijl ook de leeftijd van de opvoeders een rol kan spelen. Tenslotte zou ook de sociaal-economische achtergrond van de kinderen, hun leeftijd, en het aantal uren dat ze in de opvang doorbrengen de kwaliteit van het werk kunnen beïnvloeden. We moeten bij deze 'kindkenmerken' overigens wel aantekenen dat de ECERS/ITERS observatieschalen op groepsniveau zijn afgenomen en niet alleen op het 'onderzoekskind' betrekking hadden.

De vraag is nu of en in hoeverre deze formele kenmerken van de kinderopvang inderdaad samenhangen met verschillen in kwaliteit. In Tabel 28 zijn de correlaties tussen de formele kenmerken en de kwaliteit van de opvang opgenomen, uitgesplitst naar type opvang.

In de kindercentra blijkt de proceskwaliteit zoals gemeten door de ECERS/ITERS hoger te zijn als de kinderen en de leidsters *minder uren* in de opvang doorbrengen. Daarnaast is de leeftijd van de professionele opvoeder van belang: *hoe ouder de leidster, hoe hoger de kwaliteit wordt ingeschat*.

Dat laatste geldt overigens *niet voor de naschoolse opvang*; integendeel, in deze vorm van opvang doen de jongere opvoeders het beter dan de oudere. In de naschoolse opvang is de negatieve samenhang tussen opvoeder-kind ratio en kwaliteit opvallend: een gunstiger getalsverhouding tussen opvoeders en kinderen gaat hier gepaard met een minder hoge kwaliteit, terwijl een ongunstiger verhouding juist samengaat met een hogere kwaliteit.

Tabel 28

Correlaties tussen formele kenmerken van de kinderopvang en kwaliteit van opvang in kinderdagverblijf, gastouderopvang en naschoolse opvang

Kenmerken van opvang	Kinderdagverblijf (N = 43)		Naschoolse opvang (N = 15)		Gastouderopvang (N = 8)
	Kwaliteit	Stimulering	Kwaliteit	Stimulering	Stimulering
SES ouders	.19	-.14	-.22	-.24	.11
Leeftijd kind	.21	-.08	.34	.04	.05
Uren in opvang	-.30*	-.13	.24	.06	-.04
Leeftijd professionele opvoeder	.36**	.21	-.62**	-.74***	-.28
Beroepsgerichte Opleiding	-.06	-.10	.16	.28	—
Ervaringsjaren	-.17	-.21	-.54*	-.04	.29
Uren aanstelling	-.41**	-.13	-.47*	-.26	—
Ratio professionele opvoeder/kind	-.18	.22	-.40	-.66**	.26
Groepsgrootte	.10	-.16	-.13	-.13	-.19
Aantal kinderen	.16	.00	-.05	-.21	-.19

* $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$ (eenzijdig)

Het aantal participerende groepen uit de kindercentra is voldoende groot om de verbanden tussen formele kenmerken en kwaliteit ook multivariaat te toetsen. Gezien de lage correlaties tussen deze formele kenmerken en de uitkomsten van de observaties van opvoeder-kind

interacties met de Arnett-schalen, spitsen we de analyses hier toe op de ECERS/ITERS. We gebruiken daarbij de tweedeling in 'middelmattige' en 'goede opvang' (gebaseerd op de ECERS/ITERS eindscore) en proberen via discriminant-analyse te achterhalen welke formele kenmerken het onderscheid tussen 'goed' en 'middelmattig' mede bepalen.

Daartoe werd in een hiërarchische discriminant-analyse¹ (zie Tabel 29) eerst de leeftijd van de leidster ingevoerd. In een tweede stap werden de opleiding, de ervaringsjaren en het aantal uren per week werkzaam in de kinderopvang, in de vergelijking ingevoerd. In een derde ronde werden hieraan groepsgrötte, aantal kinderen per week en de opvoeder-kind ratio toegevoegd. Binnen iedere stap werden de predictoren stapsgewijze geselecteerd. Het resultaat van deze analyse was dat middelmattige van goede kinderopvang kon worden onderscheiden op basis van vier factoren:

- leeftijd van de leidster (hoe ouder hoe beter),
- de opleiding van de leidster (hoe lager hoe beter),
- de ervaringsjaren van de leidster (hoe minder hoe beter) en
- het aantal uren werk per week (hoe minder hoe beter).

Indien voor de leeftijd van de leidsters wordt gecontroleerd, blijken meer ervaringsjaren dus niet te leiden tot een hogere kwaliteit van het werk en blijkt ook de hoogte van de genoten opleiding gericht op de kinderopvang niet in de verwachte richting met kwaliteit samen te hangen.

Een verklaring voor deze onverwachte verbanden kan wellicht worden gezocht in de zwaarte van het werk. Meer uren per week leiden immers tot een wat minder hoge kwaliteit van het werk. Ook meer ervaringsjaren zouden tot vermoeidheids- en 'burn-out' -verschijnselen kunnen leiden die niet bevorderlijk voor de kwaliteit zijn. In de *National Day Care Study* bleken meer ervaren leidsters minder sociale interactie en stimulerende omgang met babies en peuters te laten zien dan minder ervaren leidsters (Clarke-Stewart, 1993). Tenslotte hebben werkers in de kinderopvang weinig perspectief op een loopbaan met taken van verschillende aard. Eenmaal leidster is vaak altijd leidster, omdat de organisatie van de kinderopvang veelal erg plat is. Er zijn nauwelijks functies tussen het uitvoerend en coördinerend niveau. Leidsters met een hogere opleiding zouden het gevoel kunnen hebben ten onrechte tegen het plafond van hun loopbaanontwikkeling te botsen en ze zouden hierdoor ontmoedigd kunnen raken. Het overmatige verloop van werkers in de kinderopvang laat zien dat kinderopvang een zwaar beroep is met weinig florissante arbeidsvoorwaarden (Commissie Kwaliteit Kinderopvang, 1994).

Dit zijn echter enkele speculatieve interpretaties, die we niet met relevante gegevens kunnen ondersteunen.

¹Voorafgaand aan de discriminant-analyse was nagegaan of aantal jaren ervaring en aantal uren per week een niet-lineaire (kromlijnige) samenhang vertoonden met kwaliteit. Ten aanzien van ervaring bleek dit niet het geval; ten aanzien van aantal uren per week tot op zekere hoogte, in die zin dat de kwaliteit sterker achteruit ging wanneer meer dan 24 uur per week werd gewerkt.

Tabel 29

Resultaten van de hiërarchische discriminantanalyse op de relatie tussen kwaliteit en formele kenmerken van de opvang

Stap	Predictor	Correlaties van predictoren met de discrim. functie	Univariate F (1,39)	Wilks Lambda	p
1.	Leeftijd leidster	.57	8.35**	.82	.006
2.	Opleiding	-.24	1.43	.81	.017
	Ervaringsjaren	-.33	2.73	.69	.003
	Uren werk	-.66	10.99**	.61	.001

Noot: Canonische correlatie: .63

4.3.3.2 Verticale opvang en kwaliteit

De opvang van jonge kinderen in verticale groepen kan de continuïteit ten goede komen. Vanaf zeer jonge leeftijd blijven kinderen gedurende enkele jaren bij dezelfde leidsters in een gemengde leeftijdsgroep. Het kind wordt niet geconfronteerd met een pijnlijke scheiding van zijn leidster, juist als de band met die leidster duidelijk vorm heeft gekregen. In die zin verhogen verticale groepen de 'product' kwaliteit van de opvang: de kinderen hebben meer kans op een evenwichtige ontwikkeling van hun gehechtheidsrelatie met de leidster. De omgang met kinderen van diverse leeftijden in groepsverband vereist wel bijzondere vaardigheden van de professionele opvoeders. Zij moeten immers rekening houden met de wensen van de peuters, maar ook met de belangen van de babies. Het creëren van een opvoedingsklimaat waarin Rust, Reinheid, en Regelmaat vanzelfsprekend zijn voor alle kinderen is dan ook niet gemakkelijk. Verticale groepen kunnen daarom een wissel trekken op de proceskwaliteit van de opvang.

In onze steekproef is 21.4% van de groepen verticaal georganiseerd en 78.6% horizontaal. De studie biedt dus een uitgelezen mogelijkheid om de proceskwaliteit van de twee groepsindelingen met elkaar te vergelijken. De verticale en horizontale groepen zijn allereerst vergeleken op een reeks formele kenmerken, zoals groeps grootte, leeftijd en opleiding van de leidsters, ervaringsjaren en opvoeder-kind ratio. Er werden geen significante verschillen gevonden. Wel bleken de horizontale groepen op de Arnett-schaal voor Stimulerende opvoeding hoger te scoren ($M=3.0$; $SD=0.5$) dan de verticale groepen ($M=2.6$; $SD=0.5$). De t-toets voor verschil in gemiddelde scores gaf een significante uitkomst te zien: $t(40) = -2.37$; $p = .02$. Op de ECERS/ITERS totaalscore ('kwaliteit') is een dergelijk significant verschil niet aanwezig, hoewel ook hier de verticale groepen wat lager scoren dan de horizontale groepen (4.5 versus 4.9).

Louter exploratief zijn we nagegaan op welke facetten van proceskwaliteit - i.c. voor elk van de 7 ECERS/ITERS subschalen - de verticale groepen achterblijven bij de horizontale groepen. Op twee subschalen werd een verschil gevonden. In horizontale groepen blijken de kinderen wat meer sociaal gestimuleerd te worden ($t(40) = -2.26$; $p = .03$) --dit is een bevestiging van het beeld dat voor de Arnett-schaal ontstond--, terwijl horizontale groepen ook een wat duidelijker programmastructuur bieden ($t(40) = -2.39$; $p = .02$).

Deze verschillen wijzen erop dat het werk in de verticale groepen nog wat meer gestructureerd zou kunnen verlopen en ook wat meer impulsen voor de sociale ontwikkeling zou

kunnen omvatten. Vermoedelijk is het werken in verticale groepen ingewikkelder dan het werken in horizontale groepen en zijn professionals minder toegerust voor de taak om een leeftijdheterogene groep te begeleiden en structuur te bieden. De uitkomsten hebben echter uitsluitend betrekking op de proceskwaliteit; het belang van continuïteit van het opvoedingsarrangement wordt er niet door ondergraven. We hebben elders betoogd dat continuïteit zowel in verticale alsook in horizontale groepen kan worden gerealiseerd (Van IJzendoorn, 1995).

4.3.3.3 *Opvoedingsattituden en kwaliteit*

Naast formele kenmerken kunnen ook opvoedingsattituden een rol spelen in het ontstaan van verschillen in kwaliteit tussen groepen. We beperken ons hier tot de bekende opvoedingsstijlen Ondersteuning, Autoritatieve en Autoritaire controle. Ook besteden we aandacht aan verschillen in Complexiteit van redeneren over opvoeding zoals gemeten met het 'Childrearing Awareness Interview' (zie § 3.2.1) en aan de visie van de professionele opvoeders op de relatie met het kind (de CCRI) en hun tevredenheid over deze relatie. De vraag die we trachten te beantwoorden luidt of en in hoeverre deze attituden samenhangen met kwaliteit.

In Tabel 30 is een overzicht gegeven van de gemiddelden en standaarddeviaties voor de attitudenvariabelen in de drie soorten opvang. Hieruit blijkt dat er alleen significante verschillen tussen de opvangvormen bestaan met betrekking tot het belang dat professionele opvoeders toekennen aan Ondersteuning ($F(2,63)=4.29$; $p=.02$). Gastouders blijken het meeste belang aan Ondersteuning te hechten; opvoeders in de naschoolse opvang het minst. Ook hier kan het leeftijdseffect de oorzaak zijn.

In de beoordeling van de kwaliteit van de relatie met het kind (CCRI) en de tevredenheid daarover bleken de opvoeders in de drie opvangvormen *niet* te verschillen (zie onderin de tabel).

Dat geldt eveneens voor de visie van de kinderopvangwerkers op de opvoeder-kind relatie - i.c. de mate van 'complexiteit van redeneren over opvoeding' - zoals bepaald met het *Child Rearing Awareness Interview*, een voor toepassing in de kinderopvang aangepaste versie van het bij de ouders gebruikte *Parental Awareness Interview* (zie § 3.2.1).

Tabel 30

Attituden van kinderopvang werkers in kinderdagverblijf, naschoolse opvang en gastouderopvang

Opvoedings- Attituden	Kinderdag- verblijf (<u>N</u> = 43)		Naschoolse opvang (<u>N</u> = 15)		Gastouder- opvang (<u>N</u> = 8)	
	<u>M</u>	<u>SD</u>	<u>M</u>	<u>SD</u>	<u>M</u>	<u>SD</u>
Complexiteit van redeneren						
Totaal	2.3	(.14)	2.3	(.16)	2.2	(.24)
Competentie	2.9	(.28)	2.9	(.23)	2.8	(.31)
Ondersteuning*	4.9 ^{ab}	(.56)	4.6 ^a	(.55)	5.3 ^b	(.57)
Autoritatief	5.0	(.41)	4.9	(.41)	5.2	(.37)
Autoritair	2.7	(.59)	2.8	(.70)	3.2	(.54)
Professionele Opvoeder-Kind						
Relatie (CCRI)	5.4	(.51)	5.4	(.35)	5.7	(.35)
Tevredenheid	4.1	(.30)	4.2	(.23)	4.3	(.33)

* $p < .05$

a, b: verschillende superscripts duiden significante post hoc contrasten aan

Overigens blijkt ongeveer de helft van de professionele opvoeders op het tweede, conventionele niveau van redeneren over de relatie met het kind te functioneren; slechts enkele opvoeders redeneren op het derde, kindgerichte niveau, met enkele kenmerken van het tweede niveau; de overige professionele opvoeders mengen hun redeneren op niveau twee met enkele aspecten van niveau 3.

De professionele opvoeders verschillen in dit opzicht niet van de ouders, die in overgrote meerderheid onder niveau drie redeneren. Uit recent onderzoek (Rispens, Hermanns & Meeus, 1996) blijkt dat ouders (219 moeders en 217 vaders) gemiddeld op niveau twee (2.23) scoren. De meerderheid van de ouders redeneerde vanuit een conventionele oriëntatie. Ongeveer een derde van de ouders redeneerde vanuit het perspectief van het kind (niveau drie). Hier wordt het opbouwen van een bevredigende emotionele relatie met het kind als de voornaamste taak van de ouders beschouwd.

Relatief weinig ouders (9%) blijken op het eerste niveau (egoïstische oriëntatie) te redeneren. Op dit niveau heeft de ouder alleen oog voor de eigen behoeften en wensen. Deze bevindingen zijn in overeenstemming met die van Newberger en Cook (1983) die soortgelijke verdelingen rapporteerden.

De gegevens uit onze diepte-studie wijken niet sterk af van de uitkomsten uit deze eerdere studies, zoals blijkt uit de gegevens in Tabel 31, waar voor de kinderdagverblijven gemiddelden en correlaties voor ouders en professionele opvoeders zijn weergegeven. Ook in de 'complexiteit van het redeneerniveau over opvoeding' blijken de ouders onderling significant overeen te stemmen, maar *niet* met de professionele opvoeder, een inmiddels vertrouwd beeld. Wat betreft de maximale score die kan worden behaald ('competentie') stemden de ouders overigens niet significant overeen.

Tabel 31

Complexiteit van redeneren over opvoeding: gemiddelden en correlaties

Complexiteit van redeneren	<u>M</u>	<u>SD</u>	1	2	3	4	5	6
Totaal								
1. Professionele Opvoeder	2.3 ^{ab}	(.14)	—	-.05	.16			
2. Moeder	2.4 ^a	(.23)		—	.48***			
3. Vader	2.3 ^b	(.18)			—			
Competentie								
4. Professionele opvoeder	2.9 ^c	(.28)				—	-.19	-.12
5. Moeder	3.1 ^c	(.31)					—	-.08
6. Vader	2.9 ^c	(.31)						—

Noten: Verschillende superscripts geven significante verschillende paarsgewijze t aan

***: $p < .001$ (éénzijdig)

Hoe hangen opvoedingsstijlen en -opvattingen nu precies samen met de in dit onderzoek gemeten aspecten van kwaliteit?

Op basis van de in Tabel 32 gepresenteerde correlaties kunnen we deze vraag in elk geval voor een deel beantwoorden. Allereerst blijkt dat het niveau van redeneren over de opvoeder-kind relatie nauwelijks samenhang vertoont met de gemeten kwaliteitsaspecten. De positieve correlatie van complexiteit van redeneren met Autoritaire controle ($r=.55$) is daarnaast ook nog tegengesteld aan de verwachting. Het betreft hier een relatief kleine groep opvoeders uit de naschoolse opvang. Voorts valt op dat de pedagogische attituden en visies volstrekt niet samenhangen met kwaliteit zoals gemeten met de ECERS/ITERS eindscore. Wel zijn er verbanden met de Arnett-schalen voor Autoritair en Stimulerend opvoeden. In de kindercentra hangt een meer Autoritaire interactie samen met een minder Autoritatieve ($r=-.27$) en meer Autoritaire opvoedingsstijl ($r=.39$). Daarnaast hechten meer Stimulerende opvoeders meer waarde aan een Autoritatieve opvoedingstijl ($r=.30$). Een meer Autoritaire opvoedingstijl hangt ook samen met een negatievere kijk op de opvoeder-kind relatie ($r=-.25$). In dit opzicht is dus sprake van een relatie tussen attituden en gedrag.

Een minder vanzelfsprekende correlatie betreft de negatieve samenhang tussen Stimulerende interactie en de kijk op de relatie met het kind bij opvoeders in de naschoolse opvang ($r=-.51$). Een negatievere kijk op die relatie blijkt samen te gaan met een meer Stimulerende interactie. De stimulerende interactie zou juist geïnspireerd kunnen zijn door de gepercipieerde tekorten in de relatie met het kind. De kwaliteit in de gastouderopvang - gebaseerd op de scores op de Arnett-schalen - is niet gerelateerd aan de visies, het redeneren en de attituden over de opvoeding en het kind.

In enkele multivariate analyses zijn we ten slotte nagegaan of de opvoedingsattituden de kwaliteit van de opvang kunnen verklaren als de formele kenmerken van de opvang al zijn verdisconteerd. De attituden bleken geen enkele extra predictieve waarde te hebben boven de genoemde formele kenmerken.

Tabel 32

Correlaties tussen de attituden van de professionele opvoeder en de kwaliteit van opvang in drie verschillende opvoedingsarrangementen

Attituden van Kinderopvang- werkers	Kinderdagverblijf (N = 43)			Naschoolse opvang (N = 15)			Gastouderopvang (N = 8)		
	Kwal.	Aut.	Stim.	Kwal.	Aut.	Stim.	Kwal.	Aut.	Stim.
Complexiteit van redeneren									
totaal	.06	-.02	.09	.18	-.07	.41	---	.12	-.07
competentie	.10	-.05	.13	.39	.55*	.31	---	.27	-.04
Ondersteuning	-.20	-.13	.04	-.41	.10	.17	---	-.26	-.03
Autoritatief	-.09	-.27*	.30*	-.15	-.05	.11	---	-.19	.12
Autoritair	-.19	.39**	-.17	.03	.10	-.20	---	-.22	-.17
Professionele opvoeder-kind									
Relatie (CCRI)	-.12	-.25*	.13	-.20	-.03	-.51*	---	-.17	-.06
Tevredenheid	-.12	-.06	.05	.09	.38	-.18	---	-.16	.37

* $p < .05$ ** $p < .01$ (éénzijdig)

4.3.4 Afstemming tussen ouders en professionele opvoeders in relatie tot de kwaliteit van de opvang

4.3.4.1 Communicatie en kwaliteit

De communicatie tussen de bij het kind betrokken opvoeders kan van belang zijn voor de kwaliteit van de opvang. Een goede en intensieve communicatie zou kunnen leiden tot een betere afstemming tussen het huiselijk opvoedingsmilieu en de opvangsituatie. Uit Tabel 33 blijkt dat de tevredenheid over de communicatie in de diverse vormen van opvang niet verschilt. Wel verschilt de tijd die aan communicatie wordt besteed. Gastouders besteden significant meer tijd aan communicatie met de ouders over het kind dan leidsters in kindercentra of buitenschoolse opvang ($F(2.63)=4.23$; $p=.02$).

Tabel 33

Communicatie tussen professionele opvoeders en ouders in kinderdagverblijf, naschoolse opvang en gastouderopvang

	Kinderdag- verblijf (<u>N</u> = 43)		Naschoolse opvang (<u>N</u> = 15)		Gastouder- opvang (<u>N</u> = 8)	
	<u>M</u>	<u>SD</u>	<u>M</u>	<u>SD</u>	<u>M</u>	<u>SD</u>
Bevredigende Communicatie	10.1	(.58)	10.1	(.65)	10.5	(.45)
Communicatie ¹⁾ Tijd	0.03 ^a	(.02)	0.03 ^a	(.02)	0.05 ^b	(.03)

1) Uren communicatie tussen professionele opvoeder en ouder per uren opvang

a, b: Verschillende superscripts duiden significante post hoc contrasten aan

Zou meer bevredigende en intensievere communicatie over het wel en wee van de kinderen thuis en in de kinderopvang nu ook werkelijk leiden tot een betere kwaliteit van kinderopvang, of althans daarmee samenhangen? Afgaande op de in Tabel 34 vermelde correlaties blijkt dit maar zeer ten dele het geval te zijn. De communicatietijd is in het geheel niet gerelateerd aan kwaliteit van opvang. De negatieve correlatie tussen communicatietijd en Stafvoorzieningen in de naschoolse opvang ($r = -.52$) heeft met kwaliteit weinig te maken. Maar ook een meer bevredigende communicatie hangt nauwelijks samen met relevante aspecten van kwaliteit. Zo zijn er geen significante correlaties met de Arnett-schalen; voor de ECERS/ITERS schalen geldt dat een bevredigender communicatie samenhangt met betere Stafvoorzieningen ($r = .36$) en een betere programmastructuur ($r = .27$) in de kinderdagverblijven. Aantal en sterkte van de correlaties zijn echter bescheiden. Vooralsnog moeten we dus concluderen dat de door ons gemeten kwaliteitsaspecten van de kinderopvang niet worden beïnvloed door de communicatie tussen de betrokken opvoeders.

Tabel 34

Correlaties tussen professionele opvoeder-ouder communicatie en kwaliteit van opvang

Kwaliteit van Opvang	Bevredigende Communicatie			Communicatie Tijd		
	Kinderdag-verblijf (N=43)	Naschoolse Opvang (N=15)	Gastouder-opvang (N=8)	Kinderdagverblijf (N=43)	Naschoolse Opvang (N=15)	Gastouder Opvang (N=8)
ECERS/ITERS						
Kwaliteit	.22	-.01		.02	-.07	
Meubilering	.01	-.21		.00	-.12	
Persoonlijke zorg	.21	-.44*		.12	-.02	
Leeractiviteiten	.05	-.05		-.20	-.29	
Taal	.20	.06		.06	-.01	
Stafvoorzieningen	.36*	-.20		.07	-.52*	
Sociaal	.00	.18		.07	.07	
Programma	.27*	-.05		.00	-.02	
ARNETT						
Autoritair	-.01	.36	-.34	.00	.15	-.02
Stimulering	.00	.08	.27	-.19	.02	-.38

* $p < .05$ (tweezijdig)

4.3.4.2 Afstemming van attituden en gedrag in relatie tot kwaliteit

Het bestaan van discrepanties in de attituden van de betrokken opvoeders zou de kwaliteit van de kinderopvang kunnen aantasten. Afstemming tussen ouders en professionele opvoeders betekent immers dat ze op dezelfde golflengte zitten in het denken over opvoeding en over het aan hen toevertrouwde kind. Uit de correlaties tussen een tiental discrepantiescores voor opvoedingsstijlen en visie op en tevredenheid over de relatie tussen leidster en kind enerzijds en kwaliteit, d.w.z. de ECERS/ITERS eindscore voor KDV's en NSO en de Arnett-schaal Stimulering voor de gastouderopvang, in de drie vormen van kinderopvang anderzijds blijkt dat er weinig samenhang is tussen de mate van discrepantie (in absolute zin) tussen ouders en professionele opvoeders en de door ons gemeten kwaliteitsaspecten (zie Tabel 35).

Van de drie significante correlaties is er een tegen de verwachting in zelfs positief: Dat wil zeggen dat een grotere discrepantie in de houding tegenover Ondersteuning tussen moeders en leidsters in kindercentra zou samengaan met een betere kwaliteit opvang ($r=.33$). De twee andere significante correlaties gaan wel in de verwachte richting, maar betreffen discrepanties in visie op de relatie kind-professionele opvoeder tussen vaders en leidsters. Hier gaan geringere discrepanties samen met een betere kwaliteit van de opvang in de kindercentra ($r=-.30$) en van de (stimulerende) interactie tussen gastouder en kind ($r=-.73$).

Over het geheel genomen is de relatie tussen afstemming van opvoedingsattituden en kwaliteit van de opvang niet indrukwekkend.

Tabel 35

Afstemming tussen ouders en professionele opvoeders in relatie tot kwaliteit van opvang

Afstemming	Kwaliteit			Stimulering		
	Kinderdag-verblijf	Naschoolse opvang	Gastouderopvang	Kinderdag-verblijf	Naschoolse opvang	Gastouderopvang
Ondersteuning M-PO ¹⁾	.33*	.35	—	-.06	-.09	-.09
Ondersteuning V-PO ²⁾	.19	-.13	—	-.01	-.19	.02
Autoritatief M-PO	.13	-.09	—	-.12	-.07	-.26
Autoritatief V-PO	.07	-.01	—	-.05	.28	.32
Autoritair M-PO	-.21	-.14	—	.03	.04	.15
Autoritair V-PO	.02	-.04	—	-.04	.13	-.27
Relatie M-PO	-.12	-.39	—	.12	-.20	.20
Relatie V-PO	-.30*	-.34	—	.06	-.26	-.73*
Tevredenheid M-PO	.05	-.24	—	.12	-.14	-.15
Tevredenheid V-PO	-.05	.06	—	-.10	-.23	-.10

1) Absoluut verschil in attitude score tussen Moeder-Professionele opvoeder

2) Absoluut verschil in attitude score tussen Vader-Professionele opvoeder

In dit kader is het relevant om zich af te vragen: *Is er eigenlijk wel een verband tussen opvoedingsattituden en opvoedingsgedrag?* In diverse studies zijn relaties gelegd tussen attituden en gedrag, maar doorgaans is de sterkte van de samenhang vrij beperkt (zie bijvoorbeeld Rispens, Hermanns & Meeus, 1996). In onze studie hebben we de attituden en het gedrag van professionele opvoeders, moeders en vaders met elkaar vergeleken. Daarbij zijn de opvoeders uit de groep kindercentra ook apart beschreven. Uit Tabel 36 blijkt dat de samenhang tussen attituden en gedrag niet erg sterk is. Bij de moeders in ons onderzoek is alleen een meer Autoritaire opvoedingsstijl gekoppeld aan een minder sensitieve interactie met het kind ($r=-.31$). Bij de vaders leidt complexer redeneren over opvoeding tot meer sensitief interacteren met het kind ($r=.28$). Deze twee verbanden gelden overigens alleen de totale groep van ouders. Meer Autoritatieve professionele opvoeders zijn ook inderdaad wat meer sensitief en stimulerend in de opvang ($r=.30$ voor de kindercentra en $r=.25$ voor de totale groep).

In vergelijkbaar recent onderzoek onder een omvangrijke steekproef (N=127 gezinnen voor de leeftijd van 0-12 jaar; N=92 gezinnen voor de leeftijd van 12-18 jaar) is nagegaan of sensitief opvoeden zoals geobserveerd met observatieschalen van Erickson et al. (1985) samenhangt met de opvoedingsattituden van de ouders (Rispens, Hermanns, & Meeus, 1996). Uit de resultaten voor de groep 0-12 jaar bleek dat ouders die voorstander zeggen te zijn van meer autoritaire controle minder emotionele ondersteuning geven, minder respect voor de autonomie van het kind hebben en het kind weinig of geen adequate hulp bieden. Met de meningen over het belang van ondersteuning en autoritatieve controle werden geen significante samenhangen gevonden. Ook in die studie waren de verbanden zwak.

De uitkomsten zijn wat teleurstellend voor Newberger's (1980) instrument dat de complexiteit van redeneren over opvoeding beoogt te achterhalen. De schaal van Newberger is in deze studie nog onvoldoende consistent en betrouwbaar gebleken en ook de predictieve validiteit laat enigszins te wensen over. Uit ander Nederlands onderzoek (Deković & Gerris, 1992; Deković, Gerris & Janssens, 1991) bleek overigens dat ouders die op een hoger niveau redeneren wel degelijk meer geneigd zouden zijn om warm, ondersteunend gedrag te vertonen in de

omgang met hun kind dan ouders die op een lager niveau redeneren over ouder-kind relaties.

Een hoger niveau van redeneren zou ook samengaan met het uitoefenen van democratische, autoritatieve controle. Het zal duidelijk zijn dat we deze uitkomsten niet hebben kunnen repliceren. Onze studie wijst met name uit dat vaders en professionele opvoeders op Newberger's instrument minder homogene en geïntegreerde antwoorden gaven dan de theorie impliceert en dan het empirisch onderzoek bij moeders tot nu toe heeft laten zien. Uiteraard is het interview ook niet ontwikkeld voor professionele opvoeders.

De benadering van Newberger blijft intrigeren en verder onderzoek naar de complexiteit van redeneren over kinderen en opvoeding bij (professionele) opvoeders is gewenst.

Meer in het algemeen vormen onze onderzoekresultaten een goede illustratie voor de stelling van Peters en Kontos (1987) dat bij de meeste (professionele) opvoeders geen sprake is van een sterke interne samenhang van pedagogische overtuigingen, terwijl ook de afwezigheid van een verband tussen overtuigingen en pedagogisch gedrag meer regel dan uitzondering is.

Tabel 36

Verband tussen opvoedingsattituden en opvoedingsgedrag van moeders, vaders, en professionele opvoeders

Opvoedings- attituden	Sensitiviteit moeder		Sensitiviteit vader		Stimulering professionele opvoeder	
	Kinder- dag- verblijf	Totaal	Kinder- dag- verblijf	Totaal	Kinder- dag- verblijf	Totaal
Complexiteit van redeneren						
Totaal	.19	.14	.24	.28*	.09	.14
Competentie	.06	.08	.12	.17	.13	.15
Ondersteuning	.16	.06	.11	-.02	.04	.01
Autoritatief	.16	.02	.02	-.05	.30*	.25*
Autoritair	-.24	-.31*	-.17	-.21	-.17	-.15

* $p < .05$

Ondervindt een kind met een sensitieve en stimulerende vader of moeder ook meer stimulansen en een kwalitatief betere opvoeding in de kinderopvang? Met andere woorden: is er wellicht op het vlak van pedagogisch gedrag (in plaats van attituden) sprake van afstemming tussen opvoeding thuis en in de opvang? De observatie van ouder-kind interactie thuis met de sensitiviteitschalen van Erickson et al. (1985; zie § 3.2.2) geeft de mogelijkheid deze vraag te beantwoorden. Uit Tabel 37 blijkt dat ook in dit opzicht opvoeding thuis en in de kinderopvang relatief *onafhankelijke circuits* zijn, waarin het kind met uiteenlopend pedagogisch gedrag wordt geconfronteerd. Waar sprake is van een samenhang tussen de opvoeding thuis en in de kinderopvang, is de richting ervan nogal eens tegengesteld aan de verwachting.

Zo ondervinden kinderen van sensitievere moeders in de kindercentra minder sociale

stimulansen ($r=-.35$) en minder stimulerende interactie met de leidster ($r=-.34$). Alleen in de naschoolse opvang blijken kinderen van sensitievere moeders ook een sensitievere en stimulerende interactie met de professionele opvoeder te hebben ($r=.51$).

Tabel 37
Correlaties tussen ouder-kind interactie en kwaliteit van opvang

Kwaliteit van Opvang	Sensitiviteit Moeder			Sensitiviteit Vader		
	Kinder-dag-verblijf	Naschoolse opvang	Gastouder-opvang	Kinder-dag-verblijf	Naschoolse opvang	Gastouder-opvang
ECERS/ITERS						
Kwaliteit	-.10	-.11		.14	-.28	
Meubilering	-.02	-.07		.39**	-.30	
Persoonlijke zorg	.16	-.63*		.02	-.02	
Leeractiviteiten	.15	-.09		.12	-.22	
Taal	-.04	-.17		.03	-.04	
Stafvoorzieningen	.09	-.21		-.06	-.44	
Sociaal	-.35*	.06		-.04	-.16	
Programma	-.22	-.22		.05	-.58*	
ARNETT						
Autoritair	-.03	.30	.34	.10	.33	.55
Stimulering	-.34*	.51*	.17	-.17	-.18	.03

* $p < .05$ ** $p < .01$

Het meest opvallende kenmerk van de gegevens uit Tabel 37 is echter dat er zo weinig samenhang lijkt te bestaan tussen de opvoeding thuis en in de kinderopvang. Dit wijst niet alleen op een variëteit van indrukken die kinderen in een verbreed opvoedingsmilieu opdoen, maar ook op het relatief zware stempel dat opvoeders (ouders en professionals) op de opvoeding drukken in vergelijking tot de kinderen.

Zouden vooral de kinderen de opvoeding bepalen dan zouden sterkere verbanden tussen de opvoeding in het gezin en in de opvang moeten worden aangetroffen (vgl. Van IJzendoorn, Goldberg, Kroonenberg & Frenkel, 1992).

5 SAMENVATTING

5.1 VRAAGSTELLING EN METHODE

Het belangrijkste doel van de Hoofdstudie Kinderopvang is het verkrijgen van inzicht in de relatie tussen 'opvoeding thuis' en 'opvoeding in de kinderopvang'. Daarbij gaat het om overeenkomsten en verschillen tussen ouders en professionele opvoeders en om hun pedagogische afstemming, in samenhang met de kwaliteit van de opvang. Meer in het bijzonder is gekeken naar verschillen en overeenkomsten in *opvoedingsopvattingen* en *opvoedingsdoelen* van ouders en werkers in de kinderopvang en hun *pedagogisch handelen*. Ook is aan de professionele opvoeders gevraagd in welke mate zij behoefte hebben aan *ondersteuning bij hun werk*. Ten slotte zijn de onderzoeksresultaten in een breder internationaal perspectief geplaatst.

De Hoofdstudie Kinderopvang bestaat uit twee delen, (1) een grootschalig onderzoek waarin gebruik is gemaakt van vragenlijsten en (2) een kwalitatief onderzoek, waarin ouders en professionele opvoeders zijn geobserveerd en geïnterviewd.

Ten behoeve van het vragenlijstonderzoek zijn verschillende vormen van kinderopvang tot en met 6 jaar - kinderdagverblijf, gastouderbureau, naschoolse opvang en de oppas thuis - benaderd. Op grond van een bestand van kinderopvangvoorzieningen over het gehele land van *Research voor Beleid* te Leiden werd voor dit onderzoek een landelijke steekproef samengesteld, waarbij ernaar is gestreefd ongeveer 10 % van de voorzieningen per opvangvorm aan het onderzoek te laten deelnemen. Het informele circuit - de oppas thuis - werd via advertenties in streekbladen benaderd. In januari 1995 werden in totaal 1890 vragenlijsten verstuurd naar moeders, vaders en kinderopvangwerkers. Uiteindelijk werden 1485 vragenlijsten teruggestuurd, hetgeen een respons betekent van 79 %. De volgende personen namen deel aan het onderzoek: 521 professionele kinderopvangwerkers; 520 moeders en 450 vaders. Zij waren als volgt verdeeld over de vier soorten kinderopvang: (1) kinderdagverblijven, met 369 professionele opvoeders, 366 moeders en 326 vaders; (2) centra voor naschoolse opvang, met 65 professionele opvoeders, 62 moeders en 48 vaders; (3) gastouderopvang, met 36 gastouders, 35 moeders en 28 vaders; (4) oppas uit het informele circuit, met 51 oppassen, 54 moeders en 45 vaders. Het aantal onderzoekskinderen bedroeg 568. Met *onderzoekskind* wordt bedoeld het kind als *persoon waarover ouders en professionele opvoeder informatie verschaffen*. De onderzochte kenmerken zijn aldus gebaseerd op de informatie van de bij hem of haar betrokken ouders én professionele opvoeders.

Aan een aantal personen uit deze omvangrijke steekproef werd later gevraagd deel te nemen aan het kwalitatieve gedeelte, waarin de vraag naar de relatie van de afstemming tussen professionele opvoeders en ouders met een aantal kwaliteitsaspecten van de kinderopvang zou moeten worden beantwoord. Daartoe werd een steekproef van 25% getrokken uit alle personen die aan het vragenlijstonderzoek hadden deelgenomen. Een eerste steekproef-trekking leverde te weinig succes op, zodat een tweede steekproef nodig was om alsnog de beoogde aantallen te behalen. Het uiteindelijke resultaat van de werving was dat 43 ouder(paren) en leidsters uit 43 groepen van 30 kinderdagverblijven (85% van het beoogde aantal); 15 ouderparen en leidsters uit 15 groepen van acht centra voor naschoolse opvang (80 %) en acht gastmoeders en ouderparen uit zes gastouderbureaus (120%; meer bureaus dan beoogd was) deelnamen aan het kwalitatieve deel van het onderzoek. Vanwege het zeer geringe aantal respondenten uit het informele circuit - de oppas thuis - dat mee wilde doen is besloten deze gegevens verder buiten beschouwing te laten.

Alvorens nader in te gaan op de resultaten beschrijven we kort een aantal kenmerken van de onderzochte steekproef. Uiteraard verschillen de werksoorten op belangrijke punten van

elkaar. De verschillen tussen de opvangvormen wat betreft het aantal jaren ervaring, opgedaan in de werksoort, zijn als volgt: kinderdagverblijven 4,7 jaar, centra voor naschoolse opvang 3,4 jaar, gastouders en het informele circuit 2,3 jaar. De omvang van de aanstelling voor leidsters binnen de kinderdagverblijven is gemiddeld 30 uur; de leidsters van de centra voor naschoolse opvang werken gemiddeld 25 uur. Verder zijn er verschillen te constateren ten aanzien van de groepsomvang die voortvloeien uit de aard van de opvang: de gastouder en de oppas thuis houden zich met veel minder kinderen bezig dan de leidsters in de kindercentra, waar sprake is van groepsopvang. De leidster-kind ratio in de diverse typen opvang varieert dienovereenkomstig. Kinderen in de naschoolse opvang zijn vanzelfsprekend ouder dan de andere kinderen. Het percentage meisjes bedraagt in de kinderdagverblijven 47%, de naschoolse opvang 42%, de gastouderopvang 53% en bij de oppas thuis 46%. De sociaal-economische status van de ouders die gebruik maken van een oppas thuis is significant hoger dan in de overige drie typen opvang. In de gastouderopvang en bij de oppas thuis is de leeftijd van de professionele opvoeders relatief hoog, terwijl hun beroepsgerichte opleiding juist laag is, of in de meeste gevallen zelfs geheel ontbreekt. De werkervaring - uitgedrukt in jaren - is tweemaal zo laag bij de oppas en gastouderopvang als bij de andere opvangsoorten. De deelnemers aan het kwalitatieve onderzoek blijken goed vergelijkbaar met de respondenten uit het vragenlijstonderzoek, dat een landelijke representatieve steekproef betreft.

5.2 VRAGENLIJSTONDERZOEK

Uit de resultaten van het vragenlijstonderzoek komt naar voren dat de ouders verschillen van professionele opvoeders in de wijze waarop zij opvoeding en verzorging van kinderen vorm willen geven en welke doelen zij daarbij nastreven. Nadere analyse van deze op zelfrapportage gebaseerde gegevens wijst uit dat ouders en professionele opvoeders verschillen in opvoedingsstijl, opvoedingsdoelen en beoordeling van de relatie kind-professionele opvoeder. In mindere mate verschillen ouders en professionele opvoeders in de beoordeling van hun onderlinge relatie. Hieronder gaan we nader in op de betekenis van de gevonden verschillen.

Ten aanzien van de onderzochte *opvoedingsstijlen* - *ondersteuning*, *autoritatieve* en *autoritaire controle* - blijken moeders wat hoger te scoren op 'ondersteuning' en 'autoritatieve controle', d.w.z. dat ze meer warmte en acceptatie vertonen en in hun disciplineringsgedrag het kind meer uitleg en informatie verschaffen dan vaders en professionele opvoeders. In de naschoolse opvang bieden de professionele opvoeders minder ondersteuning dan de moeders; het verschil met de vaders is minder groot. De verschillen voor autoritatieve controle blijken over het algemeen wat kleiner. De oppas thuis blijkt wat meer autoritair dan de ouders, terwijl in de drie overige opvangsoorten het omgekeerde geldt. Van de *opvoedingsdoelen* worden 'conformiteit' (zich houden aan regels en voorschriften, gehoorzaam zijn) en 'sociaal gevoel' (zich kunnen inleven in en begrip voor de medemens) door de professionele opvoeders wat meer benadrukt, terwijl 'autonomie' (verantwoordelijkheidsgevoel, zelfstandig oordelen) en 'prestatie' (ijverig en ambitieus zijn, goede schoolresultaten) bij de ouders wat hoger scoren. De voor prestatie gevonden verschillen zijn het kleinst in de gastouderopvang en het informeel circuit. Bij de KDV's en in de NSO zijn de verschillen wat groter. Op groepsniveau, dus zowel door moeders, vaders als door professionele opvoeders, wordt autonomie het belangrijkste opvoedingsdoel gevonden, gevolgd door sociaal gevoel, conformiteit en - als laatste - prestatie.

Over de beoordeling van de *kwaliteit van de professionele opvoeder-kind relatie* zijn de meningsverschillen tussen ouders en professionele opvoeders het grootst in de naschoolse opvang en zijn er eveneens verschillen in kinderdagverblijven en gastouderopvang. Over het algemeen wordt de kwaliteit van de professionele opvoeder-kind relatie door de vaders wat lager

ingeschat dan door de andere opvoeders. Discrepanties in *tevredenheid over de professionele opvoeder-kind relatie* zijn minder uitgesproken, behalve bij de gastouderopvang. De ouders blijken over deze relatie meer tevreden dan de professionele opvoeders zelf.

Ook wat betreft de beoordeling van de *kwaliteit van de relatie professionele opvoeder-ouder* zijn de verschillen het grootst in de gastouderopvang, met name tussen vaders en professionele opvoeders. Over het algemeen waarderen de professionele opvoeders hun relatie met de ouders hoger dan de ouders zelf. In hun *tevredenheid over de uitwisseling van informatie* verschillen ouders en professionele opvoeders niet van elkaar.

Een andere manier om naar verschillen en overeenkomsten tussen ouders en professionele opvoeders te kijken is het bestuderen van de samenhang tussen de resultaten op de hierboven beschreven kenmerken. Analyse van deze samenhang geeft immers de meeste informatie over de mate waarin opvattingen en gedragingen van ouders met betrekking tot het onderzoekskind sporen met die van professionele opvoeders. Met betrekking tot de drie *opvoedingsstijlen* blijken de ouders onderling steeds significant overeen te stemmen. In slechts één geval is er sprake van een significante, zij het geringe, correlatie tussen ouders en professionele opvoeder, namelijk bij autoritatieve controle: resp. .17 voor moeder-professionele opvoeder en .12 voor vader-professionele opvoeder (alleen in de KDV's). Voor de *opvoedingsdoelen* geldt nagenoeg hetzelfde, zij het dat in een enkel geval vader en moeder niet significant overeenstemmen. Ten aanzien van de *tevredenheid over de professionele opvoeder-kind relatie* zijn de correlaties tussen de ouders hoog. Wat betreft de beoordeling van de professionele opvoeder-kind relatie zijn de correlaties tussen de ouders iets lager; ook hier worden tussen ouders en professionele opvoeders enkele significante samenhangen gevonden (professionele opvoeder met moeder in KDV en informeel circuit, met vader in de NSO).

Ten aanzien van de kwaliteit van de professionele opvoeder-ouder relatie en met name de tevredenheid over de uitwisseling van informatie lopen de opvattingen van ouders en professionele opvoeders nog het minst uiteen.

Op grond van het voorgaande kan het volgende worden opgemerkt. Op groepsniveau zijn weliswaar verschillen geconstateerd, maar deze zijn niet van een zodanige omvang dat van een 'cultuurverschil' tussen de twee opvoedingscircuits kan worden gesproken. Op 'microniveau' echter, d.w.z. waar het gaat om de dagelijkse interactie tussen opvoeder en kind, hebben de analyses waarbij het individuele kind als uitgangspunt werd genomen laten zien dat onderlinge afstemming tussen de diverse opvoeders op het gebied van opvattingen en gedrag slechts in geringe mate aanwezig is. Bij een nadere analyse van deze verschillen blijkt dat naarmate moeder en professionele opvoeder meer verschillen in opvoedingsstijl het welbevinden van het kind in de opvangsituatie geringer is. Wanneer de professionele opvoeder minder ondersteunend is dan de moeder, voelt het kind zich tijdens de opvang minder op zijn gemak. Dit is eveneens het geval indien de moeder en de professionele opvoeder (sterk) verschillen in autoritaire controle. Het veronderstelde belang van pedagogische afstemming wordt hiermee ook empirisch ondersteund.

Vershillen in opvoedingsstijl tussen ouders en professionele opvoeder blijken niet samen te hangen met de kwaliteit van de onderlinge communicatie. De grootste discrepanties in opvoedingsattituden worden zelfs gevonden in het geval van de oppas thuis en de kleinschalige gastouderopvang, waar communicatie en het zoeken naar onderlinge afstemming zo belangrijk zijn. Betere communicatie leidt echter wel tot minder verschillen in beoordeling van de kwaliteit van de professionele opvoeder-kind relatie en vertoont bovendien enige samenhang met een hogere mate van welbevinden van het kind in de opvangsituatie.

In de vragenlijst is tenslotte aan de professionele opvoeders gevraagd in welke mate zij behoefte hebben aan *ondersteuning bij hun werk*. Wat betreft de voorbereiding op hun opvoedende taken vindt 25% van de leidsters uit de kinderdagverblijven, 34% uit de naschoolse

opvang en meer dan de helft van de gastouders dat deze tijdens de vooropleiding voldoende is geweest. Tekorten liggen voor de leidsters met name op het gebied van begeleiding van stagiaires, preventie, verwijzing van ouders, samenwerking met ouders en leeftijdsgerichte creatieve bezigheden. Het merendeel van leidsters en gastouders zegt binnen het werk geen problemen te ervaren. Ruim 20% van de leidsters uit de kinderdagverblijven ervaart problemen met communicatieve vaardigheden; in de naschoolse opvang ligt dit iets lager. In kinderdagverblijven en naschoolse opvang bestaat veel behoefte aan ondersteuning bij het communiceren met de ouders. Bij gastouders is deze behoefte geringer, maar ze hebben met veel minder ouders te maken. Ook bij het formuleren van pedagogisch beleid blijkt bij de leidsters uit kinderdagverblijven en naschoolse opvang behoefte aan meer ondersteuning. Bij de gastouders is dit veel minder het geval, maar de formulering van pedagogisch beleid speelt in deze opvangvorm (nog) niet zo'n belangrijke rol.

5.3 KWALITATIEVE DIEPTESTUDIE

De bevindingen uit de dieptestudie - gebaseerd op uitgebreide interviews en observaties - uitgevoerd bij een representatieve steekproef van 66 kinderen die kinderdagverblijven (n=43), naschoolse opvang (n=15) of gastouders (n=8) bezochten, bevestigen de resultaten uit het vragenlijstonderzoek waaruit bleek dat de opvoeding thuis en in de kinderopvang wel degelijk kunnen verschillen. Zo blijkt er nauwelijks samenhang te bestaan tussen de sensitiviteit van de ouders voor signalen van het kind en de (sensitieve) stimulering van hetzelfde kind door de leidster in het kinderdagverblijf. Alleen in de naschoolse opvang wordt tussen moeder en leidster een significante positieve samenhang gevonden. In een aantal gevallen is er zelfs sprake van een negatief verband. Daardoor kunnen kinderen uit een sensitief gezin bij een leidster met weinig stimulansen terecht komen en, omgekeerd, kunnen kinderen van insensitieve ouders te maken krijgen met een sensitieve opvoeder in het kindercentrum.

In de visie op de opvoeder-kind relatie en de manier van denken over het kind ('complexiteit van redeneren') wijken de opvattingen van ouders en professionele opvoeders op groepsniveau niet veel van elkaar af, terwijl ze op 'microniveau', dus waar het een bepaald kind betreft, ook in dit geval nauwelijks met elkaar samenhangen.

Het overwegende gebrek aan samenhang wijst erop dat gezinsopvoeding en kinderopvang twee gescheiden circuits zijn waartussen wel communicatie bestaat, maar niet veel overeenstemming in pedagogische attitudes en gedrag. Dat roept de vraag op of een dergelijk *gebrek aan afstemming verband houdt met de kwaliteit van de opvang*. Om dit verband te kunnen bestuderen, diende eerst een indruk te worden verkregen van de kwaliteit van de opvang zonder meer. Daartoe werd de kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang in internationaal perspectief geplaatst. Bij de vaststelling van 'kwaliteit' is o.a. gekeken naar aankleding van het dagverblijf, persoonlijke zorg, ontwikkelingsmogelijkheden, sociale interactie en programmastructuur. Ook is de interactie tussen professionele opvoeder en kind als indicator van kwaliteit meegenomen. In de volgende paragrafen besteden we eerst aandacht aan een aantal kwaliteitsaspecten van de Nederlandse kinderopvang en aan de relatie tussen kwaliteit en kenmerken van opvang en opvangwerkers. Daarna komen we terug op de vraag naar de relatie tussen afstemming en kwaliteit.

5.3.1 Kwaliteit van de kinderopvang

De kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang is redelijk tot goed en met name de kindercentra kunnen de internationale vergelijking goed doorstaan. Zelfs na de spectaculaire groei van het aantal kindercentra in de eerste helft van de jaren negentig blijkt de werksoort zich te kunnen meten met de beste Amerikaanse, Zweedse en Duitse kinderopvang. Nederlandse

kindercentra vallen op door de kwaliteit van het aanwezige (spel-)materiaal, de structuur van het dag- en weekprogramma en de impulsen voor de sociale ontwikkeling van de kinderen. Er ligt minder accent op de persoonlijke verzorging en op het stimuleren van de motorische en cognitieve ontwikkeling en de creativiteit. Eén van de Amerikaanse studies waarmee we ons onderzoek hebben vergeleken wordt in Helburn (1995) beschreven. Uit dat onderzoek blijkt ten eerste dat de meeste kinderdagverblijven lager dan 'goed' scoorden. Daarnaast was de kwaliteit in de baby- en dreumesgroepen lager dan die in de groepen met wat oudere kinderen. Dit met name op zaken rond gezondheid en veiligheid. Tenslotte bleek uit het Amerikaanse onderzoek dat kinderopvang meer kwaliteit heeft te bieden, wanneer in de betreffende staten structurele eigenschappen van kwaliteit, zoals opleidingsniveau, leidster-kind ratio en groepsgrootte, meer stringently zijn geregeld. Dit biedt een plausibele verklaring voor de goede Nederlandse resultaten, omdat hier enkele belangrijke voorwaarden voor kwaliteit via wetgeving zijn vastgelegd.

Ook de kwaliteit van de naschoolse opvang is goed, al moeten we hierbij aantekenen dat het voor de kwaliteitsbepaling gebruikte onderzoeksinstrument - de *Early Childhood Environment Rating Scale (ECERS)* - niet direct voor deze werksoort met oudere kinderen is geconstrueerd en een internationale vergelijking niet goed mogelijk is.

De naschoolse opvang kampt nog met een gebrek aan duidelijkheid over haar pedagogische uitgangspunten, doelen en methoden; gezien de korte ontstaansgeschiedenis mag dit geen bevreemding wekken, maar ook deze opvangvorm zal in de nabije toekomst aandacht moeten geven aan de ontwikkeling van een pedagogisch beleidsplan.

Gastouders doen niet onder voor de opvoeders in kindercentra en naschoolse opvang. Hun interactie met de kinderen wordt gekenmerkt door sensitieve stimulering en een weinig autoritair optreden. In deze vorm van opvang wordt de meeste tijd besteed aan communicatie met de ouders. Het kleine aantal gastouders in dit onderzoek beperkt uiteraard de reikwijdte van onze bevindingen.

5.3.2 Kenmerken van opvang en opvangwerkers in relatie tot kwaliteit

We hebben allereerst gekeken naar formele kenmerken van de opvang, zoals leeftijd en vooropleiding van de leidsters, ervaringsjaren en werktijd. Terwijl in de naschoolse opvang jongere opvoeders het 'beter doen' dan oudere, blijken in de kinderdagverblijven oudere leidsters meer kwaliteit te bieden dan jongere. Controleren we voor verschillen in leeftijd dan gaan tegen de verwachting in minder ervaring, minder werktijd en minder beroepsgerichte opleiding samen met meer kwaliteit. Deze verrassende uitkomst is lastig te interpreteren, temeer omdat in sommige buitenlandse studies wel degelijk een verband tussen hogere opleiding en betere kwaliteit is aangetoond (Clarke-Stewart, 1993; Phillips & Howes, 1987). Wel is gebleken dat een meer beroepsgerichte opleiding met nadruk op de stimulering van de cognitieve ontwikkeling kan leiden tot een relatieve verwaarlozing van sociale stimulering.

Enkele nu volgende *interpretaties van deze onverwachte verbanden* dragen een speculatief karakter en vallen duidelijk onder de categorie 'verklaringen achteraf'. Zo kan het negatieve verband tussen opleidingsniveau en kwaliteit terug te voeren zijn op de omstandigheid dat met name bij hogere beroepsopleidingen het pedagogisch handelen op een meer abstracte wijze aan de orde wordt gesteld, waarbij de 'vertaalslag' naar de praktijk onvoldoende uit de verf komt. De negatieve samenhang dient overigens te worden gezien in het licht van de thans geldende opleidingseisen, d.w.z. voor kindercentra minimaal LKC of MBO. Voor gast-ouderopvang en privé-opvang gelden geen opleidingseisen. Wellicht is de conclusie dat *hoger dan de eis* niet tot betere kwaliteit leidt, maar eerder tot minder. Dat is iets anders dan: hoe minder opleiding,

hoe beter de kwaliteit. Uitgaande van de idee dat kinderopvang een werksoort is die een zware wissel trekt op inzet en motivatie is het daarnaast denkbaar dat leidsters met minder werkuren en minder ervaringsjaren meer elan en enthousiasme voor de dagelijks terugkerende, afmattende groepsopvoeding van jonge kinderen kunnen opbrengen. Ook zijn ze wellicht meer opgewassen tegen de zware taak van overleg met de betrokken ouders en beleven ze minder de onvermijdelijke spanning tussen ideaal en werkelijkheid van de kinderopvang. Daarbij komt dat voor werkers in de kinderopvang niet alleen de materiële beloning achterblijft bij hun verantwoordelijkheid voor een groot aantal kinderen, maar ook het loopbaanperspectief weinig rooskleurig is. De kinderopvang is plat georganiseerd en de meeste leidsters moeten berusten bij de uitvoering van een gelijkblijvend takenpakket gedurende vele jaren. Voor de wat hoger opgeleide opvoeders kan dat een gevoel van onderbenutting van hun capaciteiten opleveren dat de kwaliteit niet ten goede komt. Overigens kan dit mogelijk als een reflectie van de maatschappelijke (onder)waardering voor het uitvoerend pedagogisch werk worden gezien. Het werk zelf lijkt immers ingewikkeld genoeg om een reeks van jaren uitdagend te kunnen blijven.

Opvallend is dat formele kenmerken van de opvang als de *leidster-kind ratio* en de *groeps-grootte*, alsmede het aantal kinderen waarmee de leidsters per week geconfronteerd worden, van geen belang blijken te zijn voor de verklaring van kwaliteitsverschillen tussen de kindercentra. De meest plausible interpretatie voor dit gegeven is dat er door de regelgeving omtrent de formele voorwaarden voor de kinderopvang te weinig spreiding in deze centrale kenmerken optreedt. Dit neemt niet weg dat samenhang heel wel kan bestaan in situaties gekenmerkt door een meer heterogene kwaliteit en sterkere verschillen in ratio en groeps-grootte (zoals in buitenlands onderzoek is aangetoond). Daarmee kunnen dergelijke factoren dus wel degelijk noodzakelijke voorwaarden voor een minimum kwaliteitsniveau zijn, maar bij verschillen boven dit niveau niet meer van belang zijn.

5.3.3 De relatie tussen afstemming en kwaliteit

Pedagogische attitudes, communicatie en afstemming tussen leidsters en ouders voegen weinig toe aan de verklaring van kwaliteitsverschillen tussen de kindercentra. Het is bijvoorbeeld opmerkelijk dat tevredenheid bij alle betrokken opvoeders - ouders en professionele opvoeders - over de onderlinge communicatie en ook de tijd die voor overleg wordt gebruikt, geen samenhang vertonen met kwaliteitsverschillen. Daarnaast blijken meningen van de professionele opvoeders over opvoeding in termen van het belang van ondersteuning, autoritaire disciplineren en autoritatieve controle nauwelijks verband te houden met de kwaliteit van hun werk en lijken ook de verschillen van mening tussen ouders en professionele opvoeders in dit opzicht niet relevant. Daarbij dient te worden bedacht dat het verband tussen opvoedingsattitudes en opvoedingsgedrag, zowel bij ouders als werkers in de kinderopvang, niet erg sterk is. Dit is niet verwonderlijk wanneer men zich realiseert dat op het niveau van pedagogische overtuigingen al evenmin sprake is van een sterke interne samenhang. Ook in het onderzoek 'Opvoeden in Nederland' (Rispen e.a., 1996) waren de verbanden tussen de attitudes van ouders en het door hen vertoonde gedrag zwak. In dit licht bezien zijn onze resultaten met betrekking tot het gebrek aan afstemming, in attitudes en in gedrag, tussen verschillende opvoeders niet opmerkelijk.

Het gebrek aan samenhang tussen communicatie en kwaliteit is overigens minder goed te verklaren. Enerzijds verwachten we dat een goed functionerend kindercentrum veel aandacht besteedt aan de communicatie met de ouders, terwijl anderzijds een soepele en frequente communicatie met de ouders het werk van de professionele opvoeder zou kunnen vergemakkelijken. Een dergelijk beeld komt naar voren uit (Amerikaans) onderzoek van Ghazvini & Readdick (1994) en Endsley, Minish & Zhou (1993) die vonden dat een betere communicatie

tussen ouders en professionele opvoeders samenhangt met een betere kwaliteit van de opvang in kinderdagverblijven. Ook de resultaten uit het vragenlijstonderzoek wijzen op een positieve, zij het bescheiden, relatie tussen communicatie en het welbevinden van het kind in de opvang, althans zoals de drie opvoeders dit waarnemen. Uit de gegevens van de dieptestudie blijkt echter nauwelijks samenhang tussen communicatie en kwaliteit.

Een oorzaak hiervan is wellicht de relatief kleine variatie in kwaliteitsverschillen. De Nederlandse kinderdagverblijven vertonen namelijk de geringste spreiding rond het gemiddelde in vergelijking tot de Amerikaanse, Duitse en Zweedse centra. De kwaliteit is hier relatief homogeen, wellicht mede door de eenduidige regelgeving omtrent de basisvoorwaarden voor de opvang. Hoe minder groot de kwaliteitsverschillen zijn, des te minder ruimte er voor interpretatie overblijft, zoals we in § 5.3.2 reeds constateerden.

5.4 BELANGRIJKSTE CONCLUSIES

- Het gebrek aan samenhang tussen opvattingen en gedragingen van ouders en professionele opvoeders wijst erop dat gezinsopvoeding en kinderopvang twee gescheiden circuits zijn waartussen wel communicatie bestaat, maar weinig overeenstemming in pedagogisch opzicht.
- Minder verschillen in opvoedingsstijl tussen moeder en professionele opvoeder en een betere communicatie tussen beroepsopvoeders en ouders lijken positief samen te hangen met de door opvoeders waargenomen mate van welbevinden van het kind in de opvangsituatie.
- Afstemming en communicatie tussen ouders en professionele opvoeders vertonen nauwelijks samenhang met de in dit onderzoek gemeten kwaliteitsaspecten van de kinderopvang.
- De kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang is, gemeten naar internationale maatstaven, redelijk tot goed en relatief homogeen. Opvang van slechte kwaliteit komt in de onderzochte steekproef in het geheel niet voor. Deze uitspraak is gebaseerd op *gemiddelde* resultaten.
- Boven het in Nederland vastgestelde minimumniveau lijken formele kenmerken van de opvang, zoals leidster-kind ratio en groepsgrootte, geen verklaring te bieden voor verschillen in kwaliteit.
- Terwijl in de naschoolse opvang jongere opvoeders het 'beter doen' dan oudere, blijken in de kindercentra oudere leidsters meer kwaliteit te bieden dan jongere.
- In kindercentra gaan tegen de verwachting in minder ervaring, minder beroepsgerichte opleiding en minder werktijd samen met meer kwaliteit. Verklaringen voor deze verbanden kunnen wellicht worden gevonden op het terrein van arbeid en organisatie - zwaarte van het werk, beloning en loopbaanperspectief - en de specifieke inhoud van beroepsgerichte opleidingen, met name waar het de relatie theorie-praktijk betreft.
- Er blijken nauwelijks verbanden te zijn tussen zelfrapportages van pedagogische attitudes en complexiteit van redeneren over opvoeding enerzijds en het bij moeders, vaders en professionele opvoeders geobserveerde pedagogische gedrag anderzijds. Aldus lijken meningen over opvoeding weinig verband te houden met de alledaagse opvoedingspraktijk. Daarnaast is bij de meeste opvoeders evenmin sprake van een sterke interne samenhang van pedagogische overtuigingen.

5.5 AANBEVELINGEN VOOR BELEID EN VERDER ONDERZOEK

Nadere uitwerking van de bovenstaande inzichten in de vorm van een aantal implicaties voor het beleid in verschillende soorten kinderopvang en nader onderzoek leidt tot de volgende aanbevelingen:

5.5.1 Met betrekking tot beleid

1. Het hier gerapporteerde onderzoek heeft plaatsgevonden op een relatief gunstig tijdstip: de nawerkingen van de stimuleringsmaatregel, de verankering van tal van randvoorwaarden voor kwaliteit in wettelijke bepalingen, de serieuze betrokkenheid bij de formulering van pedagogische beleidsplannen, etc. Echter, de steeds grotere nadruk op 'flexibilisering' van de kinderopvang, de steeds verder gaande 'commercialisering' van het debat over de kinderopvang en het marktgericht denken - het leveren van 'produkten' - leiden tot nieuwe kwaliteitsvraagstukken, die de komende tijd ruime aandacht moeten krijgen. Het verbeteren of, ten minste, handhaven van met name de *pedagogische kwaliteit* van de Nederlandse Kinderopvang heeft daarbij de hoogste prioriteit.
2. De door ons geconstateerde negatieve samenhang tussen leidsterkenmerken als opleidingsniveau, ervaringsjaren en omvang van de aanstelling met indicatoren van kwaliteit wijst eens te meer op de noodzaak het loopbaanperspectief in de verzorgende beroepen - dus ook in het kader van het uitvoerend pedagogisch werk in de kinderopvang - in overeenstemming te brengen met het belang ervan. Wie zal immers het grote maatschappelijke belang van de opvoeding van de jongste leden van de nieuwe generatie betwisten? Hier ligt duidelijk een belangrijk doel van nieuw te ontwikkelen beleid, i.c. een herwaardering van functies in de zorgsector, i.c. het uitvoerend pedagogisch werk.
3. Uit het onderzoek naar de door kinderopvangwerkers gevoelde behoefte aan ondersteuning, training en begeleiding blijken meer steun en nadere informatie met name gewenst op het gebied van begeleiding van stagiaires, preventie, verwijzing van ouders, samenwerking met ouders en leeftijdsgerichte creatieve bezigheden. Ruim 20% van de leidsters uit de kinderdagverblijven ervaart problemen met communicatieve vaardigheden; in de naschoolse opvang ligt dit iets lager. Ook bij het formuleren van pedagogisch beleid is er behoefte aan meer ondersteuning. Tot slot blijkt dat de behoefte aan regionaal overleg met collega's zowel bij leidsters als gastouders hoog scoort. Hier is een duidelijke taak weggelegd voor opleidingen en provinciale steunpunten.
4. Als de verschillen tussen moeders en professionele opvoeders in ondersteuning of autoritaire disciplineren groot zijn, lijken ze gepaard te gaan met een geringere mate van welbevinden van het kind in de opvangsituatie. Het verdient daarom aanbeveling communicatie over fundamentele opvoedingsattituden *voorafgaand aan de intrede* van het kind in de opvangsituatie te laten plaatsvinden, waarna de koppeling van ouders en professionele opvoeders op een hechtere basis tot stand kan komen. Zolang kinderopvang voor werkende ouders echter geen gemeengoed is (lange wachtlijsten, "blij zijn met een plaats in welk kinderdagverblijf dan ook") zal er naar verwachting van een zorgvuldige koppeling weinig terecht komen.

5.5.2 Met betrekking tot onderzoek

Werkers in de kinderopvang zien hun werkzaamheden door de snelle professionalisering veranderen. Met als oogmerk *dienstverlening* aan ouders moet vanuit een pedagogisch raamwerk een beleid worden ontwikkeld. Wat de kinderopvang nu nodig heeft zijn leidsters die op de werkvloer kunnen *communiceren* met ouders en met elkaar en die het pedagogisch beleid om kunnen zetten in pedagogisch handelen. De behoefte aan toetsing en bewaking van kwaliteit binnen het werkveld van de kinderopvang is groot. Binnen 5 jaar moet er een 'eigen' kwaliteitsstelsel binnen de kinderopvang zijn opgezet. En binnen dat kwaliteitsstelsel is er onder andere behoefte aan methoden voor feedback en evaluatie. Als centrale regels voor inhoudelijke, pedagogische kwaliteit achterwege blijven, zullen kindercentra zelf de evaluatie en verbetering van kwaliteit ter hand moeten nemen. Verantwoorde instrumenten voor het in kaart brengen van sterke en zwakke aspecten van het pedagogische werk mogen in ieder geval niet ontbreken.

Een belangrijke implicatie van onze studie ligt besloten in de bruikbaarheid van een aantal meetinstrumenten dat, naast hun functie voor onderzoek, ook ingezet zou kunnen worden in de praktijk van de kinderopvang om tot kwaliteitsverbetering te komen.

Deze instrumenten kunnen minstens twee functies vervullen. Ten eerste kunnen de ECERS/ITERS observatieschalen toegepast worden als monitor op ontwikkelingen in de praktijk van de kinderopvang, bijvoorbeeld in reactie op veranderingen in het beleid. Herhaalde metingen van kwaliteit bij een representatieve steekproef van kindercentra geven ook een beeld van onze internationale positie. Ten tweede zijn de instrumenten bij uitstek geschikt te maken voor toepassing in de praktijk van zelfevaluatie, intervisie en begeleiding.

De ontwikkeling van deze instrumenten in de hiervoor aangegeven richting vereist echter een forse investering in verdergaand onderzoek.

In dit onderzoek is kwaliteit overigens beperkt gebleven tot 'proces' kwaliteit, dat wil zeggen tot voorwaarden en aspecten van de pedagogische interacties tussen professionele opvoeders en de kinderen die aan hun zorgen zijn toevertrouwd. De kwaliteit van de 'uitkomsten' van de kinderopvang - zoals de invloed ervan op de sociaal-emotionele en cognitieve ontwikkeling - is niet in kaart gebracht. Deze 'uitkomsten' zijn niet noodzakelijkerwijze gerelateerd aan de proceskwaliteit. Andere studies met de ECERS/ITERS en de Arnett-schalen hebben overigens wel uitgewezen dat een hogere kwaliteit van pedagogische interacties inderdaad een gunstige invloed heeft op de ontwikkeling van de kinderen. Het is van groot belang ook in de Nederlandse kinderopvang de samenhang tussen 'proces' en produkt kwaliteit grondig te onderzoeken.

Ten slotte is kritiek mogelijk op de vastlegging van de kwaliteit van de kinderopvang via de in het onderzoek gebruikte observatieschalen. Tevens is een meer genuanceerde afweging van het belang van de diverse kwaliteitscomponenten denkbaar. Men kan bijvoorbeeld twijfelen aan de gelijkwaardigheid van met de ECERS/ITERS gemeten aspecten als 'programmastructuur' en 'sociale stimulansen'. Ook kan men de validiteit van de ECERS/ITERS-schalen voor het meten van de kwaliteit van de *Nederlandse* kinderopvang ter discussie stellen. Nader onderzoek daarnaar is zeker gewenst. In ieder geval blijken ouders het belang van de aandachtspunten voor kwaliteit uit de ECERS/ITERS te onderschrijven (Kärby & Giota, 1995). We veronderstellen dat ook de professionele opvoeders zich goed kunnen vinden in de diverse aspecten van kwaliteit waarop hun werk wordt beoordeeld. Deze veronderstelling dient echter in verder onderzoek te worden getoetst.

Literatuur

- Ainslie, R.C. (1990). Family and center contributions to the adjustment of infants in full-time day care. *New Directions for Child Development*, 49, 39-52.
- Ainsworth, M.D.S., Blehar, M.C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Arnett, J. (1989). Caregivers in day-care centers: Does training matter? *Journal of Applied Developmental Psychology*, 10, 541-552.
- Barrett-Lennard, G.T. (1962). Dimensions of therapist response as causal factors in therapeutic change. *Psychological Monographs*, 76 (43, whole no. 562).
- Baumrind, D. (1968). Authoritarian vs. authoritative parental control. *Adolescence*, 3, 255-272.
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monographs*, 4(1, Pt. 2).
- Beckhoven, A., & Goejer, M. (1993). *Achtergronden van de personeelsvoorziening in de kinderopvang*. Amsterdam: Regio-plan, publicatienummer 134.
- Belsky, J. (1990). The 'effects' of infant day care reconsidered. In N. Fox & G.G. Fein (Eds.), *Infant day care. The current debate* (pp. 30-40). Norwood, NJ: Ablex.
- Belsky, J., & Eggebeen, D. (1991). Early and extensive maternal employment and young children's socioemotional development: Children of the National Longitudinal Survey of Youth. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 1083-1110.
- Bennekom, J. van, & Ranshuysen, E. (1993). Gekwalificeerd en erkend: Kinderopvang en opleiding. In A. Hol & A. Rusch (Red.), *Kinderopvang als beroep: Handboek voor opleiding en praktijk* (pp. 357-372). Amersfoort: Academische Uitgeverij.
- Bernstein, B., & Brandis, W. (1970). Social class differences in communication and control. In W. Brandis et al., *Social class, language and communication*. London.
- Block, J.H. (1965). *The Child Rearing Practices Report*. Berkeley, CA: Institute of Human Development, University of California (unpublished manuscript).
- Block, J.H. (1981). *The Child-Rearing Practices Report (CRPR): A set of Q items for the description of parental socialization attitudes and values*. Berkeley, CA: Institute of Human Development, University of California (unpublished manuscript).
- Bryant, M.D., Burchinal, M., Lau, L.B., & Sparling, J.J. (1994). Family and classroom correlates of head start children's developmental outcomes. *Early Childhood Research Quarterly*, 9, 289-309.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (1995). *Kindercentra 1994*. 's-Gravenhage: SDU-Uitgeverij.
- Child Development Associate National Credentialing Program (1984). *CDA competency standards for infant/toddler caregivers*. Washington, DC.

- Clarke-Stewart, K.A. (1987). Predicting child development from child care forms and features: the Chicago study. In D.A. Philips (Ed.), *Quality in child care: What does research tell us?* (pp. 21-41). Washington, DC: NAEYC.
- Clarke-Stewart, A. (1993). *Daycare* (revised edition). Cambridge, MA: Harvard University Press
- Clarke-Stewart, K.A., Gruber, C.P., & Fitzgerald, L.M. (1994). *Children at home and in day care*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Clerkx, L.W., & Ijzendoorn, M.H. van (1992). Child care in a Dutch context: On history, current status, and evaluation of nonmaternal child care in the Netherlands. In M.E. Lamb, K.J. Sternberg, C.P. Hwang, & A.G. Broberg (Eds.), *Child care in context: Cross-cultural perspectives* (pp. 55-80). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Commissie Kwaliteit Kinderopvang (1994). *De kunst van de kinderopvang*. Utrecht: Uitgeverij SWP.
- Deković, M., & Gerris, J.R.M. (1992). Parental reasoning complexity, social class and child-rearing behaviors. *Journal of Marriage and the Family*, 54, 675-685.
- Deković, M., Gerris, J.R.M., & Janssens, J.M.A.M. (1991). Parental cognitions, parental behavior, and the child's understanding of the parent-child relationship. *Merrill-Palmer Quarterly*, 37, 523-541.
- Deković, M., & Janssens, J.M.A.M. (1994). Waarden, attitudes en cognities van ouders over opvoeding. In J.D. Bosch, H.A. Bosma, D.N. Oudshoorn, J. Rispens, & A. Vyt (Red.), *Jaarboek ontwikkelingspsychologie, orthopedagogiek en kinderpsychiatrie* (pp. 215-243). Houten: Van Loghum.
- Deković, M., Janssens, M.A.M., & Gerris, J.R.M. (1991). Factor structure and construct validity of the Block Child Rearing Practices Report (CRR). *Psychological Assessment*, 3, 182-187.
- Dragonas, T., Tsiantis, J., & Lambidi, A. (1995). Assessing quality day care: The Child Care Facility Schedule. *International Journal of Behavioral Development*, 18, 557-568.
- Dunn, L. (1993). Proximal and distal features of day care quality and children's development. *Early Childhood Research Quarterly*, 8, 167-192.
- Dijke, A. van, Terpstra, L., & Hermanns, J. (1994). *Ouders over kinderopvang*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- Endsley, R.C., Minish, P.A., & Zhou, Q. (1993). Parent involvement and quality of day care in proprietary centers. *Journal of Research in Childhood Education*, 7, 53-61.
- Erickson, M.F., Sroufe, L.A., & Egeland, B. (1985). The relationship between quality of attachment and behavior problems in preschool in a high-risk sample. In I. Bretherton & E. Waters (Eds.), *Growing points of attachment: Theory and research* (pp. 147-166). *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50 (1-2), Serial no. 209.
- Erwin, P.J., Sanson, A., Amos, D., & Bradley, B.S. (1993). Family day care and day care centers: Caregivers, family and child differences and their implications. *Early Child Development and Care*, 86, 89-103.

- Feagans, L.V., & Manlove, E.E. (1994). Parents, infants, and day-care teachers: Interrelations and implications for better child care. *Journal of Applied Developmental Psychology, 15*, 585-602.
- Gerris, J.R.M. (1989). Gezinsonderzoek: Een multidisciplinair werkteerrein op weg naar een interdisciplinaire benadering? *Gezin: Tijdschrift voor primaire leefvormen, 1*, 5-31.
- Gerris, J.R.M., Vermulst, A.A., Boxtel, D.A.A.M. van, Janssens, J.M.A.M., Zutphen, R.A.H. van, & Felling, A.J.A. (1993). *Parenting in Dutch families: A representative description of Dutch family life in terms of validated concepts representing characteristics of parents, children, the family als a system an parental socio-cultural value orientations*. Nijmegen: University of Nijmegen, Institute of Family Studies.
- Gerrits, L.A.W., Deković, M., Groenendaal, J.H.A., & Noom, M.J. (1996). Opvoedingsgdrag. In J. Rispens, J.M.A. Hermanns, & W.H.J. Meeus (Red.), *Opvoeden in Nederland* (pp. 41-69). Assen: Van Gorcum.
- Ghazvini, A.S., & Reddick, C.A. (1994). Parent-caregiver communication and quality of care in diverse care settings. *Early Childhood Research Quarterly, 9*, 207-222.
- Goelman H., & Pence, A. (1987). Effects of child care, family and individual characteristics on children's language development: The Victoria day care research project. In D.A. Philips (Ed.), *Quality in child care: What does research tell us?* (pp. 89-104). Washington, DC: NAEYC.
- Goossens, F.A., & IJzendoorn, M.H. van (1990). Quality of infants' attachment to professional caregivers: Relation to infant-parent attachment and day-care characteristics. *Child Development, 61*, 832-837.
- Gurman, A.S. (1977). The patient's perception of the therapeutic relationship. In A.S. Gurman & A.M. Razin (Eds.), *Effective psychotherapy: A handbook of research* (pp. 503-543). New York: Pergamon Press.
- Haaf, P.J.G. ten (1993). *Opvoedingsdimensies: Convergente en discriminante validiteit*. Nijmegen: Academisch proefschrift Universiteit Nijmegen.
- Harms, T., & Clifford, R.M. (1980). *Early childhood environment rating scale*. New York: Teachers College Press.
- Harms, T., & Clifford, R.M. (1983). Assessing preschool environments with the Early Childhood Environment Rating Scale. *Studies in Educational Evaluation, 8*, 261-269.
- Harms, T., & Clifford, R.M. (1989). *Family Day Care Rating Scale*. New York: Teachers College Press.
- Harms, T., Cryer, D., & Clifford, R.M. (1990). *Infant/toddler environment rating scale*. New York: Teachers College Press.
- Hayes, C.D., Palmer, J.L., & Zaslow, M.J., (1990). *Who cares for America's children? Child care policy for the 1990s*. Washington, DC: National Academy Press.
- Helburn, S.W. (Ed.) (1995). *Cost, quality, and child outcomes in child care centers. Technical Report*. Denver, CO: Department of Economics, Center for Research in Economic and Social Policy, University of Colorado at Denver.

Helburn, S., Culkin, M.L., Morris, J., Moran, N., Howes, C., Phillipsen, L., Bryant, D., Clifford, R., Cryer, D., Peisnerfeinberg, E., Burchinal, M., Kagan, S.L., & Rustici, J. (1995). Cost, quality, and child outcomes in child care centers: Key findings and recommendations. *Young Children*, 50, 40-44.

Hermanns, J. (1992). Opvoedingsondersteuning: Enkele vooronderstellingen en een voorstel. In A. Hol (Red.), *Opvoedingsondersteuning* (pp. 66-72). Utrecht: SWP.

Hestenes, L.L., Kontos, S., & Bryan, Y. (1993). Children's emotional expression in child care centers varying in quality. *Early Childhood Research Quarterly*, 8, 295-307.

Hol, A., Krabben, P. van der, & Huisman, A. (1993). *Uitspraken over inspraak: Onderzoek, analyse en aanbevelingen over de positie van ouders in de kinderopvang*. Nijmegen: Projectbureau Nijmegen.

Howes, C. (1987). Quality indicators in infant and toddler child care: The Los Angeles Study. In D.A. Phillips (Ed.), *Quality in child care: What does research tell us?* (pp. 81-88). Washington, DC: NAEYC.

Howes, C. (1991). Caregiving environments and their consequences for children: The experience in the United States. In E.C. Melhuish & P. Moss (Eds.), *Day care for young children: International perspectives* (pp. 185-197). London/New York: Tavistock/Routledge.

Howes, C., & Hamilton, C.E. (1993). The changing experience of child care: Changes in teachers and in teacher-child relationships and children's social competence with peers. *Early Childhood Research Quarterly*, 8, 15-34.

Howes, C., Phillips, D.A., & Whitebook, M. (1992). Thresholds of quality implications for the social development of children in center based child care. *Child Development*, 63, 449-460.

Howes, C., Whitebook, M., & Phillips, D. (1992). Teacher characteristics and effective teaching in child care findings from the National Child Care Staffing Study. *Child Youth Care Forum*, 21, 399-414.

Juffer, F. (1993). *Verbonden door adoptie: Een experimenteel onderzoek naar hechting en competentie in gezinnen met een adoptiebaby*. Amersfoort: Academische Uitgeverij.

Kärrby, G., & Giota, J. (1994). Dimensions of quality in Swedish day care centers: An analysis of the Early Childhood Environment Rating Scale. *Early Child Development and Care*, 104, 1-22.

Kärrby, C., & Giota, J. (1995). Parental conceptions of quality in daycare centers in relation to quality measured by the ECERS. *Early Child Development and Care*, 110, 1-18.

Karlsson, M. (1994) "Family Day Care in Europe", International Family Day Care Organisation (IFDCO).

Kochanska, G., Kuczynski, L., & Radke-Yarrow, M. (1989). Correspondence between mothers' self-reported and observed child-rearing practices. *Child Development*, 60, 56-63.

Kohn, M.L. (1959a). Social class and the exercise of parental authority. *American Sociological Review*, 24, 352-365.

Kohn, M.L. (1959b). Social class and parental values. *The American Journal of Sociology*, 64, 337-351.

- Kohn, M.L. (1963). Social class and parent-child relationship: An interpretation. *American Journal of Sociology*, 68, 471-480.
- Kontos, S., & Peters, D.L. (1987). Continuity and discontinuity of experience: Summary and implications for research. In D.L. Peters & S. Kontos (Eds.), *Continuity and discontinuity of experience in child care* (pp. 201-205). Norwood, NJ: Ablex.
- Lamb, M.E., Sternberg, K.J., Hwang, C.P., & Broberg, A.G. (Eds.) (1992). *Child care in context: Crosscultural perspectives*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Lege, W., Swets-Gronert, F., Koedoot, P., & Mulders-van der Ham, A. (1990). *Kinderopvang: Ouder-leidster contact en opvoedingsondersteuning*. Utrecht: NcGv.
- Linders, J., & Duijx, T. (1994). *Liedjes met een hoepeltje erom*. Houten: Van Holkema & Warendorf.
- Main, M. (1983). Exploration, play, and cognitive functioning related to infant-mother attachment. *Infant Behavior and Development*, 6, 167-174.
- Marinus, J.E. (1994). *Gastouderopvang gestimuleerd*. Leiden: Research voor Beleid.
- Marx, H.(1993). *Kinderopvang*. Houten: Van Holkema & Warendorf.
- McCartney, K., Scarr, S., Phillips, D., Grajek, S., & Schwarz, C. (1982). Environmental differences among day care centers and their effects on children's development. In E.G. Zigler & E.W. Gordon (Eds.), *Day care: Scientific and social policy issues*. Boston: Auburn House.
- McGurk, H., Caplan, M., Hennessy, E., & Moss, P. (1993). Controversy, theory and social context in contemporary day care research. *Journal Child Psychology and Psychiatry*, 34, 3-23.
- Meij, H. (1992). *Sociale ondersteuning, gehechtheidskwaliteit en vroegkinderlijke competentie-ontwikkeling*. Nijmegen: Academisch Proefschrift Universiteit Nijmegen.
- Meijvogel, M.C. (1994). *Geen kruimels tussen de boeken: Schooltijden, overblijven en de ontwikkeling van de naschoolse opvang in Nederland*. Groningen: Academisch proefschrift Rijksuniversiteit Groningen, VUGA.
- Meijvogel, M.C. (1995). Kids Club staat een stuk stoerder: Hoe je het leuk maakt voor de groten op de buitenschoolse opvang. *Kinderopvang*, 2, 6-9.
- Melhuish, E.C. (1991). Research on day care for young children in the United Kingdom. In E.C. Melhuish & P. Moss (Eds.), *Day care for young children: International perspectives* (pp. 142-160). London/New York: Tavistock/Routledge.
- Melhuish, E.C., & Moss, P. (Eds.) (1991). *Day care for young children: International perspectives*. London/New York: Tavistock/Routledge.
- Meijnen, G.W. (1977). *Maatschappelijke achtergronden van intellectuele ontwikkeling*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Miltenburg, R., & Singer, E. (1993). Een kwestie van afwegen van belangen: Kwaliteitseisen aan kinderopvang. In A. Hol & A. Rusch (Red.), *Kinderopvang als beroep: Handboek voor opleiding en praktijk* (pp. 76-89). Amersfoort: Academische Uitgeverij.

- Miltenburg, R., Singer, E., & Unen, L. van (1992). *Kwaliteitseisen aan kinderopvang: Meningen van sleutelfiguren in woord en geschrift*. Amsterdam: SCO.
- Nelson, F., & Garduque, L. (1991). The experience and perception of continuity between home and day care from the perspectives of child, mother, and caregiver. *Early Child Development and Care*, 68, 99-111.
- Newberger, C.M. (1980). The cognitive structure of parenthood: Designing a descriptive measure. In R.L. Selman & R. Yando (Eds.), *Clinical-developmental psychology: New direction for child development* no. 7 (pp. 45-67). San Francisco: Jossey-Bass.
- Newberger, C.M., & Cook, S.L. (1983). Parental awareness and child abuse: A cognitive developmental analysis of urban and rural samples. *American Journal of Orthopsychiatry*, 53, 512-524.
- NICHD Early Child Care Research Network (1996). *Infant child care and attachment security: Results of the NICHD study of early child care*. Paper presented at the International Conference on Infant Studies, Providence, RI, April 20.
- Nieuwenhuizen, P.J.C.M. van den (red.) (1995). *Info Kinderopvang 1995/1996*. 's-Gravenhage: Vuga Uitgeverij.
- NIZW (1995). *Het Werkdocument Gastouderopvang*. Utrecht: NIZW.
- Peeters, J. (1993). Een thuis na school: Buitenschoolse opvang in Vlaanderen en Nederland. In A. Hol & A. Rusch (Red.), *Kinderopvang als beroep: Handboek voor opleiding en praktijk* (pp. 298-311). Amersfoort: Academische Uitgeverij.
- Pelzer, A., & Miedema, N. (1990). *Kinderopvang in Nederland: De FNV-enquete*. Stichting FNV-pers. Uitgeverij Jan Mets.
- Pence, A.R., & Goelman, H. (1991). The relationship of regulation, training, and motivation to quality of care in family day care. *Child Youth Care Forum*, 20, 83-101.
- Peters, D.L., & Kontos, S. (1987). Continuity and discontinuity of experience: An intervention perspective. In D.L. Peters & S. Kontos (Eds.), *Continuity and discontinuity of experience in child care* (pp. 1-17). Norwood, NJ: Ablex.
- Phillips, D.A. (Ed.) (1987). *Quality in child care: What does research tell us?* Research Monographs of the National Association for the Education of Young Children, Vol. 1. Washington, DC: NAEYC.
- Phillips, D.A., & Howes, C., (1987). Indicators of quality in child care: Review of research. In D.A. Phillips (Ed.), *Quality in child care: What does research tell us?* (pp. 1-20). Washington, DC: NAEYC.
- Phillips, D.A., Voran, M., Kisker, E., Howes, C., & Whitebook, M. (1994). Child care for children in poverty: Opportunity or inequity? *Child Development*, 65, 472-492.
- Phillipsen, L., Cryer, D., & Howes, C. (1995). Classroom process and classroom structure. In S.W. Helburn (Ed.). *Cost, quality and child outcomes in child care centers. Technical report* (pp. 125-157). Denver, CO: Department of Economics, Center for Research in Economic and Social Policy, University of Colorado at Denver.

- Pianta, R.C. (Ed.) (1992). *Beyond the parent: The role of other adults in children's lives*. New Directions for Child Development. New York: Jossey-Bass.
- Pot, L. (1993). *Kinderopvang uit(een)gelegd: een positiebepaling*.
- Pot, L. (1995). *De toekomst van de kinderopvang*. Utrecht: NIZW.
- Rickel, A.U., & Biasatti, L.L. (1982). Modification of the Block Child Rearing Practices Report. *Journal of Clinical Psychology*, 38, 129-134.
- Rispens, J., Hermanns, J.M.A., & Meeus, W.H.J. (Red.) (1996). *Opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Rollins, B.C., & Thomas, D.L. (1979). Parental support, power and control techniques in the socialization of children. In W.R. Burr, R. Hill, F.J. Nye, & J.L. Reiss (Eds.), *Contemporary theories about the family*. Vol. 1 (pp. 317-364). London: Free Press.
- Rossbach, H.G., & Tietze, W. (1994). Preschool education in member countries of the European Union: A comparative study. *Zeitschrift für Pädagogik,*, 336-348.
- Ruopp, R., Travers, J., Glantz, F., & Coelen, C. (1979). *Children at the center: Final results of the National Day Care Study*. Cambridge, MA: Abt Associates.
- Scarr, S., Eisenberg, M., & Deater-Deckard, K. (1994). Measurement of quality in child care centers. *Early Childhood Research Quarterly*, 9, 131-151.
- Schliecker, E., White, D.R., & Jacobs, E. (1991). The role of day care quality in the prediction of children's vocabulary. *Canadian Journal Behavioral Science*, 23, 12-24.
- Scholte, E.M., & Sontag, L. (1992). *Opvoeding en ontwikkeling*. PCOJ-werkdocument nr. 7. Utrecht: PCOJ.
- Shimoni, R., & Ferguson, B. (1992). Rethinking parent involvement in child care programs. *Child & Youth Care Forum*, 21, 105-118.
- Singer, E. (1993). *Kijk op kinderopvang: Ervaringen van ouders*. Utrecht: Van Arkel.
- Singer, E. (1993). *Kinderopvang: goed of slecht? Een literatuurstudie naar de effecten van kinderopvang*. Utrecht: SWP.
- Slater, M.A. (1986). *The structure of parenting: A psychometric evaluation of the Parenting Dimensions Inventory (PDI)*. Houston, TX: Doctoral dissertation, University of Houston.
- Slater, M.A., & Power, T.G. (1987). Multidimensional assessment of parenting in single-parent families. In J.P. Vincent (Ed.), *Advances in family intervention, assessment, and theory* (pp. 197-228) Greenwich, CT: Jai Press.
- Smit, F.C.G. (1992). *Memo Kinderopvang*. Deventer: Kluwer.
- Sroufe, L.A. (1983). Infant-caregiver attachment and patterns of adaption in preschool: The roots of maladaptation and competence. In M. Perlmutter (Ed.), *Development and policy concerning children with special needs*. Minnesota Symposia on Child Psychology (Vol.16). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

- Sroufe, L.A. (1988). The role of infant-caregiver attachment in development. In J. Belsky & T. Nezworski (Eds.), *Clinical implications of attachment* (pp. 18-38). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Staub, E. (1979). *Positive social behavior and morality. Vol. 2: Socialization and development*. New York: Academic press.
- Swets-Gronert, F.A. (1993). *Brengen en halen: Oudercontacten en opvoedingsondersteuning in de kinderopvang*. Utrecht: NIZW.
- Tavecchio, L.W.C., & IJzendoorn, M.H. van (Eds.) (1987). *Attachment in social networks. Contributions to the Bowlby-Ainsworth attachment theory*. Amsterdam/New York: Elsevier Science Publishers/North-Holland.
- Tavecchio, L.W.C., IJzendoorn, M.H. van, Verhoeven, M.J.E., Reiling, E.J., & Stams, G.J.J.M. (1996, in druk). Opvoeding in gezin en kinderopvang: Overeenkomsten, verschillen en afstemming. In J.R.M. Gerris (Red.), *Gezin en welzijn van mannen, vrouwen en kinderen* (voorlopige titel). Reeks Gezinsonderzoek nr. 10. Assen: Van Gorcum.
- Tietze, W., Bairrao, J., Leal, T.B., & Rossbach, H.-G. (1996). *Assessing quality characteristics of center-based early childhood environments in Germany and Portugal: A cross-national study*. Berlin: Institut für Kleinstkindpädagogik.
- Vedder, P., & Bouwer, E. (1996). Consensus as a prerequisite for quality in early child care: The Dutch case. *Child & Youth Care Forum*, 25, 165-182.
- Verweij-Tijsterman, E.M. (1996). *Day care and attachment*. Amsterdam: Academisch Proefschrift, Vrije Universiteit.
- Vermulst, A.A., Gerris, J.R.M., & Siebenheller, F.A. (1987). Opvoedingsdoelen: Bepaling van de onderliggende betekenisdimensies in het instrument opvoedingsdoelen met behulp van een drietal multivariate analysetechnieken. In J.R.M. Gerris & J. van Acker (Red.), *Gezin: Onderzoek en hulpverlening* (pp. 67-85). Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Woldringh, C., & Peeters, J. (1993). *Leefsituatie van kinderen tot 12 jaar in Nederland*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen van de Stichting Katholieke Universiteit te Nijmegen.
- IJzendoorn, M.H. van (1995). Verticale of horizontale groepsindelingen. *Kinderopvang*, 28(11), 26-31.
- IJzendoorn, M.H. van, Goldberg, S., Kroonenberg, P.M., & Frenkel, O. (1992). The relative effects of maternal and child problems on the quality of attachment: A meta-analysis of attachment in clinical samples. *Child Development*, 63, 840-858.
- IJzendoorn, M.H. van, & Kroonenberg, P.M. (1996). *Zijn crèche-kinderen vaker onveilig gehecht? Kanttekeningen naar aanleiding van enkele recente Nederlandse en Amerikaanse studies*. Leiden: Centrum voor Gezinsstudies.
- IJzendoorn, M.H. van, Sagi, A., & Lambermon, M.W.E. (1992). The multiple caregiver paradox: Some Dutch and Israeli data. In R.C. Pianta (Ed.), *Beyond the parent: The role of other adults in children's lives*. *New Directions for Child Development*, 57, 5-25.

Ijzendoorn, M.H. van, & Tavecchio, L.W.C. (1982). Ouderschapsmotieven en opvoedingsdoelen: Sexe- en milieverschillen. *Pedagogisch Tijdschrift*, 7, 18-25.